

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Σχολή Κοινωνικών & Ανθρωπιστικών Επιστημών
Τμήμα: Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Δημιουργική Γραφή»

Διπλωματική Εργασία
«Η ποιητική του Ηλία Τσιρκινίδη (1915-1999) “κρένερον” γενεών και ποιητών/-τριών
ποντιακής καταγωγής»

Ιακωβίδου Σοφία

Επιβλέπων Καθηγητής: Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Σοφίας Ιακωβίδου που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσης της διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέα/δημιουργού διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Σχολή Κοινωνικών & Ανθρωπιστικών Επιστημών
Τμήμα: Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Δημιουργική Γραφή»

«Η ποιητική του Ηλία Τσιρκινίδη (1915-1999) “**κρένερον**” γενεών και ποιητών/-τριών
ποντιακής καταγωγής»

Ιακωβίδου Σοφία

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

Ταμουτσέλης Νικόλαος, Τζάρτζας Γεώργιος

Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2023

Την εργασία αυτή την αφιερώνω στη μνήμη *τη καλομάνας-ι-μ' τη Τσόφας*, που στις σιωπές και στο πείσμα της συνάντησα τον ξεριζωμό μιας ολόκληρης γενιάς.

«Είμαστε η μνήμη που έχουμε, χωρίς μνήμη δεν θα ξέραμε ποιοι είμαστε»
(Ζοζέ Σαραμάγκου)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πόσος Πόντος μπορεί να χωρέσει στην ψυχή του ανθρώπου, πόσες εικόνες, πόσες μυρωδιές; Πώς να εξηγήσεις τι είναι *τα παρχάρια*, *τ' ορμάνια*, *τα ψηλά ραχά*. Πώς περιγράφονται *τ' ορμία*, *τα παγωμένα τα νερά «κλείσκεισαι κα και κοινωνίες»*. Κι εκεί ψηλά τα μοναστήρια, η Παναγιά η Σουμελά; Πώς εξηγείς για τον Περιστερεώτα, τον Βαζελώνα, πώς; Σαν πάρεις το δρόμο για τη θάλασσα, κοιλάδες καταπράσινες, κατάφυτες εκτάσεις, εύφοροι κάμποι γεμάτοι φουντουκιές, ροδιές, λεμονιές, απλώνονται μπροστά σου κι η ομορφιά της Αργυρούπολης σε χαιρετά. Κι έπειτα η βασίλισσα, η μάνα όλων, η Τραπεζούντα η κυρά! Πώς να εξηγήσεις για την ιστορία της που 'ναι θαμμένη στου χρόνου την αχλή; Πώς να περιγράψεις τον *πλούτο*, την γνώση, *«το Φροντιστήριο»*, την αρχοντιά που κουβαλά;

Ο Ηλίας Τσιρκινίδης, έκανε λέξεις τις εικόνες, τις μυρωδιές, τους τόπους, τα τραγούδια, τους χορούς, τους ανθρώπους, την ΠΑΤΡΙΔΑ. Μέσα από τους στίχους του ξαναθυμήθηκα την καλομάνα μ', την γιαγιά την Τσόφα κι έγινε κίνητρο για να γράψω κι εγώ... *«να μη ανασπάλω καμία»!*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μια διπλωματική παραδίδεται κι ένας κύκλος κλείνει. Προερχόμενη από ακαδημαϊκές σπουδές στο Πολυτεχνείο, κι διαθέτοντας έναν καθαρά πρακτικό τρόπο σκέψης, κλήθηκα να συγγράψω και να παραδώσω μια εργασία «θεωρητική». Ευτυχώς το θέμα αγαπημένο. Μιλάμε για τα ποντιακά «τη καλομάννας-ι-μ' την καλατσήν». Στη διαδρομή αυτή, είχα την ευλογία να έχω κοντά μου ανθρώπους που ακούραστα μου πρόσφεραν τη βοήθειά τους.

Ο ιδανικός δάσκαλος, λέει ο Καζαντζάκης, είναι εκείνος που γίνεται γέφυρα για να περάσει αντίπερα ο μαθητής του κι όταν πια του έχει διευκολύνει το πέρασμα, αφήνεται χαρούμενα να γκρεμιστεί, ενθαρρύνοντας το μαθητή του να φτιάξει δικές του γέφυρες. Το πρώτο, το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω στον επιβλέποντα καθηγητή μου, το δάσκαλο μου, τον κ. Τριαντάφυλλο Η. Κωτόπουλο. Οι γνώσεις, οι συμβουλές, η πολύτιμη καθοδήγηση, ο χρόνος του, βράχος στα δύσκολα μου. Υποστήριξε με πίστη και επιμονή την διπλωματική μου εργασία, σ' ένα νέο για τα δεδομένα του μεταπτυχιακού πεδίο, μιας και αυτή πραγματεύεται και μελετά την ποντιακή ποίηση. Η μεγαλύτερη μας δυσκολία υπήρξε στο δημιουργικό της κομμάτι, αφού όλα τα κείμενα είναι γραμμένα στην ποντιακή διάλεκτο. Με την υπομονή του όμως ξεπεράστηκε κι αυτός ο σκόπελος. Ευγνώμων!

Ένα μεγάλο ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου, χρωστώ σε όλους αυτούς τους ανθρώπους που οι γνώσεις τους και οι έρευνες χρόνων γύρω από την ποντιακή ποίηση, λογοτεχνία, εκπαίδευση, διάλεκτο, κουλτούρα, ιστορία, ΖΩΗ του ποντιακού ελληνισμού, έγιναν οι πηγές που έδωσαν το μελάνι στην δική μου πένα. Τον ομότιμο καθηγητή Ιστορίας Νέου Ελληνισμού κ. Κωνσταντίνο Φωτιάδη. Ο ακούραστος δάσκαλος, που το έργο του για τον γενοκτονημένο ποντιακό ελληνισμό, κληρονομιά για όλους εμάς τους Έλληνες ποντιακής καταγωγής, σταθερά δίπλα μου για χρόνια, να ενθαρρύνει με πίστη και υπομονή κάθε μου πέταγμα. Τον κ. Ευστάθιο Ταξίδη, εκπαιδευτικό-συγγραφέα. Την αγαπημένη κα Έλσα Γαλανίδου – Μπαλφούσια, φιλόλογο-λαογράφο-συγγραφέα.

Ευχαριστώ από καρδιάς για την συνεργασία τη φιλόλογο και εκπαιδευτριά ποντιακής διαλέκτου, Αρχοντούλα Κωνσταντινίδου, για την φιλολογική επιμέλεια των κειμένων μου που είναι γραμμένα στην ποντιακή.

Ένα ιδιαίτερο όμως ευχαριστώ, οφείλω στον κ. Χριστόφορο Χριστοφορίδη, που παρά τα πολλά του έτη, στάθηκε δίπλα μου ως άλλος δάσκαλος σύμβουλευοντας και υποστηρίζοντας

κάθε αγωνία μου γύρω από ένα σχετικά άγνωστο για τους περισσότερους κεφάλαιο που ονομάζεται «ποντιακή λογοτεχνία».

Πίσω όμως από κάθε εργασία υπάρχουν κι οι αφανείς ήρωες, οι πολύτιμοι, οι άνθρωποι ζωής. Το ευχαριστώ ελάχιστο για τον Άγη μου, τον άνθρωπο από τα πάντα μου, τον πατέρα των γιών μου, για την αστείρευτη υπομονή κι αγάπη του σε όλο αυτό το ταξίδι της γραφής. Χωρίς την παρουσία του, δεν υπάρχει καμία μέρα. Δύναμη κι ενέργεια, λόγος για να προχωρώ και να δημιουργώ τα μωρά μου, που κόντρα στην ενέργειά τους, προσπάθησαν για μήνες να κάνουνε παρέα με τη σιωπή. Το τελευταίο, το πιο μεγάλο ευχαριστώ, στον βράχο της ζωής μου, στην μανούλα μου, που τα λόγια θα είναι πάντα πολύ φτωχά για να περιγράψουν το μεγαλείο της ψυχής της!

Είθε το ταξίδι της γραφής να μακραίνει!

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
Στόχος και μέθοδος της εργασίας.....	4
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ	
<i>1.1 Η χωροχρονική αρχή.....</i>	<i>6</i>
<i>1.2 Παιδεία και γλώσσα.....</i>	<i>9</i>
<i>1.3 Η ιδιαιτερότητα της ποντιακής γλώσσας.....</i>	<i>12</i>
<i>1.4 Η λογοτεχνική παραγωγή.....</i>	<i>13</i>
<i>1.5 Τα διακριτά γνωρίσματα της Ποντιακής λογοτεχνίας.....</i>	<i>21</i>
<i>1.6 Το ελληνικό θέατρο του Μικρασιατικού Πόντου.....</i>	<i>23</i>
<i>1.7 Το ποντιακό ιστορικό μυθιστόρημα.....</i>	<i>26</i>
<i>1.8 Ακριτικά τραγούδια (Αρχείον Πόντου 17,1952:155-171.).....</i>	<i>27</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΚΙΝΙΔΗΣ	
<i>2.1 Βιογραφικό σημείωμα.....</i>	<i>33</i>
<i>2.2 Γλωσσική προσέγγιση της Ποντιακής Διαλέκτου</i>	<i>36</i>
<i>2.3 Ποιήματα στην ποντιακή διάλεκτο κατά την περίοδο 1922-1972.....</i>	<i>41</i>
<i>2.4 Η ποιητική παρουσία στην Ελλάδα του Ηλία Τσιρκινίδη (Ανάλυση ποιημάτων).....</i>	<i>57</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	94
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	100
Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ	
Εισαγωγή – Ποιήματα.....	107
Γλωσσάρι.....	132

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ «Δημιουργική Γραφή και Λογοτεχνική Συγγραφή», έχει ως αντικείμενό της την ανάδειξη του έργου και της ποιητικής του Ηλία Τσιρκινίδη ενός από τους σημαντικότερους Πόντιους ποιητές δεύτερης προσφυγικής γενιάς. Χωρίζεται σε δυο μέρη. Το πρώτο αφορά στο θεωρητικό κομμάτι της εργασίας και αποτελείται από δυο κεφάλαια. Σ' αυτά επιχειρήσαμε να μελετήσουμε και να προσεγγίσουμε: χωροχρονικά τον ιστορικό Πόντο, τη λογοτεχνική παρουσία των ποντίων συγγραφέων ένθεν καικείθεν του Αιγαίου (ακριτικά τραγούδια, ποίηση, λογοτεχνία, θέατρο), την εκπαίδευση καθώς και την ιδιαίτερη ιδιοματική τους γλώσσα. Μέσα από την ανάλυση και την εννοιολογική προσέγγιση ορισμένων από τα σημαντικότερα ποιήματά του Ηλία Τσιρκινίδη, επιχειρήθηκε η ανάδειξη του λογοτεχνικού ύφους και του ιδιαίτερου τρόπου γραφής του. Το θεωρητικό μέρος ολοκληρώθηκε με τα συμπεράσματα για το σύνολο του έργου του καθώς και με απόψεις ανθρώπων των γραμμάτων πολλοί εκ των οποίων μη ποντιακής καταγωγής, οι οποίοι σε «κριτικές» και μελέτες τους αναφέρονται στο έργο του Ηλία Τσιρκινίδη. Το δεύτερο μέρος της εργασίας, αφορά στο δημιουργικό, όπου παρατίθενται δικά μου λογοτεχνικά κείμενα γραμμένα στην ποντιακή διάλεκτο επηρεασμένα σε μεγάλο βαθμό από τα κείμενα του Ηλία Τσιρκινίδη.

ABSTRACT

The present paper, conducted within the framework of the Inter-institutional Master's Programme "Creative Writing and Literary Writing", aims to study the highlighting of the work and the poetic of Ilias Tsirkinidis, one of the most important Pontian poets of the second refugee generation. Is divided into two parts. The first concerns the theoretical part of the thesis and consists of two chapters. In these we attempted to study and approach: in terms of space and time the historical Pontus, the literary presence of Pontian writers in all the places around the Aegean Sea where we could find Greek populations (akritic, that means the medieval Byzantine heroic songs, poetry, literature, theater), education as well as their special idiomatic language. Through the analysis and conceptual approach of some of the most important poems of Ilias Tsirkinidis, an attempt was made to highlight his literary style and his particular way of writing. The theoretical part was concluded with the conclusions for his entire work as well as with opinions of people of letters, many of them of non-Pontic origin, who in their "critiques" and studies refer to the work of Ilias Tsirkinidis. The second part of the thesis concerns the creative side, where my own literary texts written in the Pontic dialect, largely influenced by the literary texts of Ilias Tsirkinidis, are listed.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η ανάδειξη του έργου του Ηλία Τσιρκινίδη, ενός από τους σημαντικότερους Πόντιους ποιητές της δεύτερης προσφυγικής γενιάς. Με τον γλυκόπνοο λόγο του αποτύπωσε την πατρίδα των ονείρων μας, τον αιώνιο Πόντο, καλύτερα ίσως και από αυτούς που συνέγραψαν και έζησαν εκεί. Δικαίως του αποδόθηκε το προσωνύμιο «ο Παλαμάς του Πόντου», αφού με την ίδια ευκολία, όπως και ο μεγάλος μας ποιητής, πλάθει λέξεις, δημιουργεί εικόνες, γεννά νοσταλγία μιας άλλης ζωής. Τα ποιήματα του πολλά, καθώς και τα θεατρικά έργα που μας άφησε παρακαταθήκη.

Για την παρούσα εργασία και την ορθή προσέγγισή του έργου του, προηγήθηκε συλλογή υλικού μέσα από έντυπη κυρίως βιβλιογραφία. Το μεγαλύτερο μέρος προέρχεται από πηγές του ομότιμου καθηγητή Ιστορίας Νέου Ελληνισμού του πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας κ. Κωνσταντίνου Φωτιάδη. Εξίσου πολύτιμο το υλικό της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, από τον πρόεδρο κ. Χρήστο Γαλανίδη και την κα Έλσα Γαλανίδου-Μπαλφούσια, που αφορά σε όλο το αρχαικό υλικό του Ηλία Τσιρκινίδη, το οποίο μετά τον θάνατό του έχει συγκεντρωθεί, σχεδόν ολικά, στη βιβλιοθήκη της επιτροπής. Σημαντικότερη πηγή τα βιβλία και το αρχείο του εκπαιδευτικού-συγγραφέα Ευστάθιου Ταξίδη. Τέλος, το ποιητικό έργο του Ηλία Τσιρκινίδη αποθησαυρίστηκε και αποδελτιώθηκε εξ ολοκλήρου από τα βιβλία των πρώτων εκδόσεων, που μου χάρισε ο κύριος Χριστόφορος Χριστοφορίδης, προσωπικός φίλος και επί χρόνια συνεργάτης του ποιητή.

Η εργασία χωρίζεται σε δυο μέρη. Το πρώτο αφορά στο θεωρητικό κομμάτι και την προσέγγιση τους τρόπου γραφής του Ηλία Τσιρκινίδη και το δεύτερο, αφορά στο δημιουργικό, όπου παρατίθενται δικά μου λογοτεχνικά κείμενα.

Το πρώτο μέρος αποτελείται από δύο κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρήθηκε αρχικά μια χωροχρονική ιστορική προσέγγιση του Πόντου, του ιστορικού χώρου δηλαδή στον οποίο αναφέρεται ο ποιητής στα κείμενά του, καθώς και τις αλλαγές που επήλθαν σ' αυτόν στο πέρασμα των αιώνων. Πιο συγκεκριμένα μας απασχόλησε η έννοια της «παιδείας» στον Πόντο, καθώς και η ιδιαίτερη ιδιοματική γλώσσα των Ποντίων. Διερευνήθηκε η λογοτεχνική παραγωγή στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή του Πόντου και της Ρωσίας, με αναφορές στα πρώτα γραπτά κείμενα από τον 11^ο κυρίως αιώνα με τη δημόδη ποίηση καθώς και σε μετέπειτα κείμενα και συγγραφείς μέχρι και την επιβολή της συνθήκης της Λοζάνης το 1923 και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Ερευνήθηκαν, επίσης, λογοτεχνικά έργα στην Ελλάδα από

πρόσφυγες κυρίως της πρώτης γενιάς αλλά και των μετέπειτα δεύτερης και τρίτης έως και σήμερα. Αναφερθήκαμε στα διακριτά γνωρίσματα της ποντιακής διαλέκτου και στο ποντιακό θέατρο, ως ευρύτερο είδος της ποντιακής λογοτεχνίας καθώς και στο ιστορικό μυθιστόρημα των πιο σύγχρονων ποντίων λογοτεχνών. Το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια εκτενή αναφορά στα Ακριτικά τραγούδια του Πόντου, μιας και πολλά από τα ποιήματα του Ηλία Τσιρκινίδη είναι επηρεασμένα από τη δημόδη ποίηση.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά στο έργο του δημιουργού, αλλά κρίναμε απαραίτητο να παρατεθούν στοιχεία γλωσσικής προσέγγισης της ποντιακής διαλέκτου που μας βοηθούν στο να γνωρίσουμε καλύτερα την ιδιοματική αυτή γλώσσα. Αναφορά γίνεται και στα ποιήματα που γράφτηκαν στην ποντιακή διάλεκτο κατά την περίοδο 1922-1972 μέσα από έρευνα που διεξήγαγε ο ίδιος ο Ηλίας Τσιρκινίδης. Τέλος, επιχειρήθηκε η εννοιολογική προσέγγιση και η ανάλυση ορισμένων από τα σημαντικότερα ποιήματά του. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα για το σύνολο του έργου του, στα οποία σχολιάζονται κριτικά και οι απόψεις πολλών ανθρώπων των γραμμάτων, πολλοί εκ των οποίων ήταν μη ποντιακής καταγωγής, που κατέθεσαν μελέτες και κριτικές για τη λογοτεχνική του παραγωγή.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας το δημιουργικό, είναι επηρεασμένο από το ύφος και τον τρόπο γραφής του Ηλία Τσιρκινίδη. Σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο, άλλοτε ομοιοκατάληκτο κι άλλοτε όχι, έχουν γραφτεί είκοσι τρία ποιήματα εξ' ολοκλήρου στην ποντιακή διάλεκτο. Η θεματολογία των ποιημάτων βασισμένη σε τρεις διαφορετικούς άξονες, διακρίνει τα ποιήματα στις εξής κατηγορίες: 1) αγάπη, 2) γενοκτονία, 3) εορταστικά.

Ο Πόντος, για όσους τον έζησαν, υπήρξε ένας τόπος ευημερίας και για όλους εμάς της τριτοτέταρτης γενιάς μια αλησμόνητη πατρίδα. Την αγάπη όμως και τον έρωτα κατά έναν περίεργο τρόπο τα εκφράζουμε κι εμείς εξίσου βιωματικά με όσους έζησαν στην πατρίδα. Ίσως επειδή και η δική μας ψυχή ταξιδεύει ακόμα, εκεί ψηλά *ση Ζύγαναν μερέαν*.

Στόχος και μέθοδος της εργασίας

Η παρούσα μελέτη κινήθηκε σε δύο άξονες. Πρώτος αυτός της συγκέντρωσης α. του λογοτεχνικού έργου του Ηλία Τσιρκινίδη και β. των όποιων δημοσιευμένων μελετών για το συγκεκριμένο έργο . Δεύτερος αυτός της ανάλυσης και κριτικής του αποτίμησης.

Η συγκέντρωση του υλικού πραγματοποιήθηκε κατά κύριο λόγο από τρεις βασικές πηγές: 1) βιβλία, έγγραφα, άρθρα, έρευνες, μελέτες, εργασίες, το τεράστιο έντυπο και ψηφιακό αρχειακό υλικό του καθηγητή κ. Κ. Φωτιάδη, 2) ανέκδοτες εργασίες αναφορικά με την ποντιακή λογοτεχνία και ποίηση γενικότερα, αλλά και ειδικότερα του Ηλία Τσιρκινίδη καθώς και βιβλία από το αρχειακό υλικό του εκπαιδευτικού-συγγραφέα κ. Ε.Ταξίδη και 3) οι πέντε προσωπικοί φάκελοι του Ηλία Τσιρκινίδη χαρισμένοι από τον ίδιο στην Επιτροπή Ποντιακών Μελετών οι οποίοι ανοίχτηκαν για πρώτη φορά κατά την έρευνα της διπλωματικής μας εργασίας καθώς και τα βιβλία της φιλόλογου-Λαογράφου κα. Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια που αφορούν στην ανάλυση του έργου του. Το μεγαλύτερο μέρος του απαραίτητου αρχειακού υλικού συγκεντρώθηκε σχετικά εύκολα, οι ώρες όμως που χρειάστηκαν για την μελέτη και την αποδελτίωση του αμέτρητες καθώς και μια απαραίτητη επίσκεψη στα γραφεία και τη βιβλιοθήκη της ΕΠΜ στην Αθήνα.

Στην εργασία μας επιχειρήθηκε μία βιβλιογραφική επισκόπηση, δηλαδή μία συνολική εξέταση της βιβλιογραφίας που μελετήσαμε, καθώς και οι απαραίτητες ομαδοποιήσεις και αναλύσεις των άρθρων και μελετών που αξιοποιήθηκαν. Θα πρέπει να σημειωθεί emphaticά ότι είναι από τις πρώτες φορές που επιχειρείται κάτι αντίστοιχο σε διπλωματικές μεταπτυχιακές εργασίες. Γίνεται εύκολα αντιληπτό πως αυτό απαιτούσε να συνεξεταστούν και να κατηγοριοποιηθούν ζητήματα και περιοχές έρευνας που αφορούν την ποντιακή λογοτεχνική παραγωγή στον Πόντο αλλά και την Ελλάδα, αλλά και θέματα που αφορούν την ιδιαιτερότητα του γλωσσικού εργαλείου, της ποντιακής δηλαδή διαλέκτου. Είναι φανερό, επίσης, ότι πολλά ζητήματα παραμένουν ανοιχτά για περαιτέρω διερεύνησή τους.

Για την αρτιότερη και επιστημονικά ενδεδειγμένη μελέτη του τρόπου γραφής, «ποιητική», του Ηλία Τσιρκινίδη, κρίθηκε απαραίτητη στις αναλύσεις των ποιημάτων η μέθοδος της «ανάλυσης περιεχομένου». Η συγκεκριμένη επιλογή υπαγορεύτηκε από το υλικό της έρευνάς μας, το οποίο καθόρισε τη μορφή και το περιεχόμενο των κατηγοριών και υποκατηγοριών ανάλυσης, του πλαισίου δηλαδή ταξινόμησης. Η ανάλυση περιεχομένου, όπως ορίζεται και περιγράφεται από τον Β. Berelson, είναι μια μέθοδος έρευνας, που χρησιμοποιείται στις

κοινωνικές επιστήμες και επιτρέπει τη συστηματική διερεύνηση τού κειμένου, αναλύοντάς το ως προς την παρουσία και τη συχνότητα συγκεκριμένων όρων, αφηγήσεων ή εννοιών / ποσοτική μορφή, αλλά και αναζητώντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του υπό εξέταση θέματος / ποιοτική μορφή (Berelson, 1971:116-117). Έτσι, στη δική μας περίπτωση κρίναμε πως καταλληλότερη για την επεξεργασία και παρουσίαση των δεδομένων μας είναι η ποιοτική μορφή της ανάλυσης περιεχομένου, καθώς δεν μας ενδιαφέρει η εξαγωγή ποσοτικών συμπερασμάτων, αλλά η ποιοτική ανάλυση των ποιημάτων, σε σχέση με το είδος, τη μορφή και την κατασκευή τους κειμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

1.1 Η χωροχρονική αρχή

«Ποντιακή» ή αλλιώς «ποντική» κατά τον Άνθιμο Παπαδόπουλο και Πόντος ονομάζεται η περιοχή της σημερινής Βόρειας Ανατολικής Τουρκίας με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα.

Κατά την ελληνιστική περίοδο, το Βασίλειο του Πόντου οριοθετείται στον βορρά από τη Μαύρη Θάλασσα, στον νότο από τη Γαλατία και την Καππαδοκία, στ' ανατολικά από την Αρμενία και δυτικά απ' την Παφλαγονία (Σακελλαρίου, 1990). Η πρώτη σύνδεση του ελληνισμού με τον Πόντο χάνεται στη αγλή του μύθου, όταν το χρυσόμαλλο κριάρι έφερε τον Φρίξο στην μακρινή Κολχίδα του Εύξεινου Πόντου (Σαμουηλίδης, 2002: 13-14). Κατά τον Βησσαρίωνα αλλά και τον Falmerayer, ο Ανατολικός Πόντος αποτελεί την κοιτίδα από όπου ξεκίνησαν οι ινδοευρωπαίοι, πριν εξαπλωθούν στην Ευρώπη (Β. Αγτζίδης, 2019: 124). Κατά τον 8^ο π.Χ. αιώνα απαντάται εκεί μαζική εγκατάσταση των Ελλήνων, κυρίως από την Ιωνία, αφού σταδιακά οι προσωρινοί εμπορικοί σταθμοί, γίνονται μόνιμα οικιστικά κέντρα. Αρχικά ιδρύει η Μίλητος τη Σινώπη και οι Σινωπίτες την Τραπεζούντα το 756 π.Χ.. Τον 6^ο αι. π.Χ. η Κριμαία αποτελεί το σιτοβολώνα της Αθήνας (Κ.Φωτιάδης, 2009). Η ελληνικότητα της περιοχής περιγράφεται από τον Ξενοφώντα ακόμα, με τη φράση «πόλεις ελληνίδας», όταν οι Μύριοι την συναντούν στην πορεία τους το 400 π.Χ. (Β.Αγτζίδης, 2019: 124). Το 63 π.Χ. καταλύεται το βασίλειο του Πόντου και γίνεται ρωμαϊκή επαρχία, ενώ τον 11ο αι. μ.Χ. μέρος του Πόντου αυτονομείται από το Βυζάντιο με την εξέγερση των Γαβράδων για να επανενταχτεί και πάλι στην αυτοκρατορία με βίαιο τρόπο το 1149 μ.Χ. Το εμπόριο στον *δρόμο της μέταξας* ανθούσε στα χρόνια των Μεγάλων Κομνηνών και οι δωρεές τους στα μοναστήρια του Πόντου είναι χαρακτηριστικό δείγμα της οικονομικής ευρωστίας της περιοχής. Με την Άλωση της Πόλης το 1204 μ.Χ. από τους Φράγκους, ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός ιδρύει την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, η οποία καταλύθηκε το 1461 από τους Οθωμανούς (Β. Αγτζίδης, 2019: 124-125). Μέχρι και τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, παρατηρείται εδραίωση της απόλυτης κυριαρχίας των Οθωμανών (Β. Αγτζίδης, 2019: 125-127)

Στον Πόντο καταγράφηκε αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου εξαιτίας των εξισλαμισμών, της φυγής μεγάλου αριθμού κατοίκων στη Ρωσία, αλλά και σε ορεινές απρόσιτες περιοχές της ενδοχώρας (Παυλίδης, 2004:50&57). Η εικόνα αυτή άλλαξε τον 19ο αιώνα, αφού

παραχωρήθηκαν θρησκευτικές ελευθερίες και ισονομία στους χριστιανικούς πληθυσμούς, με το μεταρρυθμιστικό διατάγμα «Χάτι Χουμαγιούν», 1856. Με την επιστροφή στις παράλιες περιοχές, ο ελληνισμός ανέκτησε γρήγορα την οικονομική του ισχύ και δημιούργησε τράπεζες, ναυτιλιακές επιχειρήσεις, εμπορικά καταστήματα και δίκτυα σε όλα τα λιμάνια του Εύξεινου Πόντου, Γαλλίας, Αγγλίας και Περσίας. Η οικονομική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα την δημογραφική, πνευματική και καλλιτεχνική άνθηση. Από τα επιχειρηματικά κέρδη σημαντικά ποσά προσφέρονταν σε εκπαιδευτικά, φιλανθρωπικά και θρησκευτικά ιδρύματα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχε χωριό χωρίς σχολείο και εκκλησία. Στις έξι (6) Μητροπόλεις του Πόντου το 1913, σύμφωνα με στατιστικές, κατοικούσαν περίπου 700 χιλιάδες Έλληνες¹ και υπήρχαν 1.890 εκκλησίες και 22 μοναστήρια. Το τέλος του ιστορικού Πόντου επισφράγισε η Συνθήκη της Λοζάνης το 1923. Η αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών λόγω θρησκεύματος, υποχρέωσε πάνω από 1.300.000 μικρασιάτες πρόσφυγες να καταφύγουν στην Ελλάδα, ενώ τα θύματα του Κεμαλικού καθεστώτος υπολογίζονται σε 353.000 (Κ.Φωτιάδης, 2009).

Οι άποικοι του Πόντου έχοντας άρρηκτους πνευματικούς και πολιτιστικούς δεσμούς με την Ελλάδα από τα πρώτα χρόνια της εκεί εγκατάστασής τους, μιλούσαν και μορφώνονταν με την μητρική ελληνική γλώσσα, την οποία διατήρησαν κατά την διάρκεια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τα χρόνια των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας, αλλά και την περίοδο της Οθωμανικής επικράτησης παρά την οικονομική, πνευματική και πολιτιστική τους υποχώρηση (χχ:Π.Καϊσίδης). Η Αθήνα, ως πνευματική κοιτίδα του ελληνισμού από αρχαιοτάτων χρόνων, αποτέλεσε και για τους πόντιους διανοούμενους τόπο για να μορφωθούν. Στο πέρασμα του χρόνου όχι μόνο δεν έκοψαν τους δεσμούς τους με τον ελλαδικό χώρο και την ελληνική γλώσσα, αλλά κράτησαν ζωντανή την πνευματική τους ταυτότητα, μέσα και σε αντίξοες συνθήκες (Γ.Παπασουλιώτης, 1991: 32-37).

Η λογοτεχνική παρουσία των Ποντίων με πολλά σπουδαία έργα, χρονολογείται πολλά χρόνια πίσω. Δυστυχώς όμως, από τότε διασώζονται μόνο κάποια ονόματα, τίτλοι έργων και ορισμένα επιγράμματα που μας κάνουν γνωστή τη λογοτεχνική αυτή παρουσία. Ως την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, με την συνθήκη της Λοζάνης το 1923, η λογοτεχνία των Ποντίων ακολούθησε σχεδόν μια παράλληλη πορεία με την Ελλαδική. Οι Ελλαδίτες λογοτέχνες όμως επηρεάστηκαν περισσότερο από πρότυπα γαλλικά και γερμανικά, ενώ οι Πόντιοι είχαν ως

¹ «Στο εξής, και αποκλειστικά για λόγους συντομίας, η αναφορά μόνο στο αρσενικό γένος».

πρότυπα τους Ρώσους λογοτέχνες, έργα των οποίων καταχωρούνται τακτικά σε μετάφραση στα έντυπα τους (Π.Καϊσίδης, 1991: 11).

Στις προσπάθειες συγγραφής της ιστορίας των Ποντίων, γνωστοί λόγιοι του Πόντου, όπως ο Περικλής Τριανταφυλλίδης, ο Σάββας Ιωαννίδης, ο Ιωάννης Παρχαρίδης, αποκαλύπτουν την ποντιακή πεζογραφία, οργανικό μέρος της Ποντιακής λογοτεχνίας. Τις απαρχές όμως του Ποντιακού πεζού λόγου δεν θα τις αναζητήσουμε σε έργα «καθαρής» λογοτεχνίας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί, πως των ελαχίστων Ποντίων λογοτεχνών, προηγήθηκαν κάποιοι της πρώτης μεταβυζαντινής περιόδου, όπως ο ποιητής Ελευθέριος ο Τραπεζούντιος, που σύμφωνα και με αναφορές του Παναγιώτη Καϊσίδα δεν αξιολογήθηκε όπως άξιζε το έργο του από ορισμένους σύγχρονους μελετητές. Οι στίχοι του, σημαντικοί για την ιστορία της λογοτεχνίας των Ποντίων, που σε ορισμένα σημεία τους θυμίζουν τον Κωνσταντίνο Καβάφη. Υπάρχουν όμως και άλλοι, τους οποίους θα πρέπει να αναζητήσουμε και αυτοί αναφέρονται ως «Φαναριώτες», «Κωνσταντινουπολίτες» και «Μικρασιάτες». Αναφορά θα πρέπει να γίνει και στους στιχοπλόκους του 14ου αιώνα, οι οποίοι εμφανίστηκαν στον Πόντο ως λαϊκοί ποιητές. Αυτοί παρουσίαζαν τους στίχους τους σε ετήσιο διαγωνισμό στην Τραπεζούντα και οι στίχοι που διακρίνονταν γίνονταν τραγούδια από λυράρηδες που τους τραγουδούσαν σε όλο τον Πόντο. Τα έργα των πρώτων Ποντίων λογογράφων ή πεζογράφων έχουν ύφος λογοτεχνικό, ιδιαίτερα στα μέρη τους εκείνα που είναι περισσότερο λαογραφικά, όπως η ελεύθερη απόδοση παραμυθιών, δημοτικών ποιημάτων, ευτράπελων διηγήσεων κτλ. (χχ:Π.Καϊσίδης).

Ο Φόρης Παροτίδης σε μελέτη του, κάνει αναφορά για τους μετά το 1461: Γεώργιο Αμιρούτζη, λόγιο και ποιητή, Πέτρο Κατσαΐτη, λόγιο και θεατρικό συγγραφέα, Ιωάννη Μελασσόπουλο, ποιητή, Γεώργιο Τραπεζούντιο, συγγραφέα και μεταφραστή, Περικλή Τριανταφυλλίδη, συγγραφέα, Γεώργιο Υπομενά, λόγιο και συγγραφέα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να μνημονεύσουμε και τους: Ιωάννη-Ιωσήφ Λαζαρόπουλο, βυζαντινό λόγιο, μητροπολίτη Τραπεζούντας (1364-1368) και διακριτά τους Ηρόδωτο τον Ηρακλειώτη που έγραψε για τον Ηρακλή και για την αργοναυτική εκστρατεία και τον Νουμήνιο τον Ηρακλειώτη που συνέθεσε παρωδίες για πολυτελή δείπνα, με αστεία στιχάκια, μιμούμενος τον Όμηρο (Γ.Παπασουλιώτης, 1991: 32-37).

1.2 Παιδεία και γλώσσα

Κατά την αρχαιότητα και κυρίως από τον 5^ο π.Χ. αι. κι έπειτα, η ανάπτυξη των γραμμάτων και των επιστημών στον Πόντο είχε αξιόλογη πορεία. Λόγιοι από την Σινώπη και την Ηράκλεια, από τον 5^ο έως και τον 3^ο αι. π.Χ., ζουν και διαπρέπουν στην Αθήνα. Ανάμεσά τους σημαντικές μορφές, όπως ο Διόδωρος, ο Δίφιλος, ο Διονύσιος και ο Βάτων, με καταγωγή από την Σινώπη. Και άλλοι όμως όπως ο Διογένης ο Κυνικός (Σινώπη τέλη 5^{ου} αι.) και ο Ηρακλείδης ο Ποντικός, μαθητής του Πλάτωνα ασχολούνται με την φιλοσοφία. Εξέχουσα πνευματική μορφή αποτελεί ο στωικός φιλόσοφος, ιστορικός και γεωγράφος Στράβων από την Αμάσεια. Τα «Γεωγραφικά του θεωρούνται ως το πλέον σαφές και μεθοδικό έργο του είδους για την εποχή του (Ε. Ταξίδης, 2013: 63).

Στην πρώιμη Βυζαντινή περίοδο το θέμα ύπαρξης και λειτουργίας οργανωμένης εκπαίδευσης παραμένει αδιευκρίνιστο και σκοτεινό. Πιθανότατα την εποχή εκείνη, οι νέοι να διδάσκονταν στοιχειώδης γνώσεις από μοναχούς ή άλλους γραμματοδιδασκάλους σε κατ' οίκον διδασκαλία και αργότερα σε τυχόν σχολεία κυρίως σε μοναστήρια (Ε.Ταξίδης,2013: 64-65). Κατά την εποχή των Μεγάλων Κομνηνών (1204-1461), ο Ποντιακός ελληνισμός γνωρίζει λαμπρές μέρες και η παιδεία ακμάζει. Έχοντας οι ίδιοι οικογενειακή παράδοση και έντονο ενδιαφέρον για την μόρφωση, ανοίγουν τις πόρτες του παλατιού και τιμούν με τίτλους και διακρίσεις όσους ασχολούνται και διευρύνουν το πεδίο της ανθρώπινης γνώσης. Όσους πάλι επισκέπτονταν ξένες χώρες και μετέφεραν από εκεί στην Τραπεζούντα επιστημονικά επιτεύγματα άλλων λαών, τους αντάμειβαν με γενναίες χρηματικές χορηγίες (Fallmerayer,1984: 298). Αναφορά θα πρέπει να γίνει στην ύπαρξη μεγάλης βιβλιοθήκης στα ανάκτορα της Τραπεζούντας, καθώς και στην λειτουργία σχολών και βιβλιοθηκών στα μοναστήρια του Πόντου, κάτι που αποδεικνύει την ακμάζουσα παιδεία στον Πόντο (Α.Σαββίδη,2009: 50). Την εποχή εκείνη, παράλληλα με την εκπαίδευση, αναπτύχθηκε και η δημοτική ποίηση. Τα πρώτα, πρώιμα δείγματα της νεοελληνικής ποίησης για τον ποντιακό ελληνισμό, ξεκινούν πολύ πριν από τον 12^ο αι. και ίσως τα ίχνη των Ακριτών θα έπρεπε να αναζητηθούν σε όλη την ευρύτερη περιοχή, αφού στα δημοτικά τραγούδια του ποντιακού ελληνισμού σώζεται καθαρότερα ο αρχαϊκός τύπος του ακριτικού κύκλου (Κ.Ρωμαίου,1952: 155-171). Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει και σε δύο πρόσωπα με καταγωγή από την Τραπεζούντα που διέπρεψαν στον εξωελλαδικό χώρο. Ο Βησσαρίων ο Γραμματικός, γεννημένος στην Τραπεζούντα, επίσκοπος Νίκαιας και μετέπειτα καρδινάλιος της καθολικής εκκλησίας στη Δύση και ο Γεώργιος Τραπεζούντιος, γεννημένος στον Χάνδακα (Ηράκλειο) από Τραπεζούντιους γονείς, ο οποίος συνέβαλε αποφασιστικά στην διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στην Δύση (Ε.Ταξίδης,2013: 68).

Από την άλωση της Τραπεζούντας 1461 έως και το 1830, τα παράλια και τα αστικά κέντρα του Πόντου άδειασαν δραματικά κι οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στις ορεινές περιοχές της χώρας, λόγω των σκληρών διωγμών των ντερεμπέδων, που διαδέχονταν ο ένας τον άλλο. Την περίοδο εκείνη δεν μπορούμε ούτε καν να αναφερθούμε στη σύσταση σχολείων (ΙΕΕ, τόμος ΙΑ΄, 1975: 230). Με τον καιρό άρχισαν να ασχολούνται με τα *γράμματα* οι ιερωμένοι κι αυτοί κυρίως από λόγους ανάγκης για την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Τα μοναστήρια του Πόντου προστατεύονταν από σουλτανικά βεράτια και φερμάνια και για τον λόγο αυτό οι ιερείς μπορούσαν να μαθαίνουν και να διδάσκουν. Έτσι λειτούργησαν σχολεία στα μοναστήρια του Πόντου και κυρίως στα τρία μεγάλα: Παναγία Σουμελά, Άγιο Γεώργιο Περιστερεώτα και Άγιο Ιωάννη Βαζελώνα (Π.Τριανταφυλλίδης, 1993: 60). Φωτεινό σημείο κι απόδειξη για την ύπαρξη εκπαίδευσης των Ελλήνων της περιοχής και γενικότερα της ανάπτυξης των γραμμάτων στον Πόντο θεωρείται η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας το 1682, από το Σεβαστό Κυμινήτη, καθώς και του Φροντιστηρίου Αργυρούπολης Χαλδίας το 1722 από τον επίσκοπο Χαλδίας Ιγνάτιο Σκρίβα τον Α΄, έχοντας ως πρώτη ονομασία «Σχολή Ελληνικών μαθημάτων» (Φ.Κουτσουπιά, 2002: 217).

Από το 1880 και μετέπειτα η οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων του Πόντου είναι αλματώδης, συμπαρασύροντας έτσι και την εκπαιδευτική λειτουργία και γενικότερα την ζωή των κατοίκων. Η αστική τάξη επενδύει στην εκπαίδευση των νέων, προετοιμάζοντας μ' αυτό τον τρόπο ένα καταλληλότερο και αποδοτικότερο στελεχιακό δυναμικό για τις επιχειρήσεις που βρίσκονταν σε άνθιση μέσα στο νέο οικονομικό περιβάλλον που διαμορφώνονταν την εποχή εκείνη (Α.Παυλίδη, 2004: 158). Σε πόλεις και χωριά ιδρύονται σχολεία και δημιουργούνται όλες οι βαθμίδες εκπαίδευσης από νηπιαγωγεία, δημοτικά, σχολαρχεία, ημιγυμνάσια, γυμνάσια, έως κι ένα τμήμα ανώτατης εμπορικής σχολής το οποίο λειτουργεί στο «Φροντιστήριον» της Τραπεζούντας. Τα περισσότερα σχολεία λειτουργούσαν με γραπτούς διαγωνισμούς (Γ.Φιρντινίδη, 1994: 204-220). Κατά το 1890 υπήρχαν στον Πόντο περίπου, 500 σχολεία στοιχειώδους και μέσης βαθμίδας, με 21.000 μαθητές και 543 δάσκαλοι και καθηγητές (Δ.Λαζαρίδη, 1990: 108-109). Στις αρχές του 20^{ου} αι., μέχρι και το 1915, η εκπαίδευση των Ελλήνων στον Πόντο φτάνει στο ζενίθ της. Ακόμα και στον πιο απομακρυσμένο και ολιγοπληθή οικισμό δεν απουσιάζει το σχολείο. Στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου υπάρχουν δυο ξακουστά γυμνάσια: «το Φροντιστήριον Τραπεζούντος» και το «Τσινέκειο Γυμνάσιο» Αμισού, επτά ημιγυμνάσια (της Σινώπης, της Κερασούντος, των Σουρμένων, της Πάφρας, του Ακ-νταγ-Ματέν, η «Ψωμιάδειος» Σχολή των Κοτυώρων και το Φροντιστήριον Αργυρουπόλεως), 1.047 σχολαρχεία, αστικές σχολές και δημοτικά σχολεία. Οι μαθητές και

μαθήτριες που φοιτούν φτάνουν συνολικά τις 70.000 και οι διδάσκοντες τους 1.230 (Δ.Λαζαρίδη,1990: 109).

Αναφορά θα πρέπει να γίνει και στις βιβλιοθήκες και τα αναγνωστήρια, η δημιουργία των οποίων κρίθηκε αναγκαία, μιας κι ο ρόλος τους υπήρξε υποστηρικτικός για την λειτουργία των σχολείων. Η ανάγνωση και η συχνή επαφή με όλο και μεγαλύτερο πλήθος βιβλίων βοήθησε στην εκμάθηση και στερέωση της ελληνικής γλώσσας, ύψιστης σημασίας μιας και το γλωσσικό πρόβλημα ήταν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της εκπαίδευση στον Πόντο. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε κάποιες από τις σημαντικότερες βιβλιοθήκες-αναγνωστήρια: «Ξενοφών» του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας, «Μελέτη» της ενορίας Πνιατάντων της Σάντας, βιβλιοθήκη του Φροντιστηρίου Αργυρουπόλεως καθώς και του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος, «Λέσχη Ευαγγελισμού» στην περιοχή της Οινόης, «Ερμόνασσα» στα Πλάτανα. Ακόμα και σε μικρές κοινότητες με λίγους μόνο κατοίκους όπως η κοινότητα Ζαγκάρ και το χωριό Άτρα της Χαλδίας, ίδρυσαν και λειτούργησαν σχολικές βιβλιοθήκες (Ε.Ταξίδης, 2013: 192-194).

Συνοπτικά, η ιστορία της **παιδείας στον Πόντο** μπορεί να διακριθεί σε τέσσερις βασικές περιόδους. *Η πρώτη* ξεκινά το 1682 με την ίδρυση από τον Σεβαστό Κυμινήτη του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος. *Η δεύτερη*, η περίοδος του Κοινοτισμού (1856 εως 1908), κατά την οποία η παραχώρηση ειδικών προνομίων προς τους υπόδουλους Χριστιανούς από τον Σουλτάνο δημιούργησε προϋποθέσεις ανάπτυξης της παιδείας με την παροχή της δυνατότητας ίδρυσης σχολείων στις κοινότητες και τη δημιουργία προϋποθέσεων γενίκευσης της στοιχειώδους εκπαίδευσης. *Η Τρίτη* περίοδος ξεκινά το 1908 με την επανάσταση των Νεότουρκων, κατά την οποία κυριαρχεί ο τουρκικός εθνικισμός ως προϋπόθεση σωτηρίας της αυτοκρατορίας με συνέπεια τον επαναπροσδιορισμό του θεσμικού πλαισίου της εκπαίδευσης. *Η τέταρτη* και τελευταία περίοδος αφορά τους διωγμούς στον ιστορικό Πόντο και τον τερματισμό του πνευματικού βίου των ελληνικών κοινοτήτων το 1923 (Κ.Φωτιάδης & Σ.Ηλιάδου-Τάχου,2007: 55-56).

1.3 Η ιδιαιτερότητα της ποντιακής γλώσσας

Ο κάθε τόπος και προπαντός ο απομονωμένος από τον κορμό της Μητροπολιτικής Ελλάδος (Κρήτη, Κύπρος, Πόντος) έχει να παρουσιάσει κάποια ιδιαιτερότητα και ιδιοματισμό στη γλώσσα, στα ήθη και τα έθιμα, στα προβλήματα και το περιβάλλον του, στη ζωή, στην χαρακτηριστική ιδιαιτερότητα των αρρήκτων πολιτιστικών και πνευματικών δεσμών με την κυρίως Ελλάδα. Τέτοιου είδους δεσμοί αναδεικνύονται και γίνονται ή οφείλουν να γίνουν από τους μελλοντικούς ερευνητές αντικείμενα μελέτης και μέσα από την ποντιακή λογοτεχνία.

Η ποντιακή γλώσσα, αν και ιδιοματική, δεν λειτούργησε περιοριστικά, αφού λογοτεχνία γράφτηκε και στη δημοτική και την καθαρεύουσα. Στην τελευταία μάλιστα, γράφτηκε μεγάλο μέρος της. Στη λογοτεχνία των Ποντίων ξεχωρίζουμε γραμματολογικά τρεις, αρκετά ευδιάκριτες συνιστώσες, τρεις τάσεις. Αυτές προσδιορίζονται, μορφολογικά και γεωγραφικά ανάλογα με τον τόπο εμφάνισής τους στον μικρασιατικό Πόντο, όπου το κύριο χαρακτηριστικό του γραπτού λόγου είναι η συντήρηση στην ιδεολογία και τη γλώσσα, τη νότια Ρωσία, με λογοτεχνικά «πετάγματα» όπου αξιοσημείωτος είναι ο τεχνοτροπικός και ιδεολογικός εκσυγχρονισμός, και την Ελλάδα, μετά την αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών, όπου η νοσταλγία, η *αροθυμία* για την πατρίδα, γίνεται φορτίο βαρύ και ζητά να απαλυνθεί με διαρκείς αναφορές σε μέρη, τα οποία γίνονται στους νεότερους γνωστά μόνον από τις διηγήσεις των πρώτων προσφύγων και με αποκλειστική σχεδόν χρήση της ποντιακής διαλέκτου ως εκφραστικού μέσου, οπότε και η λογοτεχνία γίνεται πλέον διαλεκτική (χχ:Π.Καϊσίδης).

Στον μικρασιατικό Πόντο οι Έλληνες έγραφαν στην καθαρεύουσα, με ελάχιστες ενσωματώσεις ορισμένων στοιχείων στα γραπτά τους της τοπικής ελληνικής διαλέκτου. Η κυριαρχία της καθαρεύουσας στον Πόντο κράτησε μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Παράλληλα, δεν λείπει και η αρχαϊστική γλώσσα, όπως φαίνεται από τα κείμενα του Περικλή Τριανταφυλλίδη κ.ά. Αντίθετα στη νότια Ρωσία γίνεται συχνή χρήση της ποντιακής διαλέκτου, η οποία αποτυπώνεται στα περισσότερα γραπτά τους σε εφημερίδες και περιοδικά, αλλά κυρίως στα θεατρικά τους έργα. Στις αρχές του 20ού αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται δειλά στη λογοτεχνία οι φωνές υποστήριξης της δημοτικής. Οι προοδευτικότεροι λογοτέχνες τολμούν να χρησιμοποιήσουν ως γλωσσικό εκφραστικό μέσο τη δημοτική γλώσσα. Παρόλα αυτά ο Φίλων Κτενίδης και ο Νίκος Καπετανίδης αναγκάζονται το 1910 να ζητήσουν συγνώμη από τους αναγνώστες του περιοδικού τους *Επιθεώρησις*, μετά από διαμαρτυρίες γλωσσαμυντόρων, γιατί τόλμησαν να δημοσιεύσουν κείμενό τους στη δημοτική. Το επόμενο έτος όμως, ενθαρρυμένοι, προφανώς από τις κινήσεις στην Αθήνα υπέρ της δημοτικής,

δημοσιεύουν ποιήματά τους, με κάποια μόνον στοιχεία της απλής καθαρεύουσας, που είναι και η γλώσσα των μορφωμένων αστών ή και των δασκάλων του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας, οι οποίοι επηρέαζαν διαχρονικά τη λογοτεχνική παραγωγή στον Πόντο. Τον Μάιο του 1926, στην Α΄ Πανερωσιακή Συνδιάσκεψη των Ελλήνων Εκπαιδευτικών στο Μόσχα αποφασίστηκε η κατάργηση της καθαρεύουσας και της ιστορικής ορθογραφίας στα ελληνικά σχολεία και η καθιέρωση της δημοτικής, με τη φωνητική ορθογραφία. Μετά από μαραθόνιες συζητήσεις, απορρίφθηκαν οι προτάσεις για καθιέρωση της ποντιακής διαλέκτου ή της καθαρεύουσας και εγκρίθηκε από τη συνδιάσκεψη η δημοτική γλώσσα, με το σκεπτικό ότι θα συνέβαλε στη συνοχή και την ενότητα όλων των Ελλήνων, για τον κοινό πολιτισμό και τη μελλοντική ενιαία έκφραση. Οι Έλληνες της ΕΣΣΔ, ωστόσο, θα χρησιμοποιήσουν και μετά το συνέδριο της Μόσχας, έως το 1938, όλες τις μορφές της ελληνικής γλώσσας: δημοτική, καθαρεύουσα και ποντιακή διάλεκτο. Σε αυτές τις μορφές είναι γραμμένα και όλα τα λογοτεχνικά και θεατρικά έργα των Ελλήνων του Πόντου και της Ρωσίας. Στην Ελλάδα, γίνεται συχνότερη η διαλεκτική λογοτεχνική έκφραση μέχρι του σημείου να κυριαρχεί στα κείμενα όσων εμπνέονται από τα σύγχρονα προβλήματα των Ποντίων, με πολλές αναφορές στα παλιά, λόγω της αθεράπευτης νοσταλγίας για τις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής (χχ:Π.Καϊσίδης).

1.4 Η λογοτεχνική παραγωγή

Οριοθετώντας ένα χρονικό πλαίσιο της ποντιακής λογοτεχνίας, θα λέγαμε πως αυτή διακρίνεται σε τρεις περιόδους: α) στα ιστορικά και ακριτικά τραγούδια του 11^{ου} και 13^{ου} αιώνα (Γ.Σουμελίδου, 1928: 47-96 & Γ.Μέγας, 1957-1958), β) στην πλούσια θεατρική, λογοτεχνική, ποιητική και ιστορική παραγωγή μετά τα σουλτανικά προνόμια του Χάττι Χουμαγιούν και συγκεκριμένα από το 1860 ως το 1923 (Κ.Φωτιάδης & Σ.Ηλιάδου Τάχου, 2007: 165κε) και γ) στη σύγχρονη ποίηση και λογοτεχνία στην ποντιακή διάλεκτο κυρίως στον Ελλαδικό χώρο, από το 1923 έως και σήμερα. Ουσιαστικά, η απαρχή της σύγχρονης ποντιακής λογοτεχνίας προσδιορίζεται κάπου μετά το 1880. Ο Θεόδωρος Γραμματικόπουλος εκδίδει το πρώτο έντυπο εβδομαδιαίο περιοδικό *Εύξεινος Πόντος* στην Τραπεζούντα. Από τα χρόνια που είχαν προηγηθεί, διασώθηκαν μόνο ονόματα και κάποιοι στίχοι ή πεζά κείμενα (χχ:Π.Καϊσίδης). Ο Δημήτριος Αλεξάνδρου Μουρούζης (1788-1844), εκτός από τα διοικητικά αξιώματα που

κατείχε, ήταν γνωστός και για την λογοτεχνική του δραστηριότητα. Δημοσίευσε στο Παρίσι μια συλλογή ποιημάτων με τίτλο «ποιητικά μελέται» και μετέφρασε στα ελληνικά τη «Φαίδρα» του Ρακίνα. Ο Ιωάννης Οικονομόπουλος ο εκ Καθαρών, λόγιος και ιερέας έζησε και έδρασε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, ο ίδιος υπέγραφε ως Τραπεζούντιος. Έγραψε το «Βίο Θεόδωρου Γαβρά» το 1761. Στο 18^ο αιώνα έζησε κι ο Ευθύμιος Λαυριώτης, λόγιος και συγγραφέας που έγραψε έμμετρη «Ιστορία της Λαύρας», της Μονής Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους. Παιδαγωγός και συγγραφέας ήταν κι ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος (1815-1887) από την Τραπεζούντα. Έργα του η «Ιστορία ελληνική», έμμετρη παράφραση του «Προμηθέα Δεσμώτη» του Αισχύλου, «Ελληνική χρηστομάθεια» κ.ά. Ο Κωνσταντίνος Γ. Κωνσταντινίδης πλούσιος έμπορος της Μασσαλίας, γιος του ισόβιου δημάρχου της Κερασούντας καπετάν-Γιώργη Κωνσταντινίδη, το 1876 κυκλοφόρησε στην Αθήνα τη μονόπρακτη κωμωδία του «Οι ερωτόληπτοι» έμμετρη, γραμμένη με στίχους δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους, στην ποντιακή διάλεκτο (Γ.Παπασουλιώτης, 1991: 32-37). Ο Γεώργιος Προυσσαίος ή Προυσανίδης γεννημένος το 1855 στην Αργυρούπολη, σπούδασε στο Φροντιστήριό της. Γνωστά του ποιήματα είναι: «Πανσλαυισμός και Ελληνισμός», «Γιατί δεν με ελεείς» και «ο Βρικόλακας». Τα ποιήματά του διακρίνονταν για την τεχνική του στίχου και το περιεχόμενό τους. Ποιήματα με εθνικά θέματα έγραψε και ο Ιωάννης Νικόλαος Παπαδόπουλος. Καθοριστική υπήρξε η συνεισφορά του Γεώργιου Κωνσταντίνου Φωτιάδη στο ποντιακό θέατρο και όχι μόνο. Γεννημένος στην Κρώμνη το 1872, σπούδασε νομικά στην Αθήνα και πέθανε στο Αχάλτσιχ της Γεωργίας το 1909. Έργα του: α) «Το ματωμένο Κάστρο» μυθιστόρημα, «Το θαύμα της Ευαγγελιστριάς» νουβέλα και τα δυο γραμμένα στην καθαρεύουσα, β) «Λαζάραγα» (που παίχτηκε για πρώτη φορά, το 1906, στο Βατούμ). Η «Προξενιά» μια χαριτωμένη δίπρακτη κωμωδία Τραπεζουντιακής υποθέσεως που διακρίνεται για τη γλωσσική της πυκνότητα, γ) «Μισόφωτα» και «Τρουμπέτα της Πρωτοχρονιάς» δράματα, γραμμένα και τα δυο στην κοινή δημοτική. Μικρότερος αδελφός του ήταν ο Κώστας Λ. Τοπχαράς, που έγραψε την «Γραμματικό τι ρωμέικου τι ποντιακί τι γλόσας», όπως κι ο Γιάγκος Φωτιάδης, που εκτός από την πρωτότυπη πεζογραφία του, άφησε και μια σπουδαία μεταφραστική εργασία. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του μετέφραζε την Ιλιάδα, στην Ποντιακή. Δεν είναι γνωστό τι απόγινε τελικά αυτή η εργασία. Με αρκετή επιτυχία μετάφρασε στην ποντιακή «Το Ξεχέρσωμα» ένα μυθιστόρημα του Σόλοχοφ, ένας από τους λίγους μεταπολεμικούς Ρώσους πεζογράφους, που τον πρόσεξε πολύ ο κόσμος του εξωτερικού (χχ:Π.Καϊσίδης).

Οι πρώτες προσπάθειες των λογιών του Πόντου αποτυπώνονται σε έργα που συνδυάζουν τη λογοτεχνική αφήγηση με την καθαρή ιστορία και την λαογραφία, όπως οι «Φυγάδες» του

Περικλή Τριανταφυλλίδη, ένα έργο με αρκετά επιτυχημένη θεατρική δομή και με ύφος που θυμίζει αρχαία ελληνική τραγωδία, σε αντίθεση με τα «Προλεγόμενα» και την «Εν Πόντο ελληνική φυλή ή Ποντικά» του ίδιου συγγραφέα που τείνουν περισσότερο προς τη μεριά της ιστορίας και της λαογραφίας. Την ίδια γραμμή ακολούθησαν και άλλοι λόγιοι του Πόντου, όπως ο Σάββας Ιωαννίδης, περισσότερο ιστορικός και ο Ιωάννης Παρχαρίδης, περισσότερο λαογράφος. Υπήρξαν όμως κι εκείνοι που απέδωσαν «λογοτεχνικά» το ιστορικό και λαογραφικό τους υλικό μέσα από παραμύθια ή διηγήσεις, καταφέροντας από τη μια να μην σταθούν αποκλειστικά στην προφορική τους απόδοση κι από την άλλη να μην ξεφύγουν απόλυτα από αυτήν. Υπήρχε πάντοτε η δική τους συμβολή, η δική τους παρέμβαση, το δικό τους λογοτεχνικό ύφος, η ποιητική τους, γι' αυτό και ξεχωρίζουν. Την ίδια γραμμή ακολούθησαν πολλοί στον Πόντο, τη Ρωσία και την Ελλάδα. Έτσι άρχισε να διαμορφώνεται μια πιο καθαρή λογοτεχνική παραγωγή που απομακρύνθηκε αισθητά από την ιστορία και τη λαογραφία που κυριαρχούσε ως τότε. Μέχρι και σήμερα όμως η πεζογραφία των Ποντίων διατηρεί πολλά ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία, γεγονός που δικαιολογείται με ευκολία λόγω των τραγικών ιστορικών στιγμών που βίωσαν οι Πόντιοι πεζογράφοι και είχε ως απότοκο την προσπάθεια διάσωσης όχι μόνο των ηθών και των παραδόσεων, αλλά και της ίδιας της ύπαρξης του ποντιακού ελληνισμού.

Πεζογραφία, με τη μορφή διηγήματος, νουβέλας ή μυθιστορήματος, αναπτύχθηκε από το 1923 κι έπειτα. Εξαιρεση αποτελούν κάποια διηγήματα που δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά όπως: *Επιθεώρησις* της Τραπεζούντας (1910-1911), *Πόντος* της Μερζιφούντας κ.α. Τα πεζογραφήματα που δημοσιεύτηκαν στα πρώτα περιοδικά του Πόντου, *Εύξεινος Πόντος* (1880-1882) και *Αστέρας του Πόντου* (1884-1886) είναι κυρίως μεταφράσεις ξένων λογοτεχνών (Γάλλων, Ρώσων κ. ά.). Βέβαια, είναι τα διηγήματα και οι νουβέλες του Γιώργου Κ. Φωτιάδη, που μπορεί να θεωρηθεί ότι καλύπτουν ένα μεγάλο κενό, αλλά και εκείνα του Νίκου Καπετανίδη, που συμπληρώνουν την προσφορά του παλαιότερου Γ. Κ. Φωτιάδη. Την απουσία σπουδαίων πεζογραφημάτων ισοσκελίζουν τα θεατρικά έργα των γνωστών λογοτεχνών, όπως Π. Τριανταφυλλίδη, Ι. Βαλαβάνη, Κ. Γ. Κωνσταντινίδη, Αρ. Ιεροκλή, Ελ. Φοινικόπουλου, Γ. Κ. Φωτιάδη, Φ. Κτενίδη, Αλ. Ζωηρού, Κ. Ξανθόπουλου, Γ. Α. Κανονίδη, Δ. Μισαηλίδη (Μ. Λέντη), Φ. Φιλιππίδη, Ι. Θ. Μαυρίδη-Καρατζά, Στ. Χ. Παυλίδη, Παν. Φωτιάδη, Θ. Γ. Κανονίδη, Α. Α. Ερυθριάδη, Αθ. Ι. Παρχαρίδη κ. ά. Γεγονότα της καθημερινής ζωής, όπως ο θάνατος οικείων προσώπων, θρησκεία, εθνικά ιδεώδη και άλλα, αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης γι' αυτούς. Αρκετοί από τους «μορφωμένους» Πόντιους προμηθεύονταν περιοδικά και εφημερίδες από την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη. Έτσι ενημερώνονταν

για τις σύγχρονες λογοτεχνικές τάσεις στον ελλαδικό χώρο και κάποιοι εξ' αυτών επηρεάζονταν στον τρόπο γραφής τους, από τους ομότεχνούς τους Ελλαδίτες. Βρίσκουμε λοιπόν ποιήματα πλημμυρισμένα με την απαισιοδοξία του Καρυωτάκη και της Πολυδούρη (Γεώργιος Προυσσαίος, Ανδρέας Σιμώνωφ, Μαρίκα Φιλιππίδου) ή άλλα που θυμίζουν τους ποιητές της λεγόμενης «αθηναϊκής σχολής» (Νίκος Καπετανίδης, Φίλων Κτενίδης, Κωνσταντίνος Ιεροκλής, Χρυσόστομος Συμβουλίδης) και επίσης σατιρικοί, όπως ο Γιάγκος Λ. Κανονίδης, ο Ιωάννης Καλανταρίδης, ο Φίλιππος Χειμωνίδης, ο Γεώργιος Πατσάκος, Ιωάννης Σοφιανόπουλος κ. ά. (χχ:Π.Καϊσίδης).

Μετά την συνθήκη της Λοζάνης και την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, ένα μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής των Ποντίων μετατοπίστηκε από τον μικρασιατικό Πόντο και τη Νότια Ρωσία στην Ελλάδα. Στην Ρωσία συνεχίστηκε η συγγραφή μέχρι πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατόπιν, δεν παρουσιάζεται τίποτε το αξιόλογο εξαιτίας του βαρύτατου πλήγματος που δέχτηκε ο ποντιακός ελληνισμός από τη σταλινική θηριωδία και την εξόντωση ενός μεγάλου αριθμού λογοτεχνών στη Σιβηρία και στις άλλες παγωμένες περιοχές της Ανατολικής Σοβιετικής Ένωσης. Στην Ελλάδα κατατέθηκε το μεγαλύτερο μέρος της ποντιακής λογοτεχνίας και μάλιστα στην ποντιακή διάλεκτο, η οποία αποτέλεσε τρόπο έκφρασης στην πεζογραφία, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως δεν γράφτηκαν κείμενα και στην καθαρεύουσα και την δημοτική (χχ:Π.Καϊσίδης). Μετά την Μικρασιατική καταστροφή, η λογοτεχνία των Ποντίων είχε ως βασικό κίνητρο την νοσταλγία. Οι άνθρωποι ρίζωσαν και δεν ρίζωσαν ποτέ στην νέα πατρίδα με την σκέψη πάντοτε πίσω, στην Τραπεζούντα, στα Κοτύωρα, στην Σαμψούντα, στην Αργυρούπολη, την Κρώμνη, την Σεβάστια και σε τόσα άλλα μέρη. Σ' αυτούς τους νοσταλγούς απευθύνθηκαν οι Πόντιοι ιστορικοί, λαογράφοι και τα γραπτά τους έδιναν τροφή στην φαντασία των αναγνωστών τους για να ξαναβρεθούν νοερά έστω στον τόπο που γεννήθηκαν, στον τόπο που εγκατέλειψαν υποχρεωτικά. Παράλληλα οι συγγραφείς αυτοί εμπλούτιζαν με πρώτο υλικό την παραγνωρισμένη ως τότε ιστορία, λαογραφία και λογοτεχνία του ποντιακού ελληνισμού. Δεν υπήρξε Πόντιος συγγραφέας της πρώτης γενιάς που να μην μίλησε για την νοσταλγία του, έστω και με μερικές αράδες. Ο γιατρός Θεοφύλακτος, στην πρώτη σελίδα του βιβλίου του «Γύρω από την άσβεστη φλόγα» λέει: «[...] αλλά και πάλι δεν σταματώ. Κι όταν πεθάνω θα μείνει το πνεύμα μου να πλανιέται ελεύθερο εκεί στους νοσταλγικούς τόπους». Η ίδια εκείνη νοσταλγία είναι που δίνει φτερά στη φαντασία και δύναμη στη γραφίδα ενός άλλου μεγάλου Πόντιου, του Δημήτρη ψαθά, ο οποίος σημειώνει στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου «Γη του Πόντου» λέει: «[...] η Μαρία έζησε πολλά χρόνια χήρα με τα παιδιά της. Γνώρισε βάσανα και πίκρες, ξεριζώθηκε. Γριούλα στην Αθήνα,

όλο για κείνα μου μιλούσε. Και τώρα ακόμα που έφυγε, η σκέψη μου συχνά φτερουγίζει στα παλιά. Ζωή, χαρές, λύπες, βιώματα λογής λογής από την μακρινή πόλη του Εύξεινου Πόντου, όπου έζησα τα παιδικά μου χρόνια. Σαν όνειρο. Άλλοτε ευτυχισμένο κι άλλοτε φοβερό, ένας σωστός βραχνάς». (Ε.Αλμετίδου, 1991: 39-40).

Στον Ελλαδικό χώρο, τα πρώτα λογοτεχνικά κείμενα των Ποντίων δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά και εφημερίδες: *Ποντιακά Φύλλα*, 1936, *Ποντιακή Εστία*, 1950, *Το βήμα*, 1960, *Ποντιακά Χρονικά*, 1958, *Ποντιακή Φωνή*, 1963, *Ποντιακή Επιθεώρησης*, 1970, *Ποντιακά Νέα*, 1972, *Ένωση Ποντίων*, 1976, *Αργοναύτης*, 1989, *Δεσμός*, 1989, *Ρωμανία*, 1990, *Εύξεινος Πόντος*, 1997, *Οφίτικα Νέα*, *Ποντιακά Χρονικά* 1943, *Το Ποντιακό* (Ποντιακό Θέατρο) 1950, *Ποντιακά Ιστορήματα* 1966, *Ποντιακά Χρονικά* 1972, *Ποντιακοί Αντίλαλοι*, 1977, *Ποντιακή Ηχώ*, 1981 *Ποντιακό Βήμα*, 1985. Ταυτόχρονα σε αυτοτελείς εκδόσεις και με δαπάνη των ίδιων των συγγραφέων κυκλοφόρησαν πολλά ποιήματα, πεζογραφήματα, προσωπικές μαρτυρίες κ. ά..

Οι σημαντικότεροι από τους λογοτέχνες αυτούς ήταν οι: Φίλων Κτενίδης, Παντελής Μελανοφρύδης, Γιώργιος Ζερζελίδης, Ηλίας Τσιρκινίδης, Σίμος Λιανίδης, Στάθης Χριστοφορίδης-Σάρπογλης, Ξένος Ξενίτας, Στάθης Αθανασιάδης, Ιωακείμ Σαλτσής, Ιωάννης Αβραμάντης, Ευριπίδης Χειμωνίδης, Δημήτριος Κ. Παπαδόπουλος, Αγαθάγγελος Φωστηρόπουλος, Δέσποινα Φωστηροπούλου, Χαράλαμπος Γαλανός, Σοφία Αρνοπούλου, Στάθης Ευσταθιάδης, Γιάννης Γαλανοματίδης, Δημήτριος Παρασκευόπουλος, Κώστας Καλλίδης, Βέρα Αντωνιάδου, Παύλος Κοτανίδης κ. ά. Υπήρξαν όμως και πολλοί που δεν εκφράστηκαν στην ποντιακή, όμως το λογοτεχνικό τους έργο είναι άμεσα ή έμμεσα επηρεασμένο από τη ζωή των Ποντίων στον Πόντο ή στην Ελλάδα, όπως οι: Χρήστος Σαμουηλίδης, Στέφανος Τηλικίδης, Λάζαρος Παυλίδης, Σταύρος Κοταμανίδης, Φόρης Παροτίδης, Νικόλαος Γρηγοριάδης, Ερμής Μουρατίδης, Γιώργιος Λαμψίδης, Γεώργιος Πηλείδης, Κώστας Αλμετίδης, Μιχαήλ Αλμετίδης, Έλλη Κουτσιαλή-Αλμετίδου, Χρήστος Κοπτερόπουλος, Γ. Σπινθηρόπουλος, Πάνος Καϊσίδης, Δέσποινα Πολυχρονίδου, Μαρίκα Κ. Φιλιππίδου, Στ. Καλλιφατίδης, Γιώργιος Κοτανίδης κ. ά.

Η ουσιαστικότερη προσπάθεια έκδοσης λογοτεχνικών κειμένων των Ποντίων έγινε από τον Ιορδάνη Παμπούκη μέσα στη δεκαετία του 1950, στη σειρά «Ποντιακή Λογοτεχνία», χωρίς όμως, συνέχεια, αφού τυπώθηκαν έργα μόνον του Παντελή Μελανοφρύδη και το Γιώργου Ζερζελίδη. Θα πρέπει να σημειωθεί πως τον πρώτο καιρό, η λογοτεχνία των Ποντίων αντιμετώπιστηκε στην Ελλάδα, με επιφυλακτικότητα ή και με εχθρότητα από μέρους

ορισμένων μη Ποντίων φιλολόγων. Υπήρξε εμφανής η αγωνία τους να μην «θιγεί» η λογοτεχνία που γράφονταν στη νεοελληνική γλώσσα. Τότε ακριβώς, ορισμένοι φιλόλογοι όπως ο καθηγητής του ΑΠΘ Νικόλαος Ανδριώτης, υπερασπίστηκαν το δικαίωμα των Ποντίων να εκφράζονται στη διάλεκτό τους.

Το 1943 εκδόθηκε στην Αθήνα από τον Σύλλογο «Αργοναύται – Κομνηνοί», με διευθυντή τον Ξενοφώντα Άκογλου, το περιοδικό *Χρονικά του Πόντου*. Το περιοδικό καθιέρωσε στήλη σύγχρονης ποντιακής λογοτεχνίας, όπου δημοσιεύονται αξιόλογες και προσεγμένες εργασίες πεζού και ποιητικού λόγου. Τον Ιανουάριο του 1950 εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη από τον Φίλιωνα Κτενίδη μηνιαίο λαογραφικό περιοδικό η *Ποντιακή Εστία*. Στο πρώτο τεύχος δημοσιεύτηκε το ποίημά του «Η καμπάνα του Πόντου», ένα σύγχρονο ποντιακό μοιρολόι για την Τραπεζούντα, όπως χαρακτηρίστηκε το ποίημα από τον ίδιο το δημιουργό του. Έκτοτε στην *Ποντιακή Εστία* δημοσιεύονται ποιήματα των Φίλιωνα Κτενίδη, Παντελή Μελανοφρύδη, Σοφίας Αρνοπούλου, Δημήτρη Κ. Παπαδόπουλου, Ηλία Τσιρκινίδη, Αλέκου Κοντοζή και άλλων. Το περιοδικό σταματά στο τέλος του 1962. Ξεκινά όμως και πάλι νέα επανέκδοσή του το 1975 από το Σωματείο «Παναγία Σουμελά», το οποίο συνεχίζει ως και σήμερα τις εκδόσεις του (χχ:Π.Καϊσίδης).

Εμφατική αναφορά πρέπει να γίνει και στην προφορική παράδοση, η οποία υπήρξε για τον ποντιακό ελληνισμό καθοριστικής σημασίας και συνεπαγωγικά κατέχει ξεχωριστή θέση σ' αυτό που αποκαλούμε ποντιακή λογοτεχνία. Με τον όρο προφορική παράδοση, εννοούμε εκείνο το σύνολο των στοιχείων ενός πολιτισμού που μεταβιβάζονται στην επόμενη γενιά με τον προφορικό λόγο και αναφέρονται σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής. Το όνομα του δημιουργού του έργου χάνεται και προκύπτουν νέες παραλλαγές κατά τη μεταφορά από στόμα σε στόμα. Υποκατηγορία της θα λέγαμε αδόκιμα είναι η προφορική λογοτεχνία ή αλλιώς λαϊκή λογοτεχνία, η οποία αφορά σύνθετες και επεξεργασμένες μορφές προφορικού λόγου, παραδίδεται γραπτώς στο κοινό και αποτελεί έργο ενός δημιουργού. Σύμφωνα με τον Λουκάτο, στα είδη της προφορικής λογοτεχνίας περιλαμβάνονται δημοτικά τραγούδια, ξόρκια, ευχές και κατάρες, εκφραστικές χειρονομίες και κινήσεις, αινίγματα, παροιμίες, μύθοι, ευτράπελες διηγήσεις, παραμύθια, παραδόσεις ή θρύλοι, λαογραφικές λέξεις και ονόματα (Δαμιανού & Παπαχριστοφόρου, 2002: 19-21). Τα δημοτικά τραγούδια θα μπορούσαμε να τα διακρίνουμε σε τρεις κατηγορίες βασιζόμενοι στο ρυθμό τους: α) τα καθιστικά, σε αργό ρυθμό, β) τα χορευτικά, με ποικιλία γοργών ρυθμών, και γ) τα ιδιόρρυθμα, σε αυτοσχέδιο ρυθμό (θρηνητικά, μοιρολόγια) (Καμιλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές 2011: 141). Σύμφωνα με το περιεχόμενό τους, τα δημοτικά τραγούδια διακρίνονται σε επικά τραγούδια (ακριτικά,

κλέφτικα και ιστορικά), οικογενειακά (τραπεζιού, νυφιάτικα, μοιρολόγια, ξενιτιάς), λυρικά, θρησκευτικά, εποχικά, κοινωνικά τραγούδια, γνωμικά και παιδικά (Μιράσγεζι,2002: 160). Μεταξύ των επικών τραγουδιών, τα ακριτικά γεννήθηκαν στον Πόντο και την Καππαδοκία, αποτελώντας τη συστηματικότερη παραγωγή του νεότερου δημοτικού τραγουδιού από τον 11ο μέχρι και τον 13ο αιώνα. Εκφράζουν την παλικαριά, τη γενναιότητα και τα ανδραγαθήματα των *Ακριτών*, με την ακμή τους να τοποθετείται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όταν δεν μπορούσε να αναπτυχθεί η λόγια ποίηση λόγω γενικευμένης αμάθειας. Καταγραφές τους έχουν αναφερθεί σε κείμενα βυζαντινών συγγραφέων. Εκεί παρατηρείται έντονο το στοιχείο της υπερβολής, μιας και ο λαός ήθελε τους ήρωές του υπεράνθρωπους και χωρίς συμβιβασμούς. Από τον 16^ο αιώνα και μετά, τα κλέφτικα είναι εκείνα που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όταν έγινε εντονότερη η δράση των κλεφτών και των αρματολών. Σ' αυτά εκφράζεται η αγωνία, η θλίψη και η αντιστασιακή δράση των υποδούλων. Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι ο ανθρωπομορφισμός των φυσικών στοιχείων, ο σεβασμός στα άρματα, ο γλυκασμός του θανάτου ενώ τα πουλιά έχουν σημαντική θέση. Τέλος, υπήρχαν τα ιστορικά, στα οποία γίνεται αναφορά για μάχες, πολιορκίες, αλώσεις και γενναίες πράξεις (Μιράσγεζι,2002: 161-163). Ως φυσικός κληρονόμος του ακριτικού έπους και τραγουδιού, μπορεί να θεωρηθεί και το ποντιακό δημοτικό τραγούδι.

Στο τέλος του κεφαλαίου ακολουθεί εκτενής αναφορά στα Ακριτικά τραγούδια του Πόντου, τα οποία θεματολογικά και υφολογικά αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης πολλών ποιητών, όπως ο Ηλίας Τσιρκινίδης, ο Φίλων Κτενίδης και άλλων. Σε αυτά καταγράφεται η φυσιογνωμία και το αγωνιστικό πνεύμα των Ελλήνων του Πόντου. Το περιεχόμενο τους είναι κυρίως ηρωικό, καθώς αποτυπώνονται οι αγώνες τους για την διατήρηση και την συνέχιση του πολιτισμού τους. Επιπλέον συναντούμε στοιχεία που συνδυάζουν την ιστορία, τα αρχέτυπα ζωής και τον μύθο. Σε όλα αυτά υπάρχει έντονα το αίσθημα του ρυθμού και του μέτρου. Το ποντιακό δημοτικό τραγούδι, καθρεφτίζει το φωτεινό πνεύμα και το ψυχικό μεγαλείο των δημιουργών του, καθώς καλύπτει συναισθηματικά, καλλιτεχνικά και στοχαστικά όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής (Κονταξάκης,2007: 243-244).

Από την μελέτη των δημοτικών τραγουδιών μπορούμε να αντλήσουμε διδάγματα και να θαυμάσουμε την φαντασία των Ποντίων, οι οποίοι αγαπούσαν την ελευθερία, την φύση, μιλούσαν για τον έρωτα κι όλα τους τα συναισθήματα τα εξέφραζαν με τα ζωηρότερα χρώματα της μεγάλης φαντασία στους. Τα ποντιακά δημοτικά τραγούδια, ο Παντελής Μελανοφρύδης τα κατατάσσει χρονολογικά σε τρεις κατηγορίες: α) τα τραγούδια πριν από την άλωση της Τραπεζούντας το 1461. Σ' αυτά περιλαμβάνονται τα τραγούδια από τον 8^ο αιώνα μέχρι τα

μέσα του 15^{ου} αιώνα, β) τα τραγούδια της τουρκοκρατίας, 15^{ου} μέχρι μέσα 19^{ου} αιώνα και γ) τα νεότερα τραγούδια, όπως κρωμέτκα και άλλα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τραγούδια όπως «Τη τρίχας το γεφύρι», «Η πάλη του ακρίτα με τον χάροντα» και άλλα. Στην δεύτερη, κατατάσσονται ο «Έταιρον κι η Λυγερή», «Του Ηλ' το κάστρον», η «Αρετή» και άλλα. Στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται τραγούδια μετά το 1875. Ο Στάθης Ευσταθιάδης, λαογράφος, σημειώνει: «το ποντιακό τραγούδι είναι γλυκύτετος καρπός της ηρωικής μούσας του ποντιακού λαού. Το απαύγασμα των ισχυρών και ευγενών συναισθημάτων του. Έκφραση εθνικών και κοινωνικών ιδεών. Παρακολουθεί η ποντιακή μούσα τον φορέα της κατά την πορεία του. Ταυτίζεται με την προσωπικότητά του. Τον συντροφεύει στους θριάμβους και σαν αφετηρία και σαν εθνική συνέχεια. Περνά ο ποντιακός λαός κρίσιμες ώρες. Απειλείται με τον θάνατο και σώζεται με το σάλπισμα της μούσας του. Και όταν πεθαίνει, γρήγορα ανασταίνεται. Την ανάστασή του την αισθάνεται λίγο πριν τον οραματισμό της αλάθητης μούσας του. Μέσα σ' αυτήν συμπυκνώνεται εθνικό δυναμικό ακατάβλητο. Γίνεται έτσι η μούσα αυτή το μυστικό της αθανασίας του γένους» (Στ. Τσομίδης, 1991: 18-22).

Ένα κομμάτι της προφορικής παράδοσης είναι και τα ποντιακά παραμύθια. Ο Σίμος Λιανίδης γράφει σχετικά: «το παραμύθι είναι η λογοτεχνία του λαού και αποτελεί γι' αυτόν ό,τι το μυθιστόρημα για τους μορφωμένους. Μαζί με το δημοτικό τραγούδι αποτελεί την έκφραση της πνευματικής ζωής τους». Και ο Γεώργιος Σουμελίδης σημειώνει: «τα παραμύθια είναι από τα γλωσσικά λαϊκά μνημεία, που μαρτυρούν την ψυχική διάθεση, τον χαρακτήρα και τον πολιτισμό του δημιουργού λαού. Τα παραμύθια είναι παράδοξες ευχάριστες αφηγήσεις με υπερφυσικά και τερατώδη επεισόδια. Είναι πανάρχαια δημιουργήματα. Τα ίδια μοτίβα βρίσκονται σε όλους τους λαούς. Αν λοιπόν βρούμε λίγη αγάπη στα φτωχά, στα ταπεινά, τα περιφρονημένα λαϊκά δημιουργήματα, γλώσσα, τραγούδι, παραδόσεις, παραμύθια θα ανακαλύπτουμε πίσω από κάθε κομμάτι και μια ομορφιά, μια Πεντάμορφη και τότε δεν θα τρέχουμε στις Ευρώπες να μαζέψουμε από ξένους λαούς πνευματική τροφή για τα παιδιά. Είναι αρκετοί οι δικοί μας θησαυροί» (Π. Καϊσίδης, 1991: 14-15).

1.5 Τα διακριτά γνωρίσματα της Ποντιακής λογοτεχνίας

Τα σημαντικότερα και πιο διακριτά γνωρίσματα της Ποντιακής Λογοτεχνίας θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής:

A) οι πρωτότυπες ιδέες- δημιουργίες, οι οποίες ισάξια συναγωνίζονται την λογοτεχνία στον ελλαδικό χώρο, τόσο σε πνευματικό όσο και σε πολιτιστικό επίπεδο

B) το γεγονός ότι στον Πόντο όπως και στην Ελλάδα συναντούμε: δραματουργούς, επιγραμματοποιούς, επιστολογράφους, εγκωμιαστές, καθώς δεν λείπει ο φιλοσοφικός στοχασμός, ο μυστικισμός και η πνευματική έξαρση

Γ) απαντάται έντονη η παρουσία της ποντιακής λογοτεχνίας: στη λαϊκή πίστη και λατρεία, στο μόχθο, τη φύση, στον έρωτα, την αγάπη, στη χαρά και στον πόνο. Μπορεί και μας μιλά για πάθη και μίση, για την ελευθερία, την ξενιτιά και τη φιλοπατρία. Την συναντάμε στις εθνικές και πατριωτικές εξάρσεις, στους θρήνους και τα μοιρολόγια, στα παραμύθια και τις μεταφυσικές ανησυχίες, στον ηρωισμό και την αυταπάρνηση, στους αγώνες, τις θυσίες και τα μαρτύρια του γένους.

Δ) εκτός από τον αυτοέλεγχο και τον έλεγχο της ίδιας της ζωής, τολμά να βλέπει λάθη(ανύπαρκτα) και στο έργο του Δημιουργού!

E) χαρακτηριστικό της γνώρισμα, η συντομία, το Λακωνίζειν

Η πλούσια και ποικίλη ποντιακή λογοτεχνία δίνει το μέτρο της πνευματικής παρουσίας ενός λαού, με μυστηριώδη ζωτικότητα και σπάνιο λυρισμό και μας αποκαλύπτει την ποιότητα και την πεμπτουσία ενός πολιτισμού που ζει και γράφει ο Ποντιακός Ελληνισμός.

Ο Πόντιος λογοτέχνης πλάθεται και πλάθει, συγκινείται και συγκινεί, μεταρσιούται και εκστασιάζει, οραματίζεται και γοητεύει, νοσταλγεί και αφυπνίζει, αγωνίζεται και συγκλονίζει, πεθαίνει κι ανασταίνεται, πέφτει και γίνεται Ανταίος! Με την γλωσσοπλαστική της ικανότητα η ποντιακή λογοτεχνία μας περιγράφει το μαρτύριο, τον ηρωισμό και την μαχητικότητα ενός λαού και εξυμνεί τη ζωντάνια και την αθανασία του. Με τον πλούτο των εικόνων και των μεταφορών, με τον έμμετρο λόγο, το ηθογραφικό θέατρο και έναν απaráμιλλο παλμό, μας φανερώνει την κιβωτό της Ελληνικής ψυχής και στήνει βωμό στον ποντιακό πολιτισμό, που στάθηκε ζωντανός ανά τους αιώνες. Η προσέγγιση και η γνωριμία με την Ποντιακή λογοτεχνία μας φέρνει πιο κοντά σ' αυτό που αποκαλούμε γνήσιος Ελληνικός πολιτισμός (Α' συμπόσιο για την λογοτεχνία των Ποντίων,1991: 5-6)

Σκόπιμο κρίνεται στο σημείο αυτό να υπογραμμίσουμε μια ακόμη από τις ιδιαιτερότητες της λογοτεχνίας των ποντίων σε σχέση με την υπόλοιπη λογοτεχνία στον ελλαδικό χώρο, όπως την διακρίνει ο καθηγητής Νικόλαος Ανδριώτης. Η ιδιότητα στην οποία αναφέρεται ο καθηγητής, είναι το ύφος. Αναφέρει συγκεκριμένα: «όσο περισσότερο μετέχει το συναίσθημα στα λεγόμενα ή γραφόμενα, τόσο ο λόγος είναι επιδεικτικός προσωπικού ύφους, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην λογοτεχνία. Κάθε τόπος δεν έχει μόνο την τοπική του διάλεκτο, αλλά και το ιδιαίτερο γλωσσικό του ύφος. Ένας από τους πολλούς τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται η συναισθηματική συμμετοχή του λέγοντος στα λεγόμενα ή γραφόμενά του. Ιδιαίτερα συχνό στην ποντιακή διάλεκτο είναι το συντακτικό σχήμα που λέγεται παρένθεση, παρέμπτωση, παρεμβολή και διά μέσου και συνίσταται στην απότομη διακοπή του λόγου, για να παρεμβληθεί μια συναισθηματική έκφραση ή κρίση του ομιλητή ή του συγγραφέα». Παράλληλα σε σημειώμά του στο περιοδικό *Ποντιακή Εστία* το 1954, ο γλωσσολόγος καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τονίζει: «Επιβάλλεται να δημιουργηθεί μία εστία πνευματικής και ψυχικής επαφής των Ποντίων αναμεταξύ τους και με την πνευματική τους κληρονομιά, να συνειδητοποιήσουν την αξία της ιδιαίτερης γλωσσικής και λαογραφικής φυσιογνωμίας τους και να ενθαρρύνει (αυτή η εστία) την ικανότητα και την επιθυμία τους να εκφρασθούν λογοτεχνικά στη διάλεκτό τους». Πάρα πολλοί ερευνητές, γλωσσολόγοι, λαογράφοι, ιστορικοί και άλλοι καταφεύγουν στα ποντιακά λογοτεχνικά κείμενα, για να δώσουν εναργέστερα και με περισσότερες αποδείξεις τα θέματά τους (Π. Καϊσιδής, 1991: 14-15).

Βαρύνουσας σημασίας και οι μελέτες του Φόρη Παροτίδη γύρω από τον ποντιακό λογοτεχνικό λόγο. Ο Φόρης Παροτίδης υπήρξε ένας ακάματος εργάτης του πνεύματος συνεπής και αταλάντευτος. Δικαίως τον αποκαλούσαν εργάτη ποιητή. Μελετούσε με στόχο να δώσει στους ανθρώπους τις ανησυχίες του, όσο «πυρπολούσαν σαν μικρές πυρκαγιές» είχε αναφέρει ο ποιητής Μανόλης Αναγνωστάκης. Πρώτη του ποιητική συλλογή «Περιπτώσεις», το 1970. Ακολούθησαν «Ερσηφόροι» 1976 και «Επώνυμοι και ανώνυμοι» 1979. Οι τραυματικές εμπειρίες της παιδικής και νεανικής ζωής έκαναν την τέχνη του και κυρίως την ποίηση του, να τσακίζει κόκκαλα. Μέσα στην ποίησή του σημαντικό σταθμό αποτελούν τα σατιρικά ποιήματα που εξέδωσε το 1985 με τίτλο «Να γελάς και να κλαις». Ιδιαίτερη μνεία κάνουμε για την προσφορά του στην μελέτη και προβολή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού. Πάρα πολλά λήμματα στην εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού ελληνισμού του οίκου «Μάλλιαρης-Παιδεία» φέρουν την υπογραφή του (Κ.Βροχόπουλος, 1991: 55-60).

Τέλος αξίζει να σταθούμε στην μελέτη του Γεωργίου Μέγα όπου αναφέρει για τα «Παλαιά ιστορικά τραγούδια του Πόντου» τα εξής: «η ιστορική μνήμη *παρά τω Ποντιακό λαό* διατηρείται πολύ ζωηρότερα ή οπουδήποτε αλλού του ελληνισμού». Σύμφωνα και με τα λόγια του Γάλλου ποιητή Μαλαρμέ, η λογοτεχνία δίνει ένα καινούριο νόημα στις λέξεις του πλήθους, τότε μπορούμε να πούμε ότι και οι πόντιοι λογοτέχνες της δεκαετίας του '50 κυρίως, πήραν τα λόγια του ποντιακού λαού και τα έκαναν λογοτεχνία, τα έκαναν βασικά και κύρια, νοσταλγία. Η έφεση των Ποντίων στο γράψιμο υπήρχε, οι άνθρωποι που ήθελα να αναπαραστήσουν τη ζωή στον Πόντο υπήρχαν, δεν έμενε παρά να εμφανιστούν και τα θεατρικά έργα, που μιλήσανε για τον Πόντο και τους Πόντιους, κατέγραψαν και συγκίνησαν με τον θεατρικό λόγο. Τα έργα αυτά τα εντάσσουμε στην λογοτεχνική παραγωγή και τους συγγραφείς τους στη χορεία των λογοτεχνών. Άλλωστε οι περισσότεροι από αυτούς που έγραψαν τα θεατρικά έργα νοσταλγίας για την αλησμόνητη πατρίδα, οι ίδιοι επιδόθηκαν και στην ποίηση και στην πεζογραφία (Ε. Αλμετίδου, 1991: 43).

1.6 Το ελληνικό θέατρο του Μικρασιατικού Πόντου

Ένα εξίσου σημαντικό κομμάτι αυτού που ονομάζουμε Ποντιακή λογοτεχνία με την ευρύτερη ίσως έννοια είναι και το ελληνικό θέατρο του Μικρασιατικού Πόντου, το οποίο αποτελεί κι ένα πολυτιμότερο κομμάτι του νεοελληνικού θεάτρου και της λαογραφίας. Πρόγονοι του Ποντιακού Θεάτρου υπήρξαν οι «Μωμόγεροι» ή αλλιώς «Μωμοέρια», ένα ποντιακό λαϊκό δρώμενο το οποίο λαμβάνει χώρα το 12ήμερο Χριστουγέννων. Λόγω της ομοιότητάς του με τον διθύραμβο, εικάζεται πως έχει τις ρίζες του στην αρχαία Ελλάδα. Το έθιμο είχε αρχικά τελετουργικό χαρακτήρα. Με την πάροδο του χρόνου μεταβλήθηκε λόγω των επιδράσεων που δέχτηκαν οι Μωμόγεροι τόσο από το περιβάλλον τους, όσο και από τις γειτονικές κουλτούρες. Αργότερα εξελίχτηκε σε δρώμενο με επίκεντρο τη σάτιρα, τον έρωτα και την ψυχαγωγία. Υπάρχουν πάνω από πενήντα παραλλαγές του εθίμου, ωστόσο μέχρι και σήμερα επικρατέστερη είναι εκείνη που προέρχεται από το χωριό Λιβερά της Τραπεζούντας. Στο δρώμενο παρουσιάζεται η αναγέννηση της φύσης με την αλλαγή του νέου έτους και έχει σκοπό τη σάτιρα. Παραδοσιακά μέρος των συμμετεχόντων φοράνε τομάρια ζώων όπως λύκων και τράγων ενώ άλλοι ντύνονται με στολές ανθρώπων οπλισμένων με σπαθιά και έχουν την μορφή γεροντικών προσώπων και τριγυρνάνε στις αυλές των σπιτιών. Οι πρωταγωνιστές είναι τρεις, ο γέρος, η νύφη και ο "αράπης". Τους ακολουθούν ο διάβολος που συνήθως κάνει "αταξίες" και πειράγματα στα σπίτια που επισκέπτονται, ο αστυνόμος που

φροντίζει για την τάξη και την ασφάλεια κι ο γιατρός που είναι υπεύθυνος για την σωματική και ψυχική υγεία των συμμετεχόντων. Όλα γίνονται σε ένα κλίμα χαράς και διαδραματίζονται στις αυλές των σπιτιών και στους δρόμους. Θα πρέπει να σημειωθεί πως στα τέλη του 2016 το εθνικό δρώμενο των Μωμογέρων εντάχθηκε στο Διεθνές Ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Το Ποντιακό Θέατρο ιστορικά μπορεί να διαιρεθεί σε δύο περιόδους: Την εκείθεν του Αιγαίου, ως την ανταλλαγή του 1923, και την εντεύθεν του Αιγαίου, ως τα σήμερα.

Το Ρωμαϊκό θέατρο στην περιοχή του Μικρασιατικού Πόντου (Τραπεζούντα, Κερασούντα, Σινώπη, Κοτύωρα, Αμισός) αλλά και της Νότιας Ρωσίας (Νοβοροσίσκι, Κρασνοντάρ, Ανάπα), είναι ένα άγνωστο αλλά πολύτιμο κομμάτι του νεοελληνικού θεάτρου και της λαογραφίας κι έχει τις ρίζες στην αγλή του χρόνου. Γραμμένο όχι μόνο στην ιδιωματική ποντιακή διάλεκτο, αλλά και στην καθαρεύουσα και την δημοτική, θα μπορούσε να προσελκύσει το ενδιαφέρον του κοινού αλλά και την προσοχή πολλών μελετητών. Το ποντιακό θέατρο εντοπίζεται κυρίως στον Μικρασιατικό Πόντο (όπως Τραπεζούντα, Κερασούντα κ.α), όπου γεννήθηκε στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και στην ρωσική επικράτεια μέχρι το 1917 (χρόνια της Τσαρικής Αυτοκρατορίας) κι έπειτα από την Οκτωβριανή Επανάσταση μέχρι και την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οπότε και έχουμε την «περίοδο του ποντιακού σοβιετικού θεάτρου» (1917-1985). Άγνωστο παραμένει ακόμα το ποντιακό θέατρο του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, τότε που οι Πόντιοι μαζί και με άλλες εθνότητες ήταν υποχρεωμένοι από κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες να αποδίδουν τα έργα τους στην τουρκική γλώσσα. Το πρώτο τυπωμένο θεατρικό έργο είναι το «Ειμαρμένης παίγνια» του Κερασούντιου Ιωάννου Βαλαβάνη το 1860. Το έργο «γεννημένο» σ' ένα αφιλόξενο τόπο, αγωνίστηκε να δώσει τα πειστήρια της εθνογνωσίας, της φυλετικής καθαρότητας, της εθνικής επιβίωσης. Ο Ιωάννης Βαλαβάνης γράφει στο έργο του «Έλληνες εσμέν, απόγονοι ενδόξων προγόνων».

Στην τσαρική Ρωσία τώρα, οι θεμελιακές αρχές της ιδεολογικής σύνταξης του ποντιακού θεάτρου είναι: ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, η ελληνική μυθολογία κι ο ρωμαϊκός πολιτισμός της Μικράς Ασίας, γέφυρα προς τις χώρες της τσαρικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα νεοελληνικά θεατρικά και καλλιτεχνικά κινήματα που εμφανίστηκαν από το 1830 και μετά, η μυθολογία της ανατολικής σκέψης καθώς και η Ορθοδοξία.

Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια έργα: «Οι φυγάδες» του Περικλή Τριανταφυλλίδη (Αθήνα 1870), «Ειμαρμένης παίγνια» (1860) του Ιωάννου Βαλαβάνη, «Χαρίλαος Κομνηνός, ήτοι Βορράς και Ανατολή» (1862) του Αλέξανδρου Ζωηρού ανάμεσα σ' έναν μεγάλο αριθμό.

Στον Πόντο υπήρχαν τέσσερα θέατρα ανοιχτά και πέντε κλειστά: Το «Θέατρο της Τραπεζούντος» του Κωστάκη Θεοφύλακτου, το «Σύγχρονο Θέατρο» του Αριστοτέλη Νεόφυτου, το «Θέατρο Πάφρας» και το «Θέατρο Αμισσού». Ανοιχτά ήταν: της Αμισσού, Αμάσειας, Τίειου, Αμάστριδος (Παφλαγονία), Κερασούντος, Σινώπης. Στον ελλαδικό χώρο από την άλλη, μ' έναν παραδοσιακό ηθογραφικό χαρακτήρα, πολλοί ήταν αυτοί που γράψανε ποντιακό θέατρο ανάμεσά τους και ο Ηλίας Τσιρκινίδης με πέντε θεατρικά έργα.

Σήμερα το Ποντιακό Θέατρο μετρά γύρω στα 350 θεατρικά έργα, ολοκληρωμένα ή αποσπασματικά, τυπωμένα ή χειρόγραφα, γραμμένα σ' όλα τα ιδιώματα της ποντιακής διαλέκτου ή ποντιακής και καθαρεύουσας ή ποντιακής και δημοτικής ή μόνο δημοτικής ή μόνο καθαρεύουσας. Τα θεατρικά είδη είναι: ηθογραφία, κωμωδία, δράμα, επιθεώρηση, διασκευή και σκετς και ορισμένοι εκ των θεατρικών συγγραφέων είναι: Θ. Κανονίδης, Φ. Κτενίδης, Π. Χάιτας, Σ. Λιανίδης, Ξ. Ακογλου, Α. Μαυροπούλου-Βαφειάδου, Ε. Ευσταθιάδης, Ε. Μουρατίδης κ.ά. Δυστυχώς στον ελλαδικό χώρο δεν προβλήθηκε με τον τρόπο που του άξιζε στις μεγάλες θεατρικές σκηνές, με εξαίρεση δύο έργα: «Τα Σκοτάδια ή Ο Λαζάραγας» και «Η Προξενεία» του Γεωργίου Κ. Φωτιάδη, σε σκηνοθεσία του Ερμή Μουρατίδη (Ε. Μουρατίδης, 2003).

Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως το ποντιακό θέατρο εκείθεν και εντεύθεν του Αιγαίου, εξυπηρετεί: 1) τη λογοτεχνία 2) τη γλωσσολογία, αφού αποτελεί φορέα της ποντιακής διαλέκτου και 3) τη λαογραφία (χοροί, τραγούδια, λύρα, ήθη, έθιμα). Το θέατρο θεραπεύει το αίσθημα νοσταλγίας του παρελθόντος και προσφέρει στους Πόντιους άριστη ψυχαγωγία. Θα υπάρχει πάντα, για να δώσει την πραγματική διάσταση της ποντιακής ζωής στον Πόντο. Μπορεί τέλος να αποτέλέσει πηγή ιστορικής γνώσης, αλλά και ψυχαγωγίας σε κάθε κοινό πέραν αυτού του ποντιακού. Κλείνοντας λοιπόν, ας θυμηθούμε τη λόγια της γνωστής Γαλλίδας σκηνοθέτιδας, Αριάν Μνουςκίν, «Θέατρο, βοήθησέ με! Κοιμάμαι. Ξύπνησέ με».

1.7 Το ποντιακό ιστορικό μυθιστόρημα

Αναφερόμενοι τώρα σ' ένα σχετικά νεότερο λογοτεχνικό είδος, το ιστορικό μυθιστόρημα, θα συναντήσουμε αρκετούς πόντιους ως προς την καταγωγή συγγραφείς που με ένα διαφορετικό, αλλά πάντα νοσταλγικό τρόπο προσεγγίζουν τον Πόντο.

Σύμφωνα με τη Marianne Hirsch, *μεταμνήμη* είναι ο τρόπος με τον οποίο η επόμενη γενιά μπορεί να μεταφέρει το ατομικό, συλλογικό ή πολιτιστικό τραύμα των μελών προηγούμενης γενιάς, που τα βίωσαν και τα θυμούνται μόνο μέσω ιστοριών, εικόνων και συμπεριφορών ανάμεσα στις οποίες μεγάλωσαν (M. Hirsch, 2012: 5). Το ιστορικό μυθιστόρημα θεωρείται ο κατ' εξοχήν φορέας μεταμνήμης. Την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αι. έως και σήμερα συναντάμε έναν σημαντικό αριθμό ιστορικών μυθιστορημάτων, που η θεματολογία τους σχετίζεται με τον κόσμο της Ανατολής και το οθωμανικό παρελθόν, τα οποία τραβούν το ενδιαφέρον πολλών αναγνωστών (T. S. Willert : 157)

Κατά τον Ivan Jablonka η λογοτεχνία είναι το εργαλείο που μας βοηθά να κατασκευάσουμε μια γνώση για τον κόσμο (I. Jablonka, 2017: 222) κατά συνέπεια και ο ρόλος της είναι τόσο σημαντικός όσο εκείνος της ιστοριογραφίας, μιας κι έχει και αυτή την δύναμη να επηρεάζει την ιστορική συνείδηση και να δημιουργεί συλλογικές ταυτότητες (Κ. Kosmas, σ.7). Ο διάσημος Ούγγρος θεωρητικός Γκιόργκι Λούκατς αναφερόμενος στο ιστορικό μυθιστόρημα, το ορίζει ως εκείνο το λογοτεχνικό είδος όπου μέσα από την δραματική δομή της μυθοπλασίας προσπαθεί να σκιαγραφηθεί μια αυστηρά οριοθετούμενη ιστορική εποχή. Ο δημιουργός μετά από ενδελεχή μελέτη τόπων, γεγονότων, χαρακτήρων, κοινωνικών συνθηκών, τρόπου ομιλίας, ενδυμασίας, ηθών και συνηθειών των ατόμων της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, θα δημιουργήσει ένα έργο με φανταστικούς και ιστορικούς χαρακτήρες. Κατά τον 20^ο αιώνα οι εκτεταμένες μελέτες των ακαδημαϊκών Α. Σαχίνη και Σ. Ντενίση (Σ. Ντενίση, 1994), γύρω από το ιστορικό μυθιστόρημα, καταλήγουν στην διατύπωση τριών απαραίτητων κριτηρίων για να θεωρηθεί κάποιο έργο ως τέτοιο: 1) η εποχή του συγγραφέα θα πρέπει να απέχει από την μη βιωμένη περίοδο τουλάχιστον δυο με τρεις γενιές, 2) το έργο θα πρέπει να τοποθετηθεί σ' ένα ρεαλιστικό πολιτιστικό, γεωγραφικό κι ιστορικό περιβάλλον, 3) στην ιστορία θα πρέπει να υπάρχει τουλάχιστον ένα ιστορικό πρόσωπο (Κ.Κosmas, σ. 14). Στα έργα των Ποντίων της τρίτης και τέταρτης προσφυγικής γενιάς, παρατηρείται η τάση συγγραφής ιστορικών μυθιστορημάτων. Είναι εμφανής η αγωνία της καταγραφής ιστορικών γεγονότων, του οικείου και μη οικογενειακού περιβάλλοντος των συγγραφέων, σε μια προσπάθεια να μείνουν ζωντανά στην μνήμη της κάθε επόμενης γενιάς, ο τρόπος ζωής στον Πόντο καθώς και τα γεγονότα του ξεριζωμού. Παρακάτω παραθέτουμε ενδεικτικά ονόματα και έργα σύγχρονων συγγραφέων

της Ποντιακής λογοτεχνίας από το 1990 έως και σήμερα, οι οποίοι δεν έγραψαν στην ποντιακή διάλεκτο, μας χάριζαν όμως σπουδαία ιστορικά μυθιστορήματα: *Ραφαήλ Σταυριώτης*, 1995, Δ. Παπαδόπουλος, *Ταμάμα*, 2008, Γ. Ανδρεάδης, *Σινόπη, με τη μάνα γύρα απ' το μαγκάλι*, 2016, Π. Αρταβάνης, *Ο Πόντος οι ρίζες μας*, 2018, Α. Σταμπουλίδης, *Ο γέρος του Πόντου*, 2018, Ι. Ιντζεβίδης, *Ροδάφ 'νον*, 2018, Κ. Διαμαντίδης (στην ποντιακή), *Η κιβωτός του Πόντου*, 2019, Τ. Κοντογιαννίδης, *Οι μάνες του Πόντου*, 2020, Μ. Πατλάκουτσα, *Ο γευστικός πολιτισμός των Ρωμιών της Πόλης και της Μικράς Ασίας*, 2021, Σ. Μπόζη, *La ragazza del Mar Nero*, 2021, Maria Tatsos (στα Ιταλικά), *Ιχνηλατώντας τις ρίζες μας*, 2022, Α. Κωνσταντινίδου & Ν. Κωνσταντινίδης, *Σκούπισε γιαγιά τα δάκρυα σου*, 2022, Ε. Πιπερίδου-Λαφαζάνη.

1.8 Ακριτικά τραγούδια (Αρχαίον Πόντου 17, 1952: 155-171.)

Με μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία και περιέχοντας στοιχεία που δεν εντοπίζονται παρόμοια σε άλλες περιοχές, τα Ακριτικά τραγούδια του Πόντου έχουν να μας χαρίσουν πολύτιμα στοιχεία σε μορφή και ένταση, σε αντιστοιχία με τα τραγούδια του Ακριτικού κύκλου άλλων ελληνικών περιοχών. Σπουδαίες ιδιορρυθμίες των ακριτικών ασμάτων του Πόντου αποτελούν τα ονόματα. Ο Γ. Σουμελίδης στα *Ακριτικά άσματα του Πόντου* (Γ. Σουμελίδου, 1928: 47-96) κάνει λόγο για ονόματα όπως: Έλληνες, που γίνονται Έλλενοι (Α. Παπαδόπουλος, 1946: 13-14), Τραντέλλενοι, Ιωάννης Τσιμισκής που γίνεται «ο Κιμισκής ο Γιάννης» του Ποντιακού άσματος, καθώς και η Κωνσταντινούπολη στα ποντιακά αντί του κοινότατου τύπου «Πόλη», αποτελούν κάποια παραδείγματα ονομάτων. Επιπλέον, οι γνωστοί Βάραγγοι (Αρχ. Πόντ. 1, 1928: 51 & 71-72), μισθοφόροι σωματοφύλακες Βυζαντινών αυτοκρατόρων, που υπήρχαν σε Βυζαντινούς ιστορικούς και σε Ποντιακά τραγούδια, δεν απαντώνται σε τραγούδια άλλων ελληνικών τόπων. Ο φημισμένος Βαρυτράχηλος στις Ποντιακές παραλλαγές του Πορφύρη (Αρχ. Πόντ. 1, 1928: 67), αντί του Τρεμαντάχηλος ή Πετροτράχηλος, αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης του γνωστού Βυζαντινολόγου Henri Gregoire, ο οποίος σημειώνει πως πίσω από το όνομα του τραγουδιού «Βαρυτράχηλος» εννοείται ο γιος του Βυζαντινού αυτοκράτορα και επαναστάτη Φωκά (το 989 μ.Χ.) με το όνομα Νικηφόρος. Ο Νικηφόρος, όπως προκύπτει από ένα Αραβικό και δυο Αρμενικά χρονικά, επαναστάτησε το 1022 μ.Χ. και στα ελληνικά θα είχε το παρωνύμιο Στραβολαίμης, το οποίο ο Gregoire, το ταυτίζει με το όνομα Βαρυτράχηλος, και

με τα ονόματα Βάρνας και Νικηφόρος αναφέρεται σε Ποντιακές (H. Gregoire, 1942: 32-33&225) και μερικές άλλες παραλλαγές. Ένα ακόμη όνομα που συναντάμε αποκλειστικά σε δημοτικά τραγούδια του Πόντου είναι το όνομα Ξάντινος (*Αρχ. Πόντ.* 1, 1928:61-64). Τέλος, το ένδοξο όνομα της Ρωμανίας, το συναντάμε στη δημώδη ποντιακή ποίηση και αρκετές φορές μέσα στο λόγιο Ακριτικό Έπος.

Εκτός όμως από τα ονόματα υπάρχουν κι άλλες ενδείξεις, όπως αυτές των επεισοδίων και των θεμάτων των Ακριτικών Ποντιακών ασμάτων, που όλα μαζί τα τοποθετούν σε μια ιδιότυπη θέση μεταξύ του λόγιου Έπους και των υπολοίπων Ακριτικών ασμάτων, που προέρχονται από Κύπρο, Δωδεκάνησα, Κρήτη, κυρίως Ελλάδα κτλ. Εύλογα λοιπόν γεννάται η υπόθεση μιας στενότερης σχέσης ανάμεσα στα Ποντιακά δημοτικά τραγούδια και στο λόγιο Ακριτικό έπος, η οποία πιθανόν να οφείλεται στην οικειότητα του δημιουργού του Έπους, λόγο καταγωγής ή διαβίωσης του στον Πόντο, προς τη δημώδη ποίηση του ελληνικού Πόντου. Κάτι ανάλογο μπορούμε να εντοπίσουμε και στα ποιητικά έργα του Κρητικού Θεάτρου, όπου παλαιότερες δημώδεις μαντινάδες και στοιχεία λαϊκών μοιρολογιών και παροιμίες έχουν μπει μέσα στους έντεχνους στίχους των μεσαιωνικών αυτών ποιημάτων.

Πιθανολογείται πως ο Πόντος σε παλαιότερους αιώνες υπήρξε κέντρο, απ' όπου εκπορεύθηκαν επιχώρια δημοτικά τραγούδια και παραδόσεις προς άλλες, πολύ πιθανόν απομακρυσμένες περιοχές όπως για παράδειγμα η Κύπρος. Σε σημερινά τραγούδια της Κύπρου, τα οποία αναφέρονται στο «Θάνατο του Διγενή», υπάρχει ο τύπος Έλενος αντί Έλληνας (*Λαογραφία* 1: 209, στίχ. 55) η προφορά του *η ως ε*, καθώς και η προφορά των *δυο λλ ως ένα*, κάτι ξένο προς το γλωσσικό ιδίωμα της Κύπρου. Ο καθηγητής Σίμος Μενάρδος (*Περιοδικό Ακρίτας*, τόμ. Α': 297) βασιζόμενος στα παραπάνω υποστήριξε πως ο γλωσσικός αυτός τύπος Έλενος αντί Έλληνας οφείλεται σε επίδραση της Ποντιακής. Τη γνώμη αυτή του Μενάρδου θεώρησε ως ορθή ο Ν. Πολίτης (*Λαογραφία* 1: 211), σημειώνοντας όμως πως είναι σωστό να δεχτούμε ότι τέτοιοι σπάνιοι γλωσσικοί τύποι, που υπάρχουν μέσα σε Ποντιακά τραγούδια και ξαναβρίσκονται μέσα σε τραγούδια της Κύπρου, φυσικότερο είναι να έχουν μεταφερθεί μόνοι τους, ανεξάρτητα από τα τραγούδια ή τις παραδόσεις, όπου κυρίως χρησιμοποιούνται.

Εκτός από το παράδειγμα της Κύπρου, υπάρχουν και στην *Κρητική παράδοση* στοιχεία που πιθανότατα έχουν επιρροές από δημώδη Ποντιακά άσματα. Ο Ι. Κονδυλάκης (*Δελτίον Ιστορ. Εθνολογ. Εταιρίας* 1, 1883:274) το 1883 σε δημοσίευσή του, την οποία αναδημοσίευσε κι ο Ν. Πολίτης στις *Παραδόσεις* του (Α', σελ. 58, αρ. 107), κάνει λόγο για «Ελληνικά χωράφια», τα οποία ερμηνεύει ως χωράφια που ανήκαν και δουλεύονταν από μυθικούς Έλληνες, γίγαντες, χωράφια εύφορα και παραγωγικά. Επιπροσθέτως σημειώνουμε πως στα Ανώγεια, περιοχή

Λαθισίου, οι γυναίκες συνήθιζαν να φορούν ένα είδος ερυθρών φορεμάτων, που τα αποκαλούσαν *Ελληνικά φουστάνια* και ακόμα, τα ερείπια της αρχαιοτάτης πόλης Πραΐσου οι κάτοικοι της Σητείας τα ονομάζουν *Ελληνικά* (*Δελτίον Ιστορ. Εθνολογικής Εταιρίας* 1,1883: 274).

Εν κατακλείδι, ο τύπος *Ελληνικά* των Κρητικών παραδόσεων, καθώς και ο τύπος Έλενος των Κυπριακών δημοδών ασμάτων, δεν αποκλείεται να έχουν μια πιο ουσιαστική σχέση με τα *Ελληνικά κάστρα*, *κοντάρια*, *παλληκάρια* κλπ. των Ποντιακών τραγουδιών.

Οι σπουδαιότερες όμως ιδιορρυθμίες των Ακριτικών τραγουδιών του Πόντου, όπως προαναφέραμε δεν είναι τόσο αυτές που σχετίζονται με τα ονόματα, όσο αυτές που αφορούν τα θέματα και γενικότερα το περιεχόμενο τους. Κρίνεται επιτακτική μια πιο λεπτομερή σύγκριση μεταξύ των Ακριτικών του Πόντου με αυτά της υπόλοιπης Ελλάδας.

Ξεκινώντας θα αναφερθούμε στο θέμα των πουλιών, τα οποία στην Ποντιακή Ακριτική ποίηση μιλούν πριν τον θάνατο του Διγενή (*Λαογραφία* 1, 233-236). Τα πουλιά μπορούν να θεωρηθούν γνήσιοι διάδοχοι του ρόλου των αρχαίων «οιωνών», αφού ουσιαστικά μέσω των φωνών τους προμηνύεται ο θάνατος του ήρωα (*Λαογραφία* 1, 235 αρ. 24 στίχ. 6-12 και αρ. 25 στίχ. 1-5). Ένα δεύτερο θέμα της ίδιας κατηγορίας αποτελεί αυτό των κτιρίων, αλλά και των κήπων που ετοιμάζει ο Διγενής κι ενώ το συναντάμε στις Ποντιακές (*Λαογραφία* 1, σελ. 233 αρ. 23& σελ. 234 αρ. 24& σελ. 245 αρ. 35&σελ.251-253 αριθμός 40 και 41) παραλλαγές, είναι κάτι που δεν συνηθίζεται σε Ακριτικά τραγούδια άλλων Ελληνικών περιοχών. Το θέμα όμως αυτό κατέχει κεντρική θέση και στο λόγιο Ακριτικό Έπος όπου περιγράφονται με κάθε λεπτομέρεια τα κτίρια που χτίζει ο Διγενής κοντά στον Ευφράτη ποταμό, καθώς και ο παράδεισος που υπάρχει γύρω τους.

Ως αρχική πατρίδα των Ακριτικών τραγουδιών θεωρείται η Καπαδοκία, θεώρηση που έχει να κάνει με το γεγονός πως οι Ακριτικοί αγώνες πραγματοποιήθηκαν αρχικά σ' εκείνη την περιοχή. Η θεωρία αυτή είναι εν μέρη ορθή, καθώς για την παραγωγή των τραγουδιών εκτός από τη σχετική απόσταση των λαϊκών ραψωδών από τον τόπο των πολέμων κρίνονται ωφέλιμες κι άλλες κατάλληλες συνθήκες. Η ηρωική δημώδης ποίηση είναι η ηχώ, που με τον δικό της τρόπο επαναλαμβάνει τον ήχο των γεγονότων. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο χρειάζεται μια σχετική τοπική και όχι χρονική απόσταση, μεταξύ του τόπου μάχης και του τόπου όπου βρίσκεται η λύρα του λαϊκού ραψωδού, έτοιμη να υμνήσει το γεγονός. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Πόντος, η Κύπρος και τα γειτονικά της Δωδεκάνησα βρίσκονται στην ίδια περίπου ακτίνα απ' όπου συνέβησαν οι Ακριτικοί πόλεμοι στην ευρύτερη περιοχή της Καπαδοκίας και άρα ήταν οι καταλληλότεροι να γίνουν δέκτες των θρυλικών διηγήσεων και αυτοί που θα μπορούσαν να τους μετατρέψουν σε ποίηση και μουσική. Στο σημείο αυτό θα

πρέπει να αναφερθεί πως στην Κύπρο όπως και στον Πόντο υπάρχει παράδοση στη χρήση της λύρας.

Το συγκεκριμένο όργανο, λόγω του επίμονου και μονότονου σκοπού του κρίνεται το καταλληλότερο, καθώς μπορεί να συνοδεύει ελεύθερα το επικό ποίημα και να το διευκολύνει σε μάκρος όπως συνέβαινε και τον καιρό του Ομήρου. Παρά την διαφορά στο σχήμα και το είδος ανάμεσα στην αρχαία και την σημερινή λύρα, ο ρόλος τους είναι παρόμοιος και είναι αυτό που τελικά μας ενδιαφέρει. Η λύρα κατείχε σημαντική θέση στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων του Πόντου. Συσχετισμένη και με τον ιδιότυπο χαρακτήρα που έχει η Ακριτική ποίηση στην περιοχή, μπορούμε να υποθέσουμε πως δεν θα έλειψαν εκεί επί αιώνες οι ένθεοι λαϊκοί ραψωδοί που προφανώς συνέβαλαν στην διατήρηση και στην ανάπτυξη των τραγουδιών. Σύμφωνα και με την σύντομη αλλά αξιόλογη μελέτη του Γ. Σπυριδάκη (*Αρχ. Πόντ.* 16,1951:263-266) για τους «παιγνιώτες» στον Πόντο κατά το έτος 1336 μ.Χ., πιστοποιείται πως υπήρχε σχετικά οργανωμένη τάξη λαϊκών ποιητών και μουσικών, οι οποίοι ήταν κατάλληλοι για ν' αναπτύσσουν και να διατηρήσουν μια αυτοτελή τοπική παράδοση ηρωικής δημώδους ποιήσεως.

Συγκριτικά τώρα με τα Ακριτικά τραγούδια της Μ. Ασίας και ειδικότερα αυτά της περιοχής της Καππαδοκίας, τα Ακριτικά του Πόντου πλεονεκτούν, καθώς μας δίνουν γνήσια τραγούδια παράδοσης κάποια εκ' των οποίων διαπνέονται από μια ιδιόρρυθμη πρωτοτυπία τόσο στο γλωσσικό ύφος όσο και στα περιεχόμενα, τα επεισόδια και την σύνθεσή τους.

Επιπροσθέτως, πολλά από τα σωζόμενα τραγούδια της Καππαδοκίας είναι σε ξένο γλωσσικό ιδίωμα, κάτι που δηλώνει πως δεν είναι ντόπια. Εκείνο όμως που είναι αξιοσημείωτο είναι η έλλειψη Ακριτικών παραδόσεων, οι οποίες να μιλούνε για τα θρυλικά κατορθώματα του Διγενή και των άλλων Αντρειωμένων. Λείπουν οι Έλληνες του Πόντου, καθώς δεν υπάρχουν παραλλαγές για τον Ξάντινον και τον «Αιχμάλωτον» και τους Γιούς του Ανδρονίκου κλπ, αλλά και όταν υπάρχουν, η ξένη επιρροή επάνω τους και ιδιαίτερα η Ποντιακή, μοιάζει αρκετά πιθανή.

Μια από τις θεματικές ιδιορρυθμίες των Ακριτικών τραγουδιών του Πόντου που αξίζει να σημειωθεί είναι αυτή που συνδέεται με τον μύθο της Άλκηστης. Πρώτος ο Ν. Πολίτης στη μελέτη του για το Θάνατο του Διγενή, είχε συγκεντρώσει και δημοσιεύσει τις σχετικές παραλλαγές του μύθου, αλλά και τη συγγένεια των νεοελληνικών τραγουδιών του Πόντου με την αρχαία Άλκηστη ήδη από το 1909. Αργότερα ο Γ. Σουμελίδης συμπεριέλαβε τις δυο παραλλαγές του σχετικού τραγουδιού (*Αρχ. Πόντ.* 1,1928: 80-82) στη δική του μελέτη. Ο καθηγητής Ν. Ανδριώτης το 1930 παίρνοντας αφορμή από τη συλλογή Ακριτικών ασμάτων του Γ. Σουμελίδη κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα για την σχέση των ποντιακών τραγουδιών

με τον μύθο. Το θέμα αυτό επεξεργάστηκε ο καθηγητής Γ. Μέγας στην εκτενή μονογραφία του, η οποία είναι δημοσιευμένη στα γερμανικά. Εκεί συγκέντρωσε και συνέκρινε πλήθος ομοίως μυθολογικών διηγήσεων από διάφορους άλλους λαούς.

Μετά την προαναφερόμενη έρευνα, και προ παντός μετά τη δημοσίευση της μελέτης του καθηγητού Γ. Μέγα, το θέμα της συγγένειας του αρχαίου μύθου και των σημερινών παραμυθιών έχει φωτισθεί ικανοποιητικά. Και μέσα όμως από στις σελίδες του *Αρχείου Πόντου*, μπορούμε να εντοπίσουμε αντιστοιχίες αρχαίου και νέου μύθου, που με τη σειρά τους θα μας δώσουν πληροφορίες για την μορφή του θέματος και τον τρόπο επεξεργασίας του. Στον αρχαίο μύθο, ο θεός Απόλλων κατορθώνει να πετύχει τη συμβιβαστική λύση με τις μοίρες και ν' αντικατασταθεί ο μελλοθάνατος σύζυγος από άλλο συγγενικό πρόσωπο. Στο ποντιακό τραγούδι το ρόλο του μεσολαβητή έχει ο Άγιος Γεώργιος (*Λαογραφία* 1: 249-253 & *Αρχ. Πόντ.* 1: 82) προστάτης του Διγενή και σε αυτό αλλά και σε άλλα Ακριτικά τραγούδια. Σε κάποιες Ποντιακές παραλλαγές πάλι, ο Χάρος (*Λαογρ.* 1:251-252 & *Αρχ. Πόντ.* 1: 80-81) αναλαμβάνει αυτό το ρόλο.

Όσον αφορά στον Άδμητο και τον αντίστοιχο Πόντιο Ακρίτα, ο πρώτος παρουσιάζεται ως ένας δειλός επαίτης που δέχεται το θάνατο οποιουδήποτε οικείου του προσώπου για να ζήσει ο ίδιος. Ο ήρωας των Ποντιακών παραλλαγών γίνεται πιο συμπαθής, διότι δεν ζητά ολόκληρη τη ζωή των οικείων του, αλλά ένα μέρος αυτής, το μισό για την ακρίβεια. Βεβαίως για την πράξη του Άδμητου θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν την εποχή που γράφτηκε ο μύθος, τότε που η ζωή ενός άντρα θεωρείτο ότι άξιζε πολύ περισσότερο απ' τη ζωή μιας γυναίκας (J. Rose, *Greek Mythology*: 141). Από την άλλη πάλι, ενώ ο ήρωας των ποντιακών παραλλαγών γίνεται συμπαθέστερος, οι γονείς του γίνονται αντιπαθητικοί διότι δεν δέχονται να χαρίσουν ούτε ένα μέρος από την πολυετή ζωή που τους έχει απομένει. Τέλος, πρέπει να λάβουμε υπόψιν πως ο νεοελληνικός αυτός συμβιβασμός είναι χρονικά νεότερος κι όσο κι αν μπορούσαν να ξεγελάσουν τη Μοίρα ήτανε πολύ σπάνιο γι' αυτήν να αλλάξει την αρχική της απόφαση και να δεχτεί την οριστική ματαίωση ενός θανάτου που είχε ορισθεί ή να γίνει μια αντικατάσταση προσώπων.

Η ανάμειξη του Διγενή (*Λαογραφία* 1, 252) μέσα στην υπόθεση του κληρονομημένου από την αρχαιότητα μύθου προκαλεί δυο αξιόλογες τροποποιήσεις και κατά συνέπεια απόψεις στο όλο θέμα:

1. Η πρώτη αφορά στην αυτοθυσία μιας γυναίκας. Από τη μια η Άλκηστη θυσιάζεται για έναν όχι σπουδαίο άντρα κι από την άλλη η γυναίκα του Ποντιακού τραγουδιού θυσιάζεται

για έναν Ακρίτα, τον πιο δυνατό και άξιο άντρα όλου του μεσαιωνικού και του νεότερου Ελληνισμού κι έτσι η θυσία εξυψώνει και την ίδια.

2. Η δεύτερη αφορά στην «πάλη» ενός θνητού με τον «θάνατο». Ο αρχαίος Θάνατος στο μύθο της Άλκηστης, έχει κοινά χαρακτηριστικά με τον Χάρο της νεοελληνικής λαογραφίας, είναι σωματικά δυνατός, σκληρόκαρδος και αδιάφορος συμποσιάζει πλάι στους νεκρούς (*Άλκηστις*, στίχ. 844-845, «Θάνατον φυλάζω,... πίνοντα τύμβου πλησίον...»). Το ρόλο τώρα του θνητού στον αρχαίο μύθο έχει ο Ηρακλής, ενώ στα Ποντιακά ο Διγενής. Και οι δυο παλεύουν με τον ίδιο τρόπο τον Χάρο, σφίγγοντάς του δυνατά τη μέση, καθώς υπερασπίζονται μια ανθρώπινη ζωή που κινδυνεύει.

Χωρίς να πρόκειται για σαφή κληρονομιά από την αρχαιότητα, μπορούμε να παρατηρήσουμε και τις εξής ομοιότητες: στον αρχαίο μύθο ο Ηρακλής παλεύει με το Θάνατο για να κρατήσει στη ζωή την Άλκηστη ή κατ' άλλη παραλλαγή του ίδιου μύθου τον βλέπουμε να κατεβαίνει στον Άδη για να την πάρει από εκεί ούσα νεκρή. Έτσι και στα νεοελληνικά και μάλιστα και τα δυο αποκλειστικά Ποντιακής καταγωγής: α) ο Διγενής παλεύει με το Χάρο και η γυναίκα του θυσιάζεται γι' αυτόν ή β) πεθαίνει η καλή του Διγενή κι αυτός ως άλλος Ηρακλής κατεβαίνει κάτω στον Άδη για να την απελευθερώσει.

Αυτό είναι το θέμα του τραγουδιού, που σε ειδικό φάκελο του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών (με στοιχεία Ακρ. 1, 38) επιγράφεται «*Η κατάβασις εις τον Άδη*» και του οποίου γνωστές παραλλαγές υπάρχουν τρεις, Ποντιακές όλες, οι εξής: *Αρχ. Πόντ.* 1 (1928) σελ. 78 αρ. 10 στίχοι 24, *Ποντιακή Εστία Α'* (1950) τεύχ. 10 σελ. 587 και *Λαογρ. Αρχ.* χειρόγραφο 31 (102-105, 4).

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως, καθώς γίνεται σαφέστερη η ιδιάζουσα σημασία της Ποντιακής δημώδους ποιήσεως, γίνεται και εμφανέστερη η συμβολή της στην ενίσχυση των γνώσεων μας γύρω από τον Ακριτικό κύκλο. Ένας λεπτομερής κατάλογος των *Ακριτικών Ποντιακών τραγουδιών*, θα μπορούσε να αναδείξει κάθε ιδιορρυθμία που απαντάται σ' αυτά, είτε πρόκειται σε ονόματα προσώπων και συμβάντων, είτε σε θέματα, είτε σε μοτίβα και κατά συνέπεια να γίνει κατανοητό γιατί διαφοροποιούνται από δημώδη τραγούδια της υπόλοιπης περιοχής της Μ. Ασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Ηλίας Τσιρκινίδης

2.1 Βιογραφικό σημείωμα

Ο Ηλίας Τσιρκινίδης, ο σημαντικότερος των Ποντίων ποιητών που έγραψε στην γλώσσα των προγόνων του, γεννήθηκε στο Νοβοροσίτσι της Ρωσίας το 1915, από γονείς καταγόμενους από το χωριό Σταυρίν της Χαλδίας του Πόντου. Το 1925 ήρθε οικογενειακώς στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε αρχικά στην Καλλιθέα Αττικής. Αργότερα μετακινήθηκε στη Δροσιά Αττικής, όπου διέμεινε μέχρι το θάνατό του, την 1^η Μαρτίου του 1999. Πήρε πτυχίο από την Ανωτάτη Σχολή οικονομικών Επιστήμων (ΑΣΚΕ) και το 1941 διορίστηκε στο υπουργείο Επισιτισμού. Μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς σταδιοδρόμησε στο Δημόσιο. Διετέλεσε έπαρχος Σιντικής, Γρεβενών, Παιονίας Κιλκίς, Διδυμοτείχου και Ορεστιάδας, και Νομάρχης Θεσπρωτίας, Λευκάδας και Καβάλας. Για την προσφορά του στην πατρίδα, τιμήθηκε με διακρίσεις. Του απονεμήθηκαν το Μετάλλιο Εξαιρέτων Πράξεων, ο Χρυσός Σταυρός του Τάγματος των Ταξιαρχών του Γεωργίου Α΄ και το Παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής της Ιταλικής Δημοκρατίας. Για την προσφορά του στα ποντιακά γράμματα τον τίμησαν το Σωματείο «Παναγία Σουμελά» και η Ομοσπονδία Ποντιακών Συλλόγων Δυτικής Γερμανίας – Δυτικού Βερολίνου. Ποιήματά του δημοσιεύτηκαν στα περιοδικά: *Ποντιακά Φύλλα* (1936-1938), *Ποντιακά Χρονικά* (1944-1953), *Ποντιακό Θέατρο* (1950-1951), *Ποντιακή Εστία* (1950), *Ποντιακή Ηχώ* (1982-1983), *Ποντιακά* (1982) και στις εφημερίδες *Ηχώ του Πόντου*, *Αργοναύτης*, *Οφιτικά Νέα*, *Ποντιακά Νέα*, *Ένωση Ποντίων*, *Δεσμός*, *Ελληνικός Πόντος*, *Εύξεινος Πόντος* κ.ά. Οι ποιητικές του συλλογές: «Το γήτεμα και αλλά ποιήματα», τυπώθηκε στην Αθήνα το 1958, και «Το μένεμαν και αλλά ποιήματα», Αθήνα 1983. Το 1990 εκδίδεται η «Στοχασία» που περιλαμβάνει τον «Τραβωδιάνον», «Το Γήτεμαν», «Το Μένεμαν» και νέα ποιήματα. Το 1996, η εργασία με τίτλο «Πόντιοι Ποητές – Ανθολόγιο», ένα πνευματικό μνημόσυνο σε όλους εκείνους που έγραψαν στην ποντιακή κι έκαναν τα «σημάδια» του ξεριζωμού τραγούδι τους, εκδίδεται από το Συλλόγο Ποντίων «Αργοναύται-Κομνηνοί» και το 1998 με αυτοέκδοση τυπώθηκε η εργασία με τίτλο «Ποντιακά Δημοτικά Τραγούδια», μία προσπάθειά του μέσω τις συγκριτικής έρευνας να μας παραδώσει στην αρχική τους μορφή και χωρίς ξένες παρεμβάσεις, παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια του Πόντου. Εκτός από ποίηση έγραψε και θέατρο. Έργα του: «Τ' όρωμαν και το κρίμαν»(1985), «Δαβίδ ο Μέγας Κομνηνός» και το «Δικαστήριο», σε μια έκδοση το 1993. Μετά τον θάνατό του τα παιδιά του εξέδωσαν σε μια έκδοση τα έργα του: «Ιωάννης Δ. Καλογιάννης- Μέγας

Κομνηνός» (ιστορικό δράμα), «Ο Πόλεμον κατάρα εν'» (δράμα), «Τη Τρίχας το γεφύριν» (παραμυθόδραμα). Το θέατρο, που για αρκετούς καθρεπτίζει καλύτερα από κάθε άλλο είδος τις πνευματικές ανησυχίες του ανθρώπου, ήταν στην περίπτωση του Ηλία Τσιρκινίδη ακόμα ένας τρόπος για να μεταφέρει και παράλληλα να κρατήσει ζωντανή στην μνήμη μας την ζωή, στην αλησμόνητη πατρίδα.

Οι Πόντιοι, όπως και ο υπόλοιπος Μικρασιατικός ελληνισμός, μετά το 1923 και την ανταλλαγή των πληθυσμών με την Συνθήκη της Λοζάνης, φτάνοντας στην Ελλάδα κλήθηκαν ν' ακολουθήσουν και τις εδώ κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που βίωνε τότε η χώρα. Στις λιγοστές αποσκευές τους με ότι τους είχε απομείνει κουβάλησαν την ιστορία, την γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους, την πνευματική τους δηλαδή περιουσία. Ο Ηλίας Τσιρκινίδης υπηρέτησε με βαθιά πίστη την προσπάθεια διατήρησης αυτής της περιουσίας, με τον ποιητικό του λόγο αλλά και μέσα από τις θέσεις ευθύνης που ανέλαβε. Η ποίησή του, βαθιά επηρεασμένη και εμπνευσμένη από την μακρινή πατρίδα ποτισμένη με συναισθήματα αγάπης και νοσταλγίας. Με την ποντιακή γλώσσα απέδωσε πλήθος θεμάτων της παράδοσης και μέσα από ήθη, έθιμα, συνήθειες της εκεί καθημερινής ζωής, κατάφερε να εκφράσει τις δικές του σκέψεις για τη ζωή, τη χαρά, την ευημερία, μα και την λύτρωση εκείνων των ανθρώπων. Το δράμα των προγόνων του, το έκανε δικό του και με τους στίχους του, διατήρησε ζωντανή την μνήμη και την ιστορία του Πόντου, τη μνήμη των νεκρών και των άταφων στα πατρογονικά εδάφη. Ο Ηλίας Τσιρκινίδης υπογραμμίζει σε σχετικό κείμενό του στην *Ποντιακή Εστία* πως «οτιδήποτε γράφτηκε ή γράφεται στον έμμετρο και πεζό λόγο, έχει τη σφραγίδα της ποντιακής νοσταλγίας. Της νοσταλγίας των τόπων, όπου κάθε σπιθαμή γης ήταν γνώριμη και χιλιοτραγουδισμένη».

Από το 1967, οπότε και ιδρύθηκε ο Καλλιτεχνικός Οργανισμός Ποντίων Αθήνας (ΚΟΠΑ), μέχρι και το 1990, που αποχώρησε για λόγους υγείας, διετέλεσε πρόεδρος του έχοντας την ευκαιρία να παρουσιάσει θεατρικά έργα σε δική του σκηνοθεσία. Ως πρόεδρος του ΚΟΠΑ προέδρευσε και της επιτροπής του ετήσιου πανελλήνιου διαγωνισμού για τη συγγραφή θεατρικού έργου στην ποντιακή διάλεκτο (α' διαγωνισμός το 1978). Κατά το έτος 1983 εγκρίθηκε και η εγγραφή του ως μέλος της Ε.Ε.Θ.Σ. (ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ) υπό την προεδρία του Ιάκωβου Καμπανέλη.

Ο Ηλίας Τσιρκινίδης κατατάσσεται ανάμεσα στους λίγους μεγάλους Πόντιους λογοτέχνες, στους οποίους η νοσταλγία (η αροθυμία) πέρασε από τις διηγήσεις των προσφύγων της πρώτης γενιάς, και από σχετικά διαβάσματα, όπως είναι ο Χρήστος Σαμουηλίδης, ο Στάθης

Ευσταθιάδης, ο Δημήτρης Παρασκευόπουλος, η Νόρα Κωνσταντινίδου, ο Κώστας Διαμαντίδης, ο Φόρης Παροτίδης, ο Γιάννης Μελετίδης, ο Θεόδωρος Αμπεριάδης, ο Γιάννης Μιχαηλίδης και άλλοι πολλοί. Εξελίχθηκε σε έναν από τους κυριότερους εκπροσώπους της ποντιακής ποίησης, στον *Παλαμά των Ποντίων*, όπως συνήθιζαν να τον αποκαλούν. Το ποιητικό του έργο, γραμμένο εξ ολοκλήρου στην ποντιακή διάλεκτο, δεν προβλήθηκε στον βαθμό που του άξιζε. Έτσι περιορίστηκε έως τώρα να διαβάζεται από ένα αναγνωστικό κοινό Ποντίων, κάποιας ηλικίας συνήθως, και όχι από περισσότερους αναγνώστες ανεξαρτήτως καταγωγής. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν τιμήθηκε με πανελλήνιες διακρίσεις. Στην Ελλάδα άλλωστε οι πνευματικοί άνθρωποι συνηθίζεται να τιμώνται μετά θάνατον, με κάποιες ευτυχώς φωτεινές εξαιρέσεις, όπως αυτές των: Γιάννη Ρίτσο, Οδυσσέα Ελύτη και Γεώργιο Σεφέρη. Ο αθόρυβος μέχρι τον θάνατό του Ηλίας Τσιρκινίδης, ένας ποιητής γεμάτος μετριοφροσύνη αλλά και με το τεράστιο σε ποιότητα έργο του, περιμένει να έρθει και η δική του σειρά.

2.2 Γλωσσική προσέγγιση της Ποντιακής Διαλέκτου

Στον πρόλογο της ποιητικής συλλογής «Πόντιοι Ποητές – Ανθολόγιο», που εκδόθηκε από τον Σύλλογο Ποντίων «Αργοναύται – Κομνηνοί» το 1974, ο Ηλίας Τσιρκινίδης γράφει για την γλώσσα των ποιημάτων: «η διάλεκτος στην οποία μιλούσαν οι δικοί μας στην πατρίδα, είναι πλούσια σε εκφραστικά στοιχεία, όμως εξαιτίας της διαφορετικής προφοράς της παραμένει δυσνόητη για τους νεοέλληνες. Έτσι λόγω της ιδιομορφίας της, η σύγχρονη ποντιακή λογοτεχνία στέκει μακριά από την πνευματική ζωή της Ελλάδας».

Για την ιδιομορφία της ποντιακής διαλέκτου και τις διαφορές της από τη δημοτική γλώσσα, το 1960 ο Ιωακείμ Σαλτσής έγραφε στην *Ποντιακή Εστία*: «η Ποντιακή, περιέχει εκατοντάδες πανάρχαιες λέξεις – και ομηρικές. Ακόμη και σήμερα είναι ο πιο αντιπροσωπευτικός τύπος της Βυζαντινής. Έχει εσωτερική επάρκεια και αυτονομία, που επιτρέψανε να γραφτούνε έως τώρα σ’ αυτήν, με άνεση ορισμένα είδη λόγου και πρώτα απ’ όλα, ένας ποιητικός λόγος γεμάτος παλμό και ζωή».

Ένα βασικό στοιχείο του πολιτισμού των Ελλήνων του Πόντου θεωρήθηκε ανέκαθεν η γλώσσα τους, η ποντιακή διάλεκτος. Οι πρόσφυγες του Πόντου έφεραν στον ελλαδικό χώρο μαζί με τα λιγοστά υπάρχοντά τους και την παράξενη για τον υπόλοιπο κόσμο λαλιά τους. Η Ποντιακή διάλεκτος δεν έπαψε να μιλιέται, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως σήμερα είτε αποκλειστικά από τους παλαιότερους, είτε μαζί με την κοινή νεοελληνική ή κάποια διάλεκτό της από τους νεότερους (Τομπαΐδης, 1995:49).

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί μία σύντομη αναφορά στις γλωσσικές ποικιλίες γενικότερα.

Η πολυπλοκότητα, η ετερογένεια και η γλωσσική πολυμορφία χαρακτηριστικό όλων των γλωσσών, συνεπάγεται την συνύπαρξη διακριτών γλωσσικών ποικιλιών, στο εσωτερικό της κάθε γλώσσας (Κακριδή, Κατή, & Νικηφορίδου, 1999). Έτσι μπορούμε να τις διακρίνουμε σε τρία είδη: 1) την γεωγραφική, 2) την κοινωνική και 3) την γλωσσική. Η πρώτη συνδέεται με τη γεωγραφική καταγωγή των ανθρώπων, η δεύτερη με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τους κοινωνικούς ρόλους των ατόμων και η τρίτη αναφέρεται στην περίσταση επικοινωνίας και στο κειμενικό είδος (*υφολογικές ποικιλίες*, stylistic varieties, βλ. Αρχάκη & Κονδύλη, 2011:15). Τις παραπάνω ποικιλίες μπορούμε να τις διακρίνουμε και σε δυο ακόμη κατηγορίες: α) με βάση τον χρήστη και β) με βάση τη χρήση. Οι γεωγραφικές και κοινωνικές ποικιλίες ή ποικιλίες με βάση τον χρήστη, αναφέρονται σ’ εκείνα τα στοιχεία που φανερώνουν την

καταγωγή(γεωγραφική), την κοινωνική τάξη, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα του ομιλητή/τριας και οι ποικιλίες με βάση τη χρήση είναι σε συνάρτηση με το επικοινωνιακό επίπεδο του ομιλητή/τριας κι έχουν άμεση σχέση με τον τρόπο που θα επιλέξουν να επικοινωνήσουν τις σκέψεις τους (Γούτσος, 2013: 191-198). Η γλωσσική πολυμορφία σχετίζεται με την ύπαρξη ανομοιογένειας στη χρήση της γλώσσας και απαντάται σε όλα τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης (Αγγελουπούλου, 2010:6). Ο βαθμός κατά τον οποίον διαφοροποιούνται οι γλωσσικές ποικιλίες από την αρχική – πρότυπη γλώσσα εξαρτάται κι από παράγοντες όπως η γεωγραφική απόσταση, ή απομόνωση του τόπου (Δελβερούδης, 2001β), καθώς και ο τρόπος με τον οποίο ιστορικά ήρθε σε επαφή η κάθε διάλεκτος με τα γλωσσικά συστήματα (Μαρίνης, 2020, Ράλλη κ.α. 2010). Η γλωσσική αυτή ποικιλότητα δεν αφορά μόνο τις σύγχρονες, αλλά και προγενέστερες εποχές (Αγγελουπούλου, 2010:6).

Από την αρχαιότητα ήδη, παρατηρούμε τη γεωγραφική διαφοροποίηση της ελληνικής γλώσσας και παρόλο που παραμένει ενιαία και αδιάσπαστη, δεν μιλήθηκε ομοιόμορφα στο πέρασμα των αιώνων σε όλο τον γεωγραφικό ελληνικό χώρο (Αρχάκης & Κονδύλη, 2011:57, Γιαννάκης 2015:9-19, Joseph 2001, Φίλος 2015:37-61). Μέχρι την οριστική επικράτηση της αττικής διαλέκτου, δεν υπάρχουν σημαντικά προβλήματα επικοινωνίας μεταξύ των Ελλήνων, παρόλο που μέχρι τον 3^ο αιώνα η ελληνική γλώσσα ήταν ένα σύνολο γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων. Συμπερασματικά λοιπόν η γλώσσα λειτουργεί ως ένας παράγοντας που συνδέει μεταξύ τους τα μέλη μιας κοινωνίας.

Όμως απαντάται και μία ακόμη μορφή της γλώσσας, που υιοθετείται στον καθημερινό κυρίως λόγο και από λίγους ομιλητές/τριες. Έχοντας στο νου μας την λειτουργική αυτή σκοπία αναφερόμαστε στη διάλεκτο, μια προφορική και μη κωδικοποιημένη μορφή γλώσσας, που συνδέεται συνήθως με χαμηλότερου κοινωνικού επιπέδου ομάδες και θεωρείται από τους περισσότερους ομιλητές υποδεέστερη από τη νόρμα (Μπασλής, 2017:51-52). Η διάλεκτος έχει σχετικά περιορισμένη λειτουργικότητα και χρησιμοποιείται επικοινωνιακά σε κάποια συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Κατανοούμε λοιπόν πως τα όρια ανάμεσα σε διάλεκτο και γλώσσα είναι ασαφή, δεν υπάρχουν δηλαδή αμιγώς γλωσσικά κριτήρια, επομένως δεν μπορούν να προσδιοριστούν με γλωσσική ακρίβεια, αλλά εξυπηρετούν εξωγλωσσικές αναγκαιότητες (ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές).

Τέλος, όταν αναφερόμαστε στο *ιδίωμα*, κάνουμε λόγο για εκείνες τις γλωσσικές ποικιλίες που διαφοροποιούνται σε πιο μικρό βαθμό από την πρότυπη γλώσσα. Οι διαφορές εντοπίζονται κυρίως στο λεξιλόγιο και σε φωνητικό επίπεδο. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια το ιδίωμα να

κατανοείται από ομόγλωσσους ομιλητές/τριες χωρίς ιδιαίτερα μεγάλη προσπάθεια (Κακριδής-Φεράρι, 2007).

Στην εποχή μας, οι καθαρά νεοελληνικές διάλεκτοι θεωρούνται η Ποντιακή, η Τσακωνική, η Καπαδοκική και η Κατωϊταλική. Μεταξύ διαλέκτων και ιδιωμάτων, καθώς υπάρχει και ένα μεταβατικό στάδιο γλωσσικής ετερομορφίας, τοποθετούνται το κρητικό και κυπριακό ιδίωμα, τα οποία τελικά ονομάζουμε διάλεκτο (Κατσούδα, 2016:113).

Η Ποντιακή στο πέρασμα του χρόνου ερευνήθηκε με μεγάλο ενδιαφέρον από πολλούς μελετητές. Επιστήμονες ασχολήθηκαν με την ιδιομορφία της ως περιφερειακής διαλέκτου και προσπάθησαν να την αναλύσουν (Κουτίτα-Καϊμάκη, 1995:24). Αποτελεί μια γλωσσική ποικιλία της ελληνικής γλώσσας, που σε γενικές γραμμές δύσκολά γίνεται κατανοητή από την πλειονότητα των Ελλήνων. Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκε και γύρω της ένας μύθος σχετικά με την κοινωνική κατωτερότητα των ομιλητών/τριών της (Ντίνας, 2006).

Από την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, έως και σήμερα, ο Ποντιακός πληθυσμός απαντάται ανά την Ελλάδα και το εξωτερικό σε διάφορα μέρη και ως εκ τούτου ο όρος «Ποντιακή διάλεκτος» δεν υφίσταται πλέον γεωγραφικά (Ντίνας, 2006). Στον ελλαδικό χώρο, οι Πόντιοι πρόσφυγες του '23, αλλά και αργότερα της δεκαετίας του 1990, εγκαταστάθηκαν κυρίως στις περιοχές της Μακεδονία και της Θράκης, με ένα εξίσου σημαντικό ποσοστό τους να απαντάτε στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Εκτός Ελλάδος, ποντιόφωνους θα συναντήσουμε στην περιοχή του Όφι (ανατολικά της Τραπεζούντας) και της Τόνγιας (στα δυτικά). Έναν ακόμη σημαντικό αριθμό, μπορούμε να βρούμε στην Γεωργία και στον βόρειο Καύκασο (Drettas, 2000:37).

Οι Πόντιοι θεωρούσαν ανέκαθεν την διάλεκτο τους στοιχείο της εθνικής τους ταυτότητας. Ως εκ τούτου η διατήρηση της γλώσσας, συνδέθηκε στενά στο υποσυνείδητό τους με την διατήρηση της εθνικής και πολιτιστικής τους φυσιογνωμίας και άρα της ελληνικής τους συνείδησης (Τομπαΐδης 1995:49). Η Ποντιακή, μέχρι και σήμερα θεωρείται μια εκ των σημαντικότερων διαλεκτικών ομάδων της Νέας Ελληνικής, μ' έναν μεγάλο αριθμό ενεργών ή παθητικών ομιλητών, που δυστυχώς όμως, η επίδραση της Κοινής Νεοελληνικής την καθιστά σε μια διαδικασία υποχώρησης (Drettas, 1999:15). Παρόλο που οι γεωγραφικές ποικιλίες προσδιορίζονται με τα αντίστοιχα γεωγραφικά κριτήρια, αυτό δεν συμβαίνει στην περίπτωση της Ποντιακής αφού έχει χάσει τον γεωγραφικό προσδιορισμό της (Petyt, 1980:27). Κατά Τομπαΐδη (1988: 69-70), δεν υφίσταται ακόμα η οριστική ταξινόμηση των ποντιακών

ιδιωμάτων, γιατί δεν είναι σαφή τα κριτήρια κατάταξής τους. Παραταύτα η Ποντιακή ανάγεται στην Μεσαιωνική Ελληνική. Το σύνολο των ιδιωμάτων της διαμορφώθηκαν μετά τους ελληνιστικούς χρόνους και ανήκουν στα αρχαιότερα νεοελληνικά ιδιώματα (Αναστασιάδη, 1995:77).

Μια πρώτη διαίρεση των ποντιακών ιδιωμάτων βάση γεωγραφικών κυρίως κριτηρίων, επιχειρήθηκε από τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Στην πρώτη ομάδα κατέταξε αυτά που ονομάζουμε δυτικά ή νιώτικα (Οινόη, Άνω Αμισός, Σινώπη και Ινέπολη), στη δεύτερη τα τραπεζουντιακά ή ανατολικά (Τραπεζούντα, Κερασούντα, Σούρμαινα, Λιβερά, Όφη, Ματσούκας και Τρίπολης) και στην τρίτη τα χαλδιώτικα ή νοτιανατολικά (Αργυρούπολη, Νικόπολη, Σάντα, Κρώμνη) (Τριανταφυλλίδης, 1938:288). Στις μέρες μας η ποντιακή χρησιμοποιείται συνήθως σε ανεπίσημες περιστάσεις όπου μπορούμε να έχουμε προφορικό λόγο και να χρησιμοποιηθεί παράλληλα με την Κοινή Νεοελληνική. Για παράδειγμα, σε κάποιες καθημερινές συζητήσεις ή όταν γίνεται χρήση στερεοτυπικών φράσεων κι αναφορά σε παροιμίες και γνωμικά, που δεν μπορούν ν' αποδοθούν πιστά στη Νεοελληνική. Είναι κι αυτός ένας τρόπος για να δηλώσουν οι ομιλητές την ταυτότητά τους, κυρίως όταν οι συζητήσεις αφορούν θέματα σχετικά με τον Πόντο (Χατζησαββίδης, 2012:3).

Σε γλωσσικές ομάδες που έρχονται σε στενή επαφή μεταξύ τους, το λεξιλόγιο, ο λεξιλογικός πλούτος δηλαδή, αποτελεί το πρώτο στοιχείο του γλωσσικού συστήματος που αλληλοδανείζονται μεταξύ τους (Μαρίνης, 2020). Από τον εκατέρωθεν αυτό γλωσσικό δανεισμό, μπορούμε να μελετήσουμε σε βάθος το είδος των σχέσεων που αναπτύχθηκε ανάμεσα στις κοινότητες καθώς και την επίδραση της μιας στην άλλη. Στο λεξιλόγιο της Ποντιακής εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε αυτές τις αλληλεπιδράσεις, μιας και ακόμα και σήμερα έρχεται σε επαφή με αρκετές γλώσσες (Τζιτζιλής, 1995:34-35). Εύκολα λοιπόν μπορούμε να συναντήσουμε λέξεις όπως: λατινικές, τούρκικες, αραβικές, περσικές και ρομανικές ή νεολατινικές. Μεγαλύτερες επιδράσεις όμως δέχτηκε από τις τουρκικές, παρά τις διαφορές στη μορφολογία και τη σύνταξη, λόγω της μακρόχρονης συνύπαρξης των δυο λαών (Αναστασιάδη, 1995:78).

Εν κατακλείδι, η συρρίκνωση κάθε γλωσσικής ποικιλίας επέρχεται με τη συνεχή αλλοίωση των γλωσσικών της στοιχείων: λεξιλόγιο, μορφολογία, συντακτικό, και ως εκ τούτου τείνει να αφομοιωθεί από την κυρίαρχη γλώσσα (Μαλικούτη-Drachman, 2000). Ένας επιπλέον κατασταλτικός παράγοντας είναι και η ηλικία των ομιλητών, όταν αυτοί είναι κυρίως ηλικιωμένοι και σε μικρό ή μηδενικό ποσοστό νεαρά άτομα (Crystal, 2000:20, Ράλλη κ.α.

2010). Τέλος, η αρνητική αξιολόγηση του διαλεκτικού λόγου, ο κοινωνικός στιγματισμός, που με το πέρασμα των χρόνων όσον αφορά στην Ποντιακή έχει σχεδόν εξαλειφθεί, και η στροφή των νέων στην πρότυπη γλώσσα, τον βασικό γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας, οδηγούν πιο γρήγορα και καθολικά στην συρρίκνωση κάθε γλωσσικής ποικιλίας (Πλαδή, 2001:622). Έτσι και η Ποντιακή, βρίσκεται σε μια διαδικασία συρρίκνωσης – υποχώρησης, αφού η Κοινή επικρατεί στην εκπαίδευση, στη διοίκηση και στα μέσα επικοινωνίας γενικότερα. Στην προκειμένη όμως περίπτωση, η συρρίκνωση αυτή επέρχεται με τους πιο αργούς ρυθμούς σε σχέση με άλλες διαλέκτους, εξαιτίας της θετικής στάσης και της περηφάνιας των Ποντίων ομιλητών/τριών σχετικά με τη γλώσσα τους, την γλώσσαν των προγόνων τους, ως γλωσσικό όργανο (Χατζησαββίδης, 2012:5).

2.3 Ποιήματα στην ποντιακή διάλεκτο κατά την περίοδο 1922-1972

Παρακάτω γίνεται μια ενδεικτική αναφορά ποιητών και συγγραφέων, οι οποίοι έγραψαν στην ποντιακή διάλεκτο, από το 1922, όπου και ξεκίνησαν να έρχονται οι πρώτοι πρόσφυγες στην Ελλάδα έως και το 1972. Τα έργα τους δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες και περιοδικά εκείνης της εποχής. Η καταγραφή βασίζεται σε έρευνα που έκανε ο ίδιος ο Ηλίας Τσιρκινίδης για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Στο προλογικό του σημείωμα ο ποιητής υπογραμμίζει πως προχώρησε σε μια αναφορά όσων γράφτηκαν στην ποντιακή διάλεκτο, χωρίς όμως κάποια ιδιαίτερη αξιολόγηση αυτών, με την ελπίδα πως κάποια στιγμή ολ' αυτά θα αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης επόμενων γενεών.

Όσον αφορά στο διάστημα από το 1980 έως και σήμερα, δεν έχει πραγματοποιηθεί μία ενδελεχής έρευνα και καταγραφή όλων όσων έγραψαν στην ποντιακή ή πραγματεύτηκαν θέματα γύρω από τον Πόντο. Στο τέλος του υποκεφαλαίου θα αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα ονόματα και έργα, με την ελπίδα να γίνει μια πιο συστηματική έρευνα σε μια επόμενη εργασία.

ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

(κατά χρονολογική σειρά εκδόσεως)

- Τερζόπουλος Χρήστος Λαζάρου

«Εκ των εύθυμων ποιημάτων Ηρακλή Νάνου Πηλίδη». *Έκδοσης πρώτη, εκδοτικός οίκος Syndicate Press, 347 North Clark Chicago 1940*

- Τσιρκινίδης Η. Α.

«Ο τραβωδάνον» *Αθήνα 1944*

- Θωμαΐδης Μιλτιάδης

«Ποντιακά μου δίστιχα νοσταλγίας για την ιδιαιτέραν μου γενέτειρα Ίμεραν (Τραπεζούντος)» *Θεσσαλονίκη 1946*

- Κτενίδης Φίλων

«Η καμπάνα του Πόντου. Το τραγούδι της χαμένης πατρίδος» *Ανάτυπο από την Ποντιακή Εστία1 (1950)*

- Παπαδόπουλος Δημ. Κ. (Σταυριώτης)

«Αρωθιμίας όρωμαν» *Αλεξανδρούπολη 1955*

- Τσιρκινίδης Η. Α.

«Το γήτεμαν κι άλλα ποιήματα» *Αθήνα 1958*

- Φιρτινίδης Γεώργιος Ι.

«Σατυρικοί Ποντιακοί στίχοι» *Θεσσαλονίκη 1962*

- Παπαδόπουλος Δημ. Κ. (Σταυριώτης)

«Τα παρχάρια» *Θεσσαλονίκη 1965*

- Γαλανοματίδης Γιάννης

«Ποντιακή Μούσα» *Εκδόσεις Δωδέκατη Ώρα, Αθήνα 1970*

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΜΕΝΟΝΩΜΕΝΑ

(κατ' αλφαβητική σειρά ποιητών)

- Αβραμάντης Ιωάννης

«Τα χωριά της Ματσούκας» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.10*

«Αντιβόα η Καστανιά» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.26 & Βήμα Ευζείνου Λέσχης 7, 1970*

«Τη τσιτές η Παναγία» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 7, 1970*

«Ραχία ραχοκοίλαδα» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 7, 1970*

- Αβραμίδου Άννα

«Έπαρ' με κόρη έπαρ' με» *Ποντιακή επιθεώρησης, Θεσσαλονίκη 1972*

- Αγαθονικίδης Θ.

«Η ξενιτεία» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 7, 1970*

- Αγνώστου

«Τση Τραπεζούντας το λιμάν» *Ποντιακά Φύλλα 1, 1936*

«Το δέντρον» *Ποντιακή Εστία 5, 1954, τευχ.55*

«Όρωμαν ελέπω φανερόν» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.123-124*

«Διαβαίν'νε χρόνια και καιρούς» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

«Εμέν θα τρώγ'νε τα ραχά» *Εν Γ.Θ. Κανδηλάπτου, Ποντιακαί αναμνήσεις, Θεσσαλονίκη 1965*

- Αγνώστου (Λιβεριτίσας)

« Χιλιάοικον να γίνεται» *Ποντιακή Φωνή 1, Θεσσαλονίκη, 1954*

- Αηδονίδης Γ.

«Η Χαλαρδία» *Ποντιακή Εστία 7, 1956, τευχ.82*

«Η Χαλαρδία Β'» *Ποντιακή Εστία 7, 1956, τευχ.83-84*

- Αναστασιάδης Αν.

«Για τη κόρης την παντρεία» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

- Ανδρεάδης Κων.

«Εσύ πως έζ'νε Αγιάννε μου» *Ποντιακή Εστία 13, 1962, τευχ.153-154*

- Αρβανιτόπουλος Δημ.

«Η νέα γενιά» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.27*

- Αρβανιτοπούλου Σοφία

«Η Σουμελά η Παναγιά» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.30-31*

«Στο θάνατο οικογενειάρχη» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.36*

«Στο θάνατο νέου» *Ποντιακή Εστία 4, 1953, τευχ.40*

- Αρταχανίδη Ι.

«Σ' ερζερουμή τ' οβάδες» *Ποντιακή Εστία 5, 1954, τευχ.53-54*

- Ασιατίδης Αθαν.

«Τ' εκκλησόπον» *Ποντιακά Φύλλα 1, 1936*

- Ασλανίδης Λεωκράτης

«Αροθυμία. Εν Ασλανίδη Λ. Ρωτώ εσείς τι λέετε» *Αθήνα 1972*

«Τ' ονέρητα. Εν Ασλανίδη Λ. Ρωτώ εσείς τι λέετε» *Αθήνα 1972*

- Βασιλειάδης Νικ.

«Τοι Τζαναβαρίων ο γάμος» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

«Τη Ματσούκας τα χωρία» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.10*

- Γαλοματίδης Γιάννης

«Η θάλασσα και ο άνθρωπος. Εν θαλασσινή ποιητική ανθολογία» *Αθήνα 1968*

«Ο ασούκ γαρίπ, ο τραβοδέεν. Εν ερωτική ποιητική ανθολογία» *Εκδόσεις Δωδέκατη Ωρα, Αθήνα 1969*

- Γαλανός Χαραλ.

«Αγιάννε μ' μαύρον μοναστήρ'» *Ποντιακή Εστία 6, 1955, τευχ.70*

«Ίμερα είδα σ' όρωμα μ'» *Ποντιακή Εστία 7, 1956, τευχ.74-75*

«Λύρα μ' εσύ 'σαι ο βασιλέας» *Ποντιακή Εστία 10, 19509, τευχ.116-117*

‘Ντ' εποίκα ν' επεβγάλεις» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.150-152*

«Ο Χαμαιλετάρ'ς» *Ποντιακή Εστία 14, 1963, τευχ.164-165*

«Τοι τσαζούδες μ' ακούτεν» *Ποντιακή Φωνή 1, 1964*

«Λύρα μ' έμορφον» *Εν ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, 1965*

«Θα κρούν'νε ξαν τα σήμαντρα» *Εν ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, 1966*

«Στον νεκρό λυράρη και τραγουδιστή Χρήστο Αϊβαζίδη» *Ποντιακά Νέα, Θεσσαλονίκη, 1972*

« Η Παλαιέσα και η νέϊσα η νύφε» *Ποντιακή επιθεώρηση, Θεσσαλονίκη, 1972*

«Οι Πόντιοι» *προσφυγικός Κόσμος, 1971*

- Γ (αλανός) Χ (αραλ.)

«Φυλλίζη ντο εξέλεψες...» *Εν ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, 1965*

- Γαπάνος Χαρ.

«Αέτς θα προοδεύνε» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 7, 1970*

- Γαραμτζίδης Συμ.

«Αεβασίλης Ίμερας» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 3, 1963*

- Δημητριάδης Χρ.

«Ο πόνος και η μοίρα του Ξενητέα» *Ποντιακή Φωνή 1, 1964*

- Ευσταθιάδης Νάκος

«Ο Σώγαμπρον» *Ποντιακή Νέα, Θεσσαλονίκη, 1972*

- Ιτενόν

«Ασ' σο ζόρ-ι-μ θα τιαγκεύω. Τα υστερνά νούντσον. Ο Γερίκας» *Ποντιακή επιθεώρησης, Θεσσαλονίκη, 1972*

- Καζαντζίδης Κυρ.

«Αρωθυμίας λόγια» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

- Καζαντζίδης Λ.

«Στη μνήμη του Παντελή Μελανοφρύδη» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 7, 1969*

- Καλευρά Κατίγκω

«Σιορσότενα επέτανεν» *Ποντιακή Εστία 6, 1955, τευχ.65*

«Ο ήλιον όνταν βασιλεύ'» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.127*

- Κανδηλάπτης Γεωργ.

«Το τραγούδι του μεταλλωρύχου» *Ποντιακή Νέα, 1972*

- Κανονίδης Δημ.

«Λελεύω σε Τζολόσαινα» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

«Οι άταφοι» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1962*

«Το 'Βήμαν' ξαν εξέβεν» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 4, 1964*

«Ποντιακή ποίησι» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 4, 1964*

- Καρατζάς Δημ.

«Ανέκδοτον Χαλδίας» *Ποντιακά Φύλλα 1, 1936, τευχ. 10*

- Κεχαγιάς Μήτος

«Τρία κορτσόπα έμορφα» *Ποντιακή Εστία 6, 1955, τευχ.67*

- Κοκκά Σοφία

«Τη γραιιάς τα ευχάντας» *Ποντιακή Εστία 8, 1957, τευχ.89-90*

- Κοντοζής Αλ.

«Κρωμέτ'κα τραγωδίας» *Ποντιακή Εστία 8, 1957, τευχ.86-87*

- Κοτομανίδης Σταύρος

«Ο κεμεντζές» *Ποντιακά Χρονικά, Μηνιαία Λαογραφική Εφημερίδα, 1958 τευχ.17*

- Κτενίδης Φύλων

«Η καμπάνα του Πόντου» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.1*

«Η κορ' επέγ'νε 'ς σον παρχάρ'» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.2*

«Τζοπάνε μ' λ'λ' τα άκλερα σ'» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.3*

«Παρχάρ' ας έγς τα μάραντα σ'» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.4*

«Η Κύπρος εμούν» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.5*

«Αεν Ζαχαρέας» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.6*

«Κρωμέτ'κα τραγωδίας» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.7-8*

«Ο θάνατον τη Δήμο» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.7-8*

«Κρωμέτ'κα τραγωδίας» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.9*

«Ο τζιοπάνον» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.10*

«Η μάνα του Πόντιου» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.11*

- «Το όρωμαν» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.1*
- «Αδελφού μοιρολογία» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.14*
- «Ν' αναστορώ τα παλαιά» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.15*
- «Ακρίτας και Χάρων» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.19-20*
- «Θα έχω ξαν τα σήμαντρα μ'» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.19-20*
- «Καλήν εσπέραν» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.24*
- «Το τραγώδ' του Χωνού» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.27*
- «Η Λαμπρή του παππού» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.28-29*
- «Σατυρικόν» *Ποντιακή Εστία 3, 1952, τευχ.34-35*
- «Καλήν εσπέραν 'ς σα κλειδωμένα πόρτας» *Ποντιακή Εστία 4, 1953, τευχ.47-48*
- «Ο Μαυροξενιτέας» *Ποντιακή Εστία 5, 1954, τευχ.59-60*
- «Μακρά 'ς σο Σπέλεν το παλαίν» *Ποντιακή Εστία 6, 1955, τευχ.66*
- «Ο Σταυρής ο Σαής» *Ποντιακή Εστία 6, 1955, τευχ.71-72*
- «Χαντσούκα μ'» *Ποντιακή Εστία 8, 1957*
- «Τα χιόνα ους να λύουνταν» *Ποντιακή Εστία 8, 1957, τευχ.96*
- «Κλειώ. Στην Κλειώ Ακριτίδου την Νιόβη με το χαμόγελο» *Ποντιακή Εστία 9, 1958, τευχ.97*
- «Η ζωή εν τάφω» *Ποντιακή Εστία 10, 1959, τευχ.118-120*
- «Καλώς και καλ'ς ώρισες...» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.121-122*
- «Ντ' εγέντονε το μοναστήρ'» *Ποντιακή Εστία 12, 1961, τευχ.137-138*
- «Ξένε μ'» *Ποντιακή Εστία 12, 1961, τευχ.143-144*
- «Η Λαμπρή» *Ποντιακή Εστία 13, 1962, τευχ.147-148*
- «Τιμή στους νεκρούς μας» *Ποντιακή Εστία 14, 1963, τευχ.164-165*
- Κτενίδης Φίλων (Φίκα)
- «Το δέντρον ντο ερούξεν. Στον Θεοφύλακτο» *Ποντιακή Εστία 12, 1961, τευχ.140-141*

- Κυριακίδης Ευστ.

«Παρχαροτραγωδίας» *Ποντιακή επιθεώρηση*, 1972

«Εις μνήμην του Παπαδόπουλου, λαογράφου Σαυρί» *Ποντιακή επιθεώρηση*, 1972

- Κυριακίδης Ιωάν.

«Τ' όνειρον» *Εν ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά*, 1971

- Κωνσταντινίδης Αριστοκλής

«Ασσού Κορός' τα τραγωδίας» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης* 2, 1961

- Κωνσταντινίδης Δημ.

«Ο Πόντος» *Ποντιακή Εστία* 5, 1954, τευχ.49

- Κωνσταντινίδου Μαίρη Δ.

«Ιντσαν βάσανα κι εδέβεν. Χάρε τι νέϊς γιατί ζελέβς. Ο Χάρων» *Ποντιακά Νέα, Θεσσαλονίκη*, 1972

- Κωφίδης Στ.

«Η λίρα» *Το Ποντιακό* 1, 1950, τευχ. 8

«Ποντιακή...αντικριτική» *Το Ποντιακό* 2, 1951, τευχ. 8

- Λαζαρίδου Παρθενόπη

«Το όρωμαν τη Σεριφές» *Εκ της συλλογής Σπύρου Φουντοπούλου, Ποντιακή Εστία* 12, 1961, τευχ.11-12

- Λαμπίριδης Χ.

«Τη Κρώμνη τα ραχία» *Ποντιακή Εστία* 2, 1953, τευχ.27

- Λαμπριανίδης Δ.

«Τραγωδία ξενιτείας» *Ποντιακή Εστία* 8, 1957, τευχ.86-87

- Λαμφίδης Γεώργ.

«και απάντηση...αντιπονητική» *Το Ποντιακό* 2, 1951, τευχ. 8

- Μαυρόπουλος Δ.

«Ο αροθυμαγμένο» *Ποντιακή επιθεώρηση*, 1972

- Μαυρόπουλος Ι. Δ.

«Κι ταγιανεύω(σατυρικό)» *Ποντιακή επιθεώρηση*, 1972

- Μελανοφρύδης Παντελής Η.

«'Σ στον τραβωδάνον τον Σταυρέτεν τη Τσιρκίν τον Λίαν» *Χρονικά του Πόντου* 2, 1945.
Τευχ.14

«Το πάρσιμο τη Τραπεζούντας» *Ποντιακή Εστία* 1, 1950, *τευχ.9*

«Νέα ποντιακά δίστιχα» *Ποντιακή Εστία* 7, 1956, *τευχ.63-64*

«Στον Φίλωνα Κτενίδη» *Ποντιακή Εστία* 8, 1957, *τευχ.85*

«Αεν Κήρ'κας» *Ποντιακή Εστία* 10, 1959, *τευχ.111-112*

«Αροθυμασμέντσα γραία» *Ποντιακή Εστία* 10, 1959, *τευχ.115*

«Τ' αερικόν τη Πόντου» *Ποντιακή Εστία* 10, 1959, *τευχ.118-120*

«Για τα δεκάχρονα. Στον Φίλωνα Κτενίδη» *Ποντιακή Εστία* 11, 1960, *τευχ.125-126*

«Λίγα δάκρυα στον αξέχαστο Θ. Θεοφύλακτο» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης* 2, 1961

«Στον αξέχαστο Ξένο Ξενίτα» *Ποντιακή Εστία* 13, 1962, *τευχ.147-148*

«Στον αξέχαστο Φίλων» *Ποντιακή Εστία* 14, 1963, *τευχ.164-165*

- Μισαηλίδης Δ.

«Η Παναγία Σουμελά εις τους πόντιους Της μιλά ...» *Ποντιακή Εστία* 2, 1951, *τευχ.14*

- Μυρωνίδης Μύρων

«Το μοιρολόγι του Παπαμύρωνα» *Ποντιακή Εστία* 7, 1956, *τευχ.83-84*

- Μυρωνίδης Χ.

«Ους να προφτάνω κι έρχουμαι...» *Ποντιακή Εστία* 10, 1959, *τευχ.111-112*

- Ν.Ν.

«Κλαυδία» *Ποντιακή Εστία* 10, 1959, *τευχ.109-110*

- Ουνουφριάδης Λαζ.

«Η συντζία δυο κοριτσιών» *Ποντιακά Φύλλα 1, 1937, τευχ.12*

- Παλασίδης Νίκος

«Ο Γεροαετό» *Ποντιακή φωνή 1, 1964*

- Πναγιωτίδης Γ.

«Θα φεύω» *Ποντιακή Εστία 12, 1961, τευχ.135-136*

- Παπαδόπουλος Α.

«Αναμνήσεις» *Ποντιακή Εστία 13, 1962, τευχ.147-148*

- Παπαδόπουλος Β.

«Σκόρπιοι και ελεύθεροι στίχοι από το ποντιακό δράμα» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 6, 1966*

- Παπαδόπουλος Γεωργ. Εμμ.

«Για την Εύξεινο λέσχη Καστοριάς» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

- Παπαδόπουλος Δημ. Κ.

«Ελέγκω» *Ποντιακά Φύλλα 2, (1937-1938) & Φάρος Πόντου, 1952*

- Παπαδόπουλος Δημ. Κ. (Σταυριώτης)

«Χαιρετίας και ευχία» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ.1*

«Η Άνοιξη» *Ποντιακή Εστία 4, 1953, τευχ.40*

«Η καλαντέσα ευχία για την Ποντιακή Εστία» *Ποντιακή Εστία 5, 1954, τευχ.49*

«Ο χειμων' κόντς» *Ποντιακή Εστία 5, 1954, τευχ.52*

«Στη μνήμη του αξέχαστου φίλου μου Ξένου Ξενίτα» *Ποντιακή Εστία 12, 1961, τευχ.143-144*

«Η Τραπεζούντα 'πάρθεν» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 3, 1962*

«Στους αξέχαστους νεκρούς μας» *Ποντιακή Εστία 14, 1963, τευχ.164-165*

«Σεβταλής φυλακισμένος» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 4, 1964*

‘δίστιχα. Ολιγόστιχα. Διάφορα» *Εν Τα παρχάρια, Θεσσαλονίκη, 1965*

- Παπαδόπουλος Κων.

«Ο Γέρος» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης* 2, 1961

«Ορομαν» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης* 5, 1965

- Παπαδόπουλος Κ. Α.

«Εντώκαν 'ς σο νού μ'...» *Ποντιακή Εστία* 1, 1950, τευχ.6

- Παπαδόπουλος Λαζ.

«Αφιέρωμα – Ελεγείον» *Ποντιακή Φωνή* 1, 1964

- Παρασκευόπουλος Τάκης

«Ποντιακή λύρα» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης* 1, 1961

- Παραστατίδης Ιωάν.

«Δίστιχα της ξενιτιάς» *Ποντιακά Ιστορήματα* 1, Θεσσαλονίκη, 1966

- Παρχαρίδης Γεώργιος Α.

«Στίχοι Ξενητέα» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης* 6, 1967

- Πατσάκος Γεώργιος

«Απεγάνευτος. Γυναίκα χωρίς ανατροφήν. Ο Κωνσταντίνον. Ο Θόδωρον. Η Έμορφος»
Ποντιακή Εστία 5, 1954, τευχ.53-54

«Ονειρεύεται τον θάνατον α)το κορίτσι β)ο άντρας. Άρρωστος 'ς την ξενητείαν» *Ποντιακή Εστία* 5, 1954, τευχ.55

- Παυλίδης Π. (Χαλκέτες)

«Από τους διωγμούς του Πόντου. Μέρος Β'» *Ποντιακά Ιστορήματα* 1, Θεσσαλονίκη, 1966

- Πενταζή Μάγδα

«Αρνί μ' επήες 'ς την χαράν...Ναϊλλοί εμέν, να χα εμέν...» *Ποντιακή Εστία* 5, 1954, τευχ.59-60

- Σαβουλίδης Ελ.

«Τραγούδια των ξενητεμένων μας» *Ποντιακή Εστία* 10, 1959, τευχ.111-112

- Σαμανίδης Δ.

«Τραγούδια των ξενητεμένων μας» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.123-124*

- Σελαλίδης Αγαθοκλής

«Ψηλόν τη Καστανιάς ραχίν» *Εν Ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, 1966*

«Ο Χωρέτες» *Ποντιακή επιθεώρηση, 1972*

«Τα δίστιχα ενός παλαιού Ποντίου» *Ποντιακά Νέα, 1972*

«Ο κομαρτσής» *Ποντιακή επιθεώρηση, 1972*

- Σεράση Κ.

«Τραγούδια των ξενητεμένων μας» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.123-124*

- Σιδηρόπουλος Χρ. Και Φίκας

«Οι πρωτόπλαστοι» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.19-20*

- Σπινθηρόπουλος Γ.

«Τα μέρια ντ' εγεννέθαμε» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ.123-124*

- Σωματαρίδης Νικολ.

«Τραγούδι της χαμένης πατρίδας» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης 1, 1961*

«Τ' όρομαν» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης 3, 1962*

«σον θάνατον τ' Ιάσων» *Εν Ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, 1966*

«Ο Θρήνος του Πυργί» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης 7, 1970*

- Σωτηριάδης Ευτ.

«Ο Ξενιτέας» *Ποντιακή Εστία 2, 1951, τευχ.23*

- Σωτηριάδης Π.

«Πουλόπο μ' έκοψα τ' ομούτ» *Ποντιακά Νέα, 1972*

- Τάντος Ηρ.

«Κρωμέτ'κα Τραγωδίας» *Ποντιακή Εστία 6, 1955, τευχ.63-64*

- Ταυρίδης Σταύρος

«Η Σουμελά η Παναγιά» *Ποντιακή Εστία* 6, 1955, τευχ.61

«Τα κάλαντα» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης* 1, 1961

«Η μελαχροινή» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης* 1, 1961

- Τικτόπουλος Β.

«Μη κλαις...» *Εν Ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά*, 1971

- Τιφτικίδης Αρίστ.

«Σα χίλια ενακόσια τη χρονιάς» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης* 6, 1967

- Τοπαλίδης Νικ.

«Καμπάνα ντο εν' ντο έπαθες...» *Εν Ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά*, 1966

- Τσάτσας Παύλος

«Το ραχόπουλον 'ς σας ξένα. Ο ξενιτέας» *Ποντιακή Εστία* 6, 1955, τευχ.63-64

- Τσιρκινίδης Ηλίας Α.

«Το γήτεμαν» *Ποντιακά Φύλλα* 2 (1937-1938)

«Ο Τσοπάνον» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 2

«Τ' όρωμαν» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 3

«Το γράμμαν» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 3

«Η μάννα» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 4

«Ο τραβωδάνον» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 5-6

«Το δρακόπουλον» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 9

«Ο Μάραντον» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 13

«Η Καρτερή» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 13

«Ο Δήμον ο κεμεντζεντσής» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 21-22

«Σταυρέτ'κον μοιρολοϊα» *Χρονικά του Πόντου* 1, 1943, τευχ. 23-24

- «Αμήν!» *Ποντιακή Εστία 7, 1956, τευχ. 74-75*
- «Δοξολογία» *Ποντιακή Εστία 7, 1956, τευχ. 77*
- «Αλληλουϊά» *Ποντιακή Εστία 7, 1956, τευχ. 83-84*
- «Νάνια» *Ποντιακή Εστία 8, 1957, τευχ. 85*
- «Τα κάλαντα» *Ποντιακή Εστία 8, 1957, τευχ. 88 & Φωνή των Ποντίων, 1960*
- «Χριστού 'ς την ξενητειάν» *Ποντιακή Εστία 9, 1958, τευχ. 9-12*
- «Σταυρέτ'κον τραγωδία» *Ποντιακή Εστία 10, 1959, τευχ. 111-112*
- «Τα χερόπα» *Ποντιακή Εστία 10, 1959, τευχ. 113-114*
- «Αποχαιρετία. Παρέβγαλμαν» *Ποντιακή Εστία 10, 1959, τευχ. 116-117*
- «Χαιρετία στον Παντελή Μελανοφρύη» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ. 121-122*
- «Ο ουρανόν» *Ποντιακή Εστία 11, 1960, τευχ. 123-124*
- «Εις το θάνατο του Ξένου Ξενίτα» *Ποντιακή Εστία 13, 1962, τευχ. 145-146*
- «Η Πολιτεία» *Εν Λεύκωμα Ημερολόγιον Παναγίας Σουμελά, 1968*
- «Τα Θεοφάνια» *Ετήσιον Λεύκωμα - Ημερολόγιον Παναγίας Σουμελά, 1968*
- «Το ραχόπουλον» *Ετήσιον Λεύκωμα - Ημερολόγιον Παναγίας Σουμελά, 1969-1970*
- «Το μένεμαν» *Βήμα Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης 1970 & Ποντιακή Στοά 1971*
- «Στη μνήμη του Δ. Κ. Παπαδόπουλου Σταυριώτη» *Ποντιακή Επιθεώρησις 1972*
- Τσορτανίδης Ιωάννης
- «Το τραγούδι του Ευκλείδη» *Το Ποντιακό τευχ. 7*
- Φιρτινίδης Γ. Ι.
- «Ντο θα γίνετ' ο κόσμον» *Ποντιακή Εστία 9, 1958, τευχ. 100*
- « Η Κρώμ' » *Ποντιακή Επιθεώρησις 1972*
- Φρυδόπουλος Κων. Η.
- «Νοσταλγίες του Πόντου» *Ποντιακά Νέα, 1972*

- Φωστηρόπουλος Αγάθ.

«Κρωμέτ'κα τραγωδίας» *Ποντιακή Εστία 1, 1950, τευχ. 11*

«Μοθοπωρ'να μοιρολογίας» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 2, 1961*

«Στην Τραπεζούντα την Λαμπρήν» *Ποντιακή Φωνή, 1964*

«Στον θρυλικό Πόντο» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης, 1967*

«Ας έμ' πουλίν κι επέτανα» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 11, 1970*

- Φώτης

Χωρίς τίτλο, *Ποντιακά Φύλλα 2, 1937-1938*

- Φωτιάδης Ι.

«Εθάρρεσα ευρίομαι άμον πρώτα 'ς την πατρίδα» *Ποντιακά Νέα 1, 1972*

- Χάϊτας Πολ.

«Υμνος στη λύρα» *Χρονικά του Πόντου 1, 1943, τευχ. 2*

- Χειμωνίδης Φιλ.

«Ο φουκαράς. Η αντάρα» *Ποντιακή Εστία 5, 1955, τευχ. 53-54*

- Χρυσουλίδης Ν.

«Στον αξέχαστο Σπύρο Παπαδόπουλο» *Βήμα Ευζείνου Λέσχης 3, 1962*

«'Σ στον Φίλωνα γλυκόν και ελαφρόν τον ύπνον» *Ποντιακή Εστία 14, 1963, τευχ. 164-165*

Ενδεικτικά θα αναφέρουμε κάποια ονόματα σύγχρονων συγγραφέων δεύτερης και τρίτης προσφυγικής γενιάς όπως: ο Χριστόφορος Χριστοφορίδης, επιμελήθηκε μεγάλο αριθμό βιβλίων και απέδωσε στη νεοελληνική έργα του πατέρα του Στάθη Χριστοφορίδη «Μαύρα καιρούς και μαύρα ημέρας 1,2,3», καθώς και «Το Καλαντόνερον» και τη «Σωνίτσα» του Γεώργιου Ζερζελίδη, ο Χρήστος Αντωνιάδης μας έδωσε στο χώρο της στιχουργικής ένα μεγάλο αριθμό τραγουδιών σε ποντιακό στίχο, η Βέρα Αντωνιάδου, η Σοφία Αρνοπούλου, ο Νίκος Γρηγοριάδης, ο Φόρης Παροτίδης, ο Κώστας Διαμαντίδης με το «Ροδάφ'νον» (διήγημα στην ποντιακή), το «Αχ, το υστερ'νόν» (ποιήματα στην ποντιακή) κ.ά, ο Στάθης Ευσταθιάδης με «Τα τραγουδια του Ποντιακού λαού» καθώς και δεκαέξι θεατρικά έργα γραμμένα στην ποντιακή, ο Δημήτρης Κανονίδης, ο Σίμος Λιανίδης, ο Δημήτρης Γ. Παπαδόπουλος, η Ελένη Πιπερίδου, ο Βασίλης Ταρνανίδης, η Τσακμακίδου – Κωτίδου Πόπη, ο Δημήτρης Πιπερίδης κυρίως με έργα θεατρικά στην ποντιακή όπως το «Νόστος ρίζα μ' και κλαδί μ'» και άλλοι, αποδίδουν πεζά κείμενα, ποιήματά ακόμα και σύγχρονα θεατρικά έργα τους στην ποντιακή διάλεκτο, μέσω εκδόσεων, εφημερίδων και σύγχρονων περιοδικών.

2.4 Η ποιητική παρουσία στην Ελλάδα του Ηλία Τσιρκινίδη

Ανάλυση ποιημάτων

Για να γίνει ευκολότερα κατανοητή η γραφή των παρακάτω ποιημάτων του Ηλία Τσιρκινίδη παραθέτουμε τον τρόπο με τον οποίο προφέρονται ορισμένα γράμματα στα ποντιακά κείμενα.

Προφορά ιδιωματικών φθόγγων

α̣ προφέρουμε σα σε δίφθογγο τα φωνήεντα εα

α̣ όπως το γαλλικό eu

σ̣ όπως το γαλλικό ch

ζ̣ όπως το γαλλικό j

χ̣ όπως το γαλλικά ch

ψ̣ όπως στα γαλλικά το rch

ΤΟ ΓΗΤΕΜΑΝ

*Η νερομάισσα τη χωρί' και τ' ορμανί' η μάνα
αρχόντ'σσα και 'κοδέσπαινα 'ς ση νύχτας τη σκοτίαν,
μεσανυχτί' πάει σο ποτάμ' λούζ' τα ξανθομαλλία τ'ς,
'ς σο φεγγοφώς χτενίεται, 'ς σο φεγγοφώς ορθούται,
'ς σο φεγγοφώς πλέκ' στέφανον και ανθοστεφανούται.
'Σ σο φεγγοφώς έκ'σεν λαλά̣ν, εστάθεν κ' εφουκράσταν.*

*Παλληκαρόπον σεβταλίν εστέναζεν κ' η μάισσα,
η νερομάισσα επόνεσεν, 'μολόεσεν και είπεν
το γήτεμαν και το βοτάν' και το κρυφόν τ' αγάπης:
«Έπαρ' άσπρον τριαντάφυλλον και Παναϊας δάκρεν
έπαρ' στρατίταν ζουλιχτόν και νοταγμένον φύλλον·
αμύριχτον αμάραντον, απίαστων τσουντζούναν·*

ανέγγιχτον το μανουσάκ' χλωρόν, ξερόν τον δυόσμον
 και φερενίτας δώδεκα, έντεκα μετρεμένα·
 δαφνόφυλλον, δαφνόκλαδον, δαφνόρριζον κομμένον·
 και κασκαούτας μαυροκάρδ' και μάχας μαύρον σπόρον·
 και τουτουγιάν' ανάνθιστον κι ανθόν τη τσίλβονίτας·
 κι ας σα μακρά και ας σα ψηλά κι ας σα ψηλοραχῆας
 άσπρον και χίονοτσϊτσέκον έπαρ' την χίολονίταν·
 κι ας σα μακρά και τ' έρημα χαμελοποταμέας
 ζιμπιλ' τσίτσάκ' Καλομηνά άπλωσον, σύρον κ' έπαρ'·
 Έναν και έναν έπαρ' τα, αμέτρετα κι εντάμαν.
 Θύμπιρον, νεσπιλόρριζον και μαϊμαϊτας κάψον
 και 'ς σην φωτίαν σύρτζ ατα κι αμάν μαϊσσολογάσαι·
 Άνεμος φέρ' κι άνεμος παίρ' κι ανεμοταραγμένον
 ας σα τσίτσάκια τον καπνόν κι ας σην κάρδα μ' τον πόνον·
 και παίρ' ραχόπα πράσινα κι ας σ' ορμανί' τα δέντρα,
 Δαβαίν' τσαϊρα αδέβατα κι αντιδαβαίν' παϊρα
 κι αντιδαβαίν' πυκνόκλαδα χαμελοποταμέας
 και χαμελών' 'ς σα χαμελά 'ς σ' ορμία, 'ς σα λαγκάδα
 και 'ς σα τρεχούμενα νερά και 'ς σα λιθαρορρίζας·
 κι αντιδαβαίν' και πάει μακρά, 'ς έναν ψηλόν ραχόπον,
 όθεν τσόπάνος έμορφος βοσκίζ' σεράντ' αρνία·
 και γίνεται 'ς σο στόμαν ατ' αγάπη μ' τραγωδία,
 τη γαβαλί' ατ' η λαλά και να μαραίν' τον κόσμον·
 και να μαραίν' τ' αμάραντα και να μαραίν' τα φύλλα,
 και χαμελών' δεντρόκλαδα και να λυγίζ' τα δέντρα·
 ν' αντιβοοούνε τα ραχά, να σείουνταν τα πέτρας,
 όνταν τ' αγάπ'ς ατ' το τραγώδ' τσόπάνος τραγωδάγνος
 μακρά 'ς σον κάμπον τραγωδεί και 'ς σα ψηλά ραχόπα.

Εισαγωγικά σχόλια

Το «Γήτεμαν» ένα μακροσκελές ποίημα αποτελείται από τριάντα οκτώ δεκαπεντασύλλαβους ιαμβικούς στίχους, που δύσκολα θα το ξεχώριζε κανείς από τα παλιά δημοτικά τραγούδια, πλημμυρισμένο πεποιθήσεις άλλων εποχών. Η μάγισσα του χωριού «..νερομάισσα τη χωρί'..» είναι εκεί για να γιατρέψει την καρδιά ενός ερωτευμένου νέου που αποζητά να βρει την αγάπη μέσα στον δικό του ψυχικό κόσμο. Οι μάγισσες υπήρξαν σημαντικές μορφές κατέχοντας ιδιαίτερη θέση στις ανθρώπινες κοινωνίες. Πλάσματα φανταστικά, πνεύματα αόρατα, πολλές φορές κακοποιά, που συχνά όμως επηρέαζαν τις ζωές των ανθρώπων. Πίστευαν πως είχαν γυναικεία μορφή και κινούνταν αόρατες πάνω στη γη. Δεν γνώριζαν από γηρατειά και θάνατο. Παντρεύονταν την νύχτα με άντρες του δικού τους κόσμου. Ήταν όμως κι αυτές που με τα «μάγια» τους μπορούσαν να θεραπεύσουν αρρώστιες. Υπήρχε ακόμη η πεποίθηση πως είχαν την ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον. Τέτοιου είδους δεισιδαιμονίες και αντιλήψεις συναντάμε σε αρκετές περιοχές του Πόντου.

Στο ποίημα μας η γητεία, η γιατρεία του νέου θα έρθει όταν τα συστατικά του έρωτα, οι μυρωδιές των λουλουδιών, μπλεχτούν σ' ένα μαγευτικό τραγούδι.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Γραμμένο στην ποντιακή, στη γλώσσα των προγόνων του Ηλία Τσιρκινίδη, το ποίημα είναι διανθισμένο με λέξεις και επίθετα που δημιουργούν φανταστικές εικόνες, θυμίζοντας παραμύθια άλλων εποχών, τέτοια που αναζητούσαν οι άνθρωποι για να αντιμετωπίσουν την σκληρή πραγματικότητα που ζούσαν. Το θέμα του ποιήματος ρομαντικό, με νεράιδες και μάγισσες, σε μια προσπάθεια του ποιητή να αποκαλύψει την ψυχική ομορφιά των ανθρώπων του Πόντου. Στους έξι πρώτους στίχους, παρακολουθούμε την νεράιδα του χωριού, ένα πλάσμα εξωτικό, που με τις υπερφυσικές της ικανότητες θεράπευε τις ψυχικές ασθένειες των ανθρώπων. Την συναντάμε και στην αρχαία μυθολογία. Ντυμένη αρχοντικά, όπως και οι νεράιδες των παραμυθιών, φτάνει μεσάνυχτα στο ποτάμι για να λούσει τα ξανθά μαλλιά της. Χτενίζεται στο φως του φεγγαριού και πλέκει στεφάνι από λουλούδια, που φορά στο κεφάλι, «'Σ σο φεγγοφός πλέκ' στέφανον και στεφανούται». Την ώρα εκείνη ακούει μια ομιλία και εύκολα ξεχωρίζει τον στεναγμό ενός νέου. Απ' τη φωνή του τραγουδιού του καταλαβαίνει πως είναι ερωτευμένος και πηγαίνει να του μιλήσει, να τον βοηθήσει. Από το δέκατο στίχο και μετά περιγράφονται αναλυτικά τα βότανα που πρέπει να μαζέψει ο νέος σύμφωνα με τη συνταγή της μάγισσας, για να επέλθει η θεραπεία του. Η *γητεία* του, κρύβεται στο μυστικό της

αγάπης, που βρίσκεται σ' ένα βοτάνι του αγρού. Η μάγισσα τον συμβουλεύει να πάρει άσπρο τριαντάφυλλο, σαν το δάκρυ της Παναγιάς και καθαρό νερό, αγριόχορτο κοπανισμένο και φύλλο νοτισμένο. Να μαζέψει λουλούδια από τους κάμπους και τα βουνά, αμύριστο αμάραντο, ένα κλαδί από βάγια, μενεξέ ανέγγιχτο και χλωρό και ξερό δυόσμο. Να μαζέψει και δώδεκα λευκάνθεμα(φερενίτας), να τα μετρήσει και τα πρώτα έντεκα να τα κόψει λέγοντας: ένα, δυο, τρία... Το τελευταίο, να το κόψει σωπαίνοντας. Του λέει ακόμα να μαζέψει τρυφερούς θάμνους κι απ' τα ψηλά βουνά άσπρο και καταπράσινο λουλούδι κι όλα μαζί λουλούδια και θυμάρι να τα ρίξει στη φωτιά. Τέλος να πει τα «μαγικά» λόγια: *«ο ταραγμένος άνεμος φέρνει και παίρνει απ' τα λουλούδια τον καπνό κι απ' την καρδιά τον πόνο. Θα περάσει από τα δέντρα του δάσους, θα διαβεί ρυάκια, θα αντικρύσει μια ψηλή ράχη. Εκεί ένας όμορφος βοσκός, βόσκει σαράντα πρόβατα και η αγάπη θα γίνει τραγούδι στα χείλη του»*. Τότε και μόνο τότε θα έρθει η γιαιτρεία στην ερωτευμένη του ψυχή.

Φυσιολάτρης, μα και λάτρης της ίδιας της ζωής και του τόπου καταγωγής του, ο Ηλίας Τσιρκινίδης καταφέρνει να τραγουδά όπως και οι πρόγονοι του ποιητές².

T' ΟΡΩΜΑΝ

*Μάνα, 'ς ση νύχτας τ' αραιόν το φεγγοφώς τη νύχτας
 απ' αντικρύ εβούρτσιζεν κι απ' αντικρύ εφάνθεν,
 έρχουτον το νυφέπαρμαν κι απ' αντικρύ ζουρνάδες
 κι απ' αντικρύ η κεμεντζέ και τη χαράς τραγώδα
 απ' αντικρύ κι Αμάραντον 'ς σ' άλογον καθισμένος
 εφώταζεν, ζάι 'κ' έλλαζεν μακρά 'ς σην ζενιτείαν.
 T' ομάλ' επήραν κ' έρχουσαν και το ρακάν' εκλώσταν,
 έρχουσαν, μάνα, έρχουσαν κ' η στράτα 'κ' εκοντίν' νεν,
 έρχουσαν και 'κ' εσίμωναν· αγνόν τ' όρωμαν, μάννα!*

² «Μέρος των σχολίων και της ανάλυσης των ποιημάτων που ακολουθούν υιοθετεί τις σχετικές αναλύσεις του φιλόλογου κ. Παποδόπουλο Παναγιώτη, και της κα. Έλσας Γαλανίδου- Μπαλφούσια, φιλόλογος-λαογράφος και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών»

*Είπεν και 'κ' είπεν τ' όρωμαν, η κόρ' επεκοιμέθεν.
'Σ σ' ημέρας το ξεμέρωμαν, σβησμένον φως τ' ομμάτα τ'ς!*

Εισαγωγικά σχόλια

Ένα μικρό ποίημα, με έντεκα ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους σε μια ενότητα που αναφέρεται στο *νυφόπαρμαν*, έθιμο του γάμου στον Πόντο. Τα έθιμα που επικρατούσαν στον Πόντο αποτελούσαν τον κορμό της παράδοσης. Το *νυφόπαρμαν* κι όλες οι διαδικασίες που αφορούσαν στο γάμο, κρατούσαν τρεις και πολλές φορές και περισσότερες ημέρες. Με κάποιες παραλλαγές διατηρούνται μέχρι και σήμερα στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στις περιοχές της υπαίθρου. Σημαίνουσα θέση τις μέρες εκείνες είχε η μάνα, μιας και ήτανε αυτή που είχε τις περισσότερες υποχρεώσεις και φροντίδες κατά την διάρκεια του γάμου και όχι μόνο φυσικά. Η παράδοση την αντιμετώπιζε ως στυλοβάτη και ψυχή της οικογένειας και αναφέρονταν πάντα με κολακευτικά λόγια για το ρόλο της μέσα στην κοινωνία. Εκτός από την φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών και του σπιτιού ήτανε καθοριστικής σημασίας η προσφορά της και στις αγροτικές εργασίες, μιας και τους θερινούς μήνες, γίνονταν *Ρομάνα* σα *παρχάρα*.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Μια κόρη ξυπνά τρομαγμένη από ένα παράξενο όνειρο και το διηγείται στη μητέρα της: «ήτανε νύχτα με φεγγάρι. Από μακριά ακούγονταν τραγούδια και μουσικές του γάμου και ο γαμπρός, λεβέντης, ερχόταν επάνω στο άσπρο άλογό του. Τον συνόδευαν ο κουμπάρος, οι συγγενείς και οι φίλοι της οικογένειας κι όλοι μαζί έρχονταν να πάρουν την νύφη για να την οδηγήσουν στην γαμήλια τελετή, σύμφωνα με το έθιμο κι έπειτα να την πάνε στο σπίτι του γαμπρού. Στο βάθος του χωριού ακολουθούσε κι η πομπή. Όσο πλησίαζε ο γαμπρός, ξεχώριζαν τα χαρακτηριστικά του. Φαινότανε χαρούμενος κι κόσμος όλος τον συνόδευε με τα τραγούδια του γάμου και τη μουσική της γλυκόλαλης λύρας». Καθώς προχωρά το όνειρο και το ποίημα, περιγράφεται η γαμήλια διαδρομή. Ο γαμπρός κι ο κόσμος πλησίαζανε στο σπίτι, μα δεν το κόντευαν, δεν το έφταναν ποτέ «...έρχουσαν κ' η στράτα 'κ' εκοντίν'νεν, έρχουσαν και 'κ' εσίμωναν...» κι η αγωνία της κοπέλας μεγάλωνε. Η διήγηση του ονείρου σταματά απότομα κι η κόρη

αναστατωμένη από το παράξενο όνειρο, όπως λέει στη μητέρα της, πηγαίνει για ύπνο. Με το φως της ημέρας, έσβησε για πάντα και το φως από τα μάτια του κοριτσιού.

Όρωμαν στα ποντιακά σημαίνει το όνειρο της νύχτας κι οι πόντιοι έδιναν μεγάλη σημασία στα όνειρα, γιατί μέσα από αυτά ερμηνεύανε σημάδια της ζωής. Αλληγορική λοιπόν η σημασία του ονείρου και εν γένει του ποιήματος, αφού μέσα από αυτό ο ποιητής μας μιλά για τη ζωή και τις παραδόσεις του Πόντου.

Ο ΤΡΑΒΩΛΙΑΝΟΝ

*Ήσ την πόρτα σ' έρθεν άρχοντας κ' εφτά προξενητάδες
και προξενούν να παίρ'νε σε νύφεν 'ς σ' αρχοντοπούλιν
'ς σ' αρχοντοπαίδ' το μαναχόν, τ' αρχοντογεννημένον.*

Παρακαλεί ο άρχοντας, λέν' οι προξενητάδες:

*«Το κάστρεν ατ' ψηλόκαστρον και μαρμαροχτισμένον
τον ουρανόν κρατεί συνόρ' κι αντισυνόρ' τα λίβα,
'ς σον ήλεν έν' από σουμά κι άλλο σουμά 'ς σα άστρα,
'ς σον φέγγον έν' απ' αντικρύ κι αντιφεγγίζ' 'ς σο φως -ν- ατ'.*

*Ολόερα 'ς σον κάστρεν ατ' ομάλ' και περιβόλιν,
εκεί δεντρόπ' ακλάδευτα κι αμάραντα τσιτσέκα
και μαναχόν κοκκύμελον 'ς σην πόρταν φυτεμένον·
εκεί νερά τρεχούμενα ποτίζ'νε και δαβαίν'νε
κ' έναν, το παρχαρόνερον, 'ς σην πόρταν έχ' κρενόπον·
κ' εκεί πουλόπα κελαϊδούν κ' εκεί πουλιά κονεύ'νε
κ' εκεί αιτέντζ ασάλευτος μαρμαροστέκ' 'ς σην πόρταν.*

*Το κάστρεν το ψηλόκαστρεν, το μαρμαροχτισμένον,
έχ' ασημοπαράθυρα κ' έναν μαλαματένεν
κ' έναν μικρόν μικρίτσικον φεγγίτεν μαεμένον.*

Ασ' σο χρυσοπαράθυρον ελέπ' τ' αρχοντοπούλιν
 παρεκκλησόπον μάρμαρον, π' έχ' χρυσόν άε-βήμαν.
 Εκεί παπάς 'κι λειτουργά, δάκος 'κ' εβγαίν' με τ' άγια·
 εκεί ο Αε-Ευγένιον εμπαιν' 'ς σην λειτουργίαν
 κ' οι δώδεκα οι απόστολοι ψαλλάδες παραστέκ'νε.
 Κι ασ' σο μικρόν μικρίτσικον φεγγίτεν μαεμένον
 ελέπ' λιβάδα πράσινα, στράτας και πολιτείας·
 κ' ελέπ' θάλασσαν γαλενόν κ' ελέπ' θαλασσοάκρα
 κ' ελέπ' γιαλάκρα έμορφα, χαμελοδεντρωμένα·
 κ' απέσ' 'ς σην μέσ' 'ς σο πέλαος καράβ' αρματομένον.»
 'Σ σην πόρτα σ', 'ς σο ψαλάφεμαν, κόρ', έρθαν παλληκάριν,
 αμόν αιτέντζ περήφανος 'ς σ' άλογον καθισμένος
 και άμον Α'έρτζ παντέμορφος και ηλεφωταγμένος.
 'Σ σην αύλια σ' δέν' τον μαύρον ατ', τον λιβωτόν τον μαύρον,
 και καλοδέν' χρυσόπλεχτον χρυσόν ζωνάρ' 'ς σα μέσα τ',
 γιοσμάδ'κα στέκ', ισάεται, γιοσμάδ'κα απορθούται
 και με την 'περ'φανίαν ατ' στέκ', κοντοστέκ' και λέει σε:
 «Εμέν, κόρ', δωδεκάχρονον ερμάτωσεν η μάνα μ',
 εδώκε με λαφρόν σπαθίν, άψιμον και φωτίαν,
 τόζα και τοξοσάιτα και αργυρόν κοντάριν
 και όνταν επαρεξέγκε με, αιτέν καμαρωμένον,
 χίλια ευχάντας είπε με 'ς σα χίλια τραβωδίας.

 Εγώ, μικρόν αετοπούλ', ραχόπα επιδέβα,
 'ς σα επουράνα. 'πέταζα, μεσουρανού εστάθα,
 ψηλά 'ς ση Γαβρά το ραχίν εκάτσα κ' ενεπάγα.
 Εγώ, λαφρόν λαφόπουλον, ελαφροποδαράτον,
 'ς σ' ορμάνια 'ς σ' ορμανόραχά, 'ς σ' ορμία εταράγα

και 'ς σα τρεχούμενα νερά εκλίστα κα' και έπα.
 Κ' εγώ δράκος, δρακόπουλον, εκόνεψα 'ς σα κάστρα,
 'ς σα κάστρα έπα κ' έφαα κ' εκεί επεβραδάστα·
 κι αμόν τον κύρη μ' Έλλενος, ρωμαίικον παλληκάριν,
 έναν πουρνόν πουρνίτσικον 'ς σον πόλεμον εξέβα
 κ' εκάρφωσα με το κοντάρ' χίλιους 'ς σα πολεμίστρας
 κ' εσπάθωσα με το σπαθίν χίλιους 'ς σα καστροτόπα,
 χίλιους και χίλιους δώδεκα ετόξεψα κ' εντώκα
 πέραν 'ς σα ραχόκεφαλα και 'ς σα παρχαρομύτα·
 και χίλιους επερμάτωσα, χίλιους δεμέντς εφέκα
 και χίλιους 'καλοκλείδωσα 'ς σα χαμελά τα κάστρα.»
 Έρθα, κόρ', 'ς σο ψαλάφεμαν κ' εγώ ο τραβωδάνον,
 π' έχω μουράτα απλέρωτα, τσ'εχέλ'κα χαβεσλούκα
 και το γλυκύν την καλατσήν πάνταν χαράν και γέλος.
 Τα χαβεσλούκια μ' ίντανε 'ς σην κάρδα μ' τσίτσεκόπα
 και τα μουράτα μ' ίντανε δεντρόπα φυλλωμένα
 και το γλυκύν η καλατσή μ' γαιτάν και τραβωδία
 κι όθεν δαβαίνω τραβωδώ κι όθεν πατώ σϋρίζω
 κι αν στέκω κι αναπάουμαι χαράν και κείφ' ευτάω
 κι άλλ' μαϊσσωμένον λέγ'νε με κι άλλ' ορωματαγμένον
 κι άλλ' δαιμονέαν, σεβταλήν, τσ'εχέλ' κ' εξωπαρμένον.
 Εγώ τσ'εχέλτς και σεβταλής κ' εξωπαρμένος 'κ' είμαι,
 'κ' εδαιμονάστ' από βραδίς, μέραν 'κι ορωματάγα,
 νε μάισσα 'μέν εγέννεσεν, νε μαϊσσογεννοπλάστα,
 νε νύχταν και 'ς σο φεγγοφώς μαϊσσάδες εφουκράστα
 και νε 'ς σο μαϊσσοπέγαδον μαϊσσονερόπον έπα.
 Εμέν ρομάνα εγέννεσεν 'ς σα υψηλά παρχάρα
 κ' εν' το τραγώδι μ' έμορφον, λαλόπον μαεμένον

κ' η κάρδα μ' εν' χαράς κλαδίν, το ψόπο μ' χαρεμένον
 και η γαιτά μ' απ' ουρανού Θεού δοξολοΐαν.
 Η μάνα μ' αχπαράεται, θαμάσκειται ο κύρη μ',
 χάιρουνταν τα ψηλά ραχά και τα παρχαροτόπα,
 τσίτσέκοπαρχαρόνερα γομούντανε τ' αυλάκια,
 βουίζ'νε τ' ορμανόραχά κι αντιλαλούν τ' ορμία
 και τα χλωροδεντρόκλαδα σ'ασέυ'νε κι απομέν'νε
 κι αντιβοούν κι αντιλαλούν και χαμελοσϋρίζ'νε
 τ' απόμακρα και τ' έρημα ραχόπιδεβασέας
 και λέν' τα ραχότσιτσέκα τραγώδ' συνεπαρμένα:

«Ο κόσμον έν' παντέμορφος, να σαν τον τραβωδάγον!»

Κόρη, 'κι πεανέκεσαι τ' αρχοντογεννημένον
 το παλληκάρ' 'κι δέχκεσαι το χρυσαρματωμένον
 και δεχκοπεανέκεσαι εμέν τον τραβωδάγον.
 Τ' αρχοντοπαίδ' το μαναχόν και οι προξενητάδες
 εφτά φορές μαυροφορούν και ζϋν'νε μαύρα δάκρα
 κ' εφτά ποτάμα 'θόλωσαν κι όλα τα κρεπεγάδα.
 Το παλληκάρ' εστέναξεν, 'πικροκαρδοπονάεν
 κ' εμαύριξεν ο ουρανό κ' ελίβωσεν ο ήλεν
 κ' εφτά ραχία 'δείσωσαν κι όλα τα βοσκοτόπα.
 Κ' εγώ το παρχαρόπουλον, ο μικροτραβωδάγον,
 εχάρα και ασ' σην χαρά μ' εφώταξεν ο ήλεν
 κ' εφώταξεν ο ουρανό κ' άμον ντο στέκ' ο κόσμον
 κ' επέμ'ναν τα ψηλόραχά κι όλα τα βοσκοτόπα
 πάνταν τσ'αΐρα πράσινα, πάνταν τσίτσέκωμένα
 και τα ποτάμα τ' έρημα κι όλα τα κρεπεγάδα
 πάνταν δακρόπα καταινά και καθαροχόγνάτα!

Εισαγωγικά σχόλια

Νοσταλγός της πατρώας γης, ο Ηλίας Τσιρκινίδης δεν συμβιβάστηκε ποτέ με την πραγματικότητα που δημιουργήθηκε μετά τον ξεριζωμό και την Μικρασιατική Καταστροφή, την βίαιη ανταλλαγή των πληθυσμών του '23. Η εθνική ταυτότητα των Ποντίων, βαθιά ριζωμένη, ποτίζονταν από την ομορφιά και το μεγαλείο της αρχαίας Ελλάδας γι' αυτό και στο γλωσσικό τους ιδίωμα διατήρησαν πολλές αρχαίες λέξεις. Με το ποίημα του «Ο Τραβωδάνον», σε ιάμβο δεκαπεντασύλλαβο, μας έδωσε ένα ακόμα αληθινό αριστούργημα που περπατάει στη σκιά της Δημοτικής Ακριτικής ποίησης. Μια βασική όμως διαφορά που εύκολα μπορούμε να εντοπίσουμε στο ποίημα σε σχέση με τα δημώδη είναι η τοποθεσία της ιστορίας. Ενώ στα δημοτικά τραγούδια ο τόπος παραμένει άγνωστος, εδώ γίνεται εύκολα φανερό πως ο Τσιρκινίδης αναφέρεται στον Πόντο. Θαυμάζει τη γη των προγόνων του, την γη των ονείρων του με τις άφθονες ομορφιές της φύσης. Μιλάει για τα κάστρα της Τραπεζούντας, που ασκούσαν πάντα γοητεία στους μεταγενέστερους, κάτι που όμως χάθηκε μετά την εγκατάλειψη τους, αφού απέμειναν μονάχα ερείπια. Η αναφορά στο όνομα Γαβράς, είναι ξεχωριστής σημασίας, αφού το όνομα αυτό είναι συνδεδεμένο με το όνομα αρχοντικής οικογένειας, που στα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας πολλά από τα μέλη της διακρίθηκαν στον διοικητικό και στρατιωτικό τομέα καταλαμβάνοντας διάφορες θέσεις. Τέλος αναφορά γίνεται και στον Άγιο Ευγένιο, προστάτη και πολιούχο της Τραπεζούντας, που βρήκε μαρτυρικό θάνατο στις 21 Ιανουαρίου 292 μ.Χ.. Με τον δικό του μοναδικό ποιητικό λόγο καταφέρνει να εκφράσει τα συναισθήματα ανθρωπιάς του μαρτυρικού λαού του Πόντου.

Στο ποίημα περιγράφεται ένα παράξενο προξενιό, διαφορετικό από αυτά που συνήθιζαν οι οικογένειες του Πόντου. Στην πόρτα της νύφης έφτασαν προξενητάδες από την Ανατολή για να την ζητήσουν σε γάμο και το προξενιό δεν το ανέλαβε η μητέρα του γαμπρού ή κάποιοι δικοί του όπως συνηθίζονταν, μα έγινε από το ίδιο το αρχοντόπουλο.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Το ποίημα, ένας θαυμάσιος ύμνος προς την υπεροχή του ηθικού κάλλους και της καλλιτεχνικά συγκροτημένης ψυχής. Ξεκινά με τους τέσσερις πρώτους στίχους να μας περιγράφουν πως από ξένα μέρη μακρινά έφτασαν επτά προξενητάδες για να βρουν την κατάλληλη νύφη για το πλούσιο αρχοντόπουλο της Ανατολής. Μεταξύ τους και ο ίδιος, δίνοντας έτσι μεγαλύτερη

βαρύτητα στο σκοπό της έλευσής τους. Από τον πέμπτο μέχρι και τον εικοστό όγδοο στίχο, χρησιμοποιώντας σε πολλά σημεία μεταφορές, γίνεται αναφορά στα πλούτη και το παλάτι που ζει το αρχοντόπουλο, σε μια προσπάθεια να πειστεί η νύφη πως θα γίνει ευτυχισμένη. Η περιγραφή ξεκινά μ' ένα πανύψηλο παλάτι, που είναι φτιαγμένο από μάρμαρο κι έχει για σύνορό του τον ουρανό και τα σύννεφα. Κοντά του είναι ο ήλιος και τα αστέρια. Γύρω από το παλάτι υπάρχει ένα υπέροχο καταπράσινο τοπίο, ένα περιβόλι γεμάτο δέντρα, με καρπούς και με άνθη. Ανάμεσα τους τρεχούμενα κρύα νερά, πουλιά κελαηδούν και χτίζουν φωλιές κι όλα μαζί ομορφαίνουν και ζωντανεύουν το τοπίο. Στην είσοδο του κάστρου υπάρχει μια μικρή βρύση κι ένας περήφανος αετός στέκεται από πάνω ακίνητος βλέποντας τα πάντα. Παρακάτω ο ποιητής αναφέρει πως στο κάστρο υπάρχει ένα «χρυσό» παράθυρο απ' όπου το αρχοντόπουλο χαίρεται την ομορφιά της φύσης. Εκεί κοντά υπάρχει κι ένα μαρμάρινο εκκλησάκι με το ιερό του φτιαγμένο από «χρυσάφι». Τη θεία λειτουργία την κάνει ο άγιος Ευγένιος κι όχι κάποιος παπάς και έχει για ψαλτάδες του τους δώδεκα Αποστόλους. Από το παράθυρο εκτός από τα καταπράσινα λιβάδια, βλέπει τις πόλεις, τη γαλάζια θάλασσα, τα όμορφα ακρογιάλια και στη μέση του πελάγου ένα καράβι αρματωμένο.

Από τον εικοστό ένατο μέχρι τον τριακοστό πέμπτο στίχο, έχουμε μια καλύτερη εικόνα για το αρχοντόπουλο. Ο ποιητής μας λέει πως πρόκειται για έναν όμορφο νέο που λάμπει περήφανος επάνω στο άλογό του. Το παλικάρι έχει στη μέση του ζωνάρι με χρυσές κλωστές. Φτάνοντας κατεβαίνει από το άλογο, το δένει στην αυλή του κοριτσιού κι ετοιμάζεται να της μιλήσει.

Στους επόμενους στίχους και μέχρι και τον πεντηκοστό έκτο, το αρχοντόπουλο μιλά για τον εαυτό του και τους πολεμικούς του άθλους. Παρουσιάζει τα ηρωικά του κατορθώματα για να κερδίσει την καρδιά της νέας. «Εμέν, κόρ', δωδεκάχρονον ερμάτωσεν η μάννα μ'...», της λέει πως από μικρή ηλικία, δώδεκα χρονών παιδί, η μητέρα του του έδωσε όπλα, τόξα και θήκη γεμάτη με σαΐτες και ένα ασημένιο κοντάρι. Όταν τον ξεπροβόδισε τον καμάρωσε σαν αετό και του έδωσε χίλιες ευχές. Μικρό παιδί σαν ήταν, περνούσε με ευκολία τις κορυφές των βουνών και στην ψηλότερη βουνοκορφή του Γαβρά κάθισε και ξεκουράστηκε. Της λέει ακόμα πως σαν ελάφι τριγύριζε στις ρεματιές κι απ' τα τρεχούμενα νερά έπινε για να ξεδιψάσει. Σαν άγρυπνος φύλακας, σαν τους Έλληνες προγόνους του, στάθηκε πάνω από τα κάστρα, ως γνήσιο ρωμαϊκό παλικάρι. Συνεχίζοντας με τους πολεμικούς του άθλους λέει: «ένα πρωί στον πόλεμο, χτύπησα με το κοντάρι μου χίλιους εχθρούς στις πολεμίστρες και δώδεκα χιλιάδες τραυμάτισα στις πλαγιές των βουνών, ψηλά στα σύνορα. Χίλιους αιχμαλώτισα και τους πήγα στις φυλακές των κάστρων και χίλιους τους απόπλισα και τους άφησα ελεύθερους, δεμένους.

Στα κάστρα έμεινα το βράδυ και την επόμενη μέρα ξεκίνησα και πάλι περήφανος γιατί σκεφτόμουν πως έτσι ανδρείος Έλληνας ήτανε κι ο πατέρας μου».

Στους επόμενους στίχους του ποιήματος μιλάει ένας άλλος νέος, που αποκαλεί τον εαυτό του τραγουδιστή, «τραβωδάνο». Ανακοινώνει πως ήρθε κι αυτός για να ζητήσει επίσημα το χέρι της κοπέλας. Μιλάει για τον εαυτό του, λέγοντας πως είναι τραγουδιστής με ανεκπλήρωτες επιθυμίες και νεανικά όνειρα για την ζωή. Οι επιθυμίες του έγιναν στην καρδιά του λουλούδια, οι πόθοι δέντρα φυλλωμένα και ο γλυκός του λόγος σκοπός τραγουδιού. Έτσι λέει πως όπου πηγαίνει σφυρίζει ευτυχισμένος και τραγουδά από την χαρά του κι αισθάνεται γεμάτος κι ευδιάθετος. Πολλοί απ' αυτούς που τον βλέπουν, τον θεωρούν μαγεμένο από δαιμόνια κι άλλοι πάλι πιστεύουν πως βλέπει παράξενα όνειρα. Κάποιοι λένε πως είναι ερωτευμένος κι ίσως ονειροπαρμένος. Όμως ο ίδιος εξηγεί πως δεν συμβαίνει τίποτα από αυτά. Ούτε τον γέννησε, ούτε τον ανέθρεψε μάγισσα, ούτε ήπια μαγικό νερό από κάποιο πηγάδι ή μαγική βρύση. «Εμένα», λέει χαρακτηριστικά «με γέννησε *Ρομάνα* στα ψηλά λιβάδια του Πόντου. Έτσι το τραγούδι μου είναι όμορφο, η φωνή μου μαγεμένη, η καρδιά μου γεμάτη χαρά κι η μελωδία των τραγουδιών μου ακούγεται σαν δοξολογία από τον ουρανό. Κι η μητέρα κι ο πατέρας μου πολλές φορές ξαφνιάζονται και απορούν, πως οι ψηλές ράχες κι οι καταπράσινες πλαγιές και τα παρχάρια χαίρονται μαζί μου και πώς τ' αυλάκια γεμίζουν από τα νερά των ποταμών και ποτίζουν τα λουλούδια κι οι πλαγιές αντηχούν από ανθρώπινες φωνές κι οι χαράδρες αντιλαλούν, τα κλωνάρια των καταπράσινων δέντρων απορούν και τα άνθη των βουνών τραγουδούν, *πόσο ωραίος είναι ο κόσμος, χαρά στον τραγουδιστή*».

Στους τελευταίους στίχους του ποιήματος (85-100), φαίνεται πως η κόρη έχει διαλέξει για άντρα της τον *τραβωδάνον* και όχι το πλούσιο αρχοντόπουλο. Οι προξενητάδες απορούν που η νέα δεν γοητεύτηκε από ένα παλικάρι με αρχοντική καταγωγή και δέχτηκε για άντρα της ένα τραγουδιστή. Το αρχοντόπουλο λυπήθηκε τόσο που ο ήλιος συννέφιασε και μαύρισε ο ουρανός. Οι βουνοπλαγιές και τα βοσκοτόπια γεμίσανε ομίχλη. Τόσος ήταν ο πόνος και ο καημός τους. Κι ο *τραβωδάνον* μας λέει πως: «για το χατίρι της κοπέλας το αρχοντόπουλο και οι προξενητάδες έχυσαν μαύρα δάκρυα που έμοιαζαν με εφτά ποτάμια κι όλες οι πηγές των νερών θάμπωσαν». Και συνεχίζει λέγοντας: «εγώ είμαι ένας απλός τραγουδιστής, παιδί των παρχαριών. Σήμερα χάρηκα, γιατί με διάλεξε για άντρα της η νέα, και μέσα μου έλαμψε ο ήλιος της ευτυχίας, έλαμψε ο ουρανός κι όλες του κόσμου οι ομορφιές. Τώρα τα καταπράσινα λιβάδια με τα παράξενα λουλούδια θα μείνουν ορφανά, τα ποτάμια έρημα από ανθρώπους, έρημες και οι κρύες βρύσες με τα δροσερά και πεντακάθαρα νερά τους».

Συνοψίζοντας, θα παρατηρήσουμε πως το ποίημα με αλληγορικό τρόπο, μας δίνει μια εικόνα από την μεγαλοπρεπή Τραπεζούντα, όταν μας περιγράφει για το παλάτι που ζει το αρχοντόπουλο. Επιπλέον μας μεταφέρει στοιχεία από τη ζωή και τις ιδιαιτερότητες των ανθρώπων στις αγροτικές περιοχές του Πόντου. Επίσης στον τρόπο με τον οποίο μίλησαν οι προξενητάδες και το αρχοντόπουλο, παρατηρούμε μια υπερβολή παρόμοια με αυτήν που χαρακτηρίζει και τα Ακριτικά Έπη. Τέλος το αρχοντόπουλο αντί ερωτικών λόγων, μίλησε για ηρωικές πράξεις και υπεράσπιση πάτριων εδαφών, οδηγώντας μας εύκολα στους πολέμους και τις ηρωικές πράξεις των Ακριτών των Βυζαντινών χρόνων του 9ου – 10ου αιώνα.

Ο ΜΑΡΑΝΤΟΝ

*Ύσον Ἄδ' πάνε οἱ ἔμορφοι χωρὶς τὴν ἐμορφόταν,
 ὕσον Ἄδ' πάει καὶ ὁ Μάραντον χωρὶς ἀρματωσίαν
 κ' ἡ μάνα τ' ἡ χιλιάκληρος πάει κρούει ὕσον Ἄδ' τὰ πόρτας.
 - Ἐγκα τὴ γιού μ' τὰ ἄρματα, ἀνοίξτεν ἀς ἐμπαίνω,
 ὁ Μάραντο μ' νέικον παιδὶν κι ὁ Μάραντο μ' τῶχέλ' κον,
 γιάμ' κρούν' ὕσον νοὺν ἀτ' τ' ἄρματα τ' καὶ πονεὶ ἡ καρδία τ'
 καὶ στέκ' ὕσον Ἄδ' παράμερα καὶ μαραγκουλασμένους!
 Ἐκ'σαν ἀτο οἱ ἔμορφοι κ' ἐμαυροφτερουλίαν,
 ἐκ'σεν ἀτο κι ὁ Μάραντον κ' ἡ γούλα τ' ἐγομώθεν
 κι ἀπὸ βαθέα ὀστέναζεν κι ἀπὸ καρδίας εἶπεν:
 - Ἐκὶ κρούγ'νε ὕσον νοῦ μ' τ' ἄρματα μ' τ' ἀσημοπλουμισμένα
 ὕσον νοῦ μ' κρούει ντο ἔφεκα σε παντέρημον ὕσον κόσμον,
 χωρὶς καν'νάν, χωρὶς χαράν, χωρὶς παρηγορίαν
 κι ἀσ' σα παραπονέματα μ' – ν' ἀηλί ἐμέν, μανίτσα μ' -
 τὴ μέραν ἐν' βοήν ὕσον Ἄδ', κατὰβραδα λαλίας
 κι ὄλεν τὴ νύχταν βάινασην, δάκρα, μοιρολοῖας!*

Εισαγωγικά σχόλια

Η γεωπολιτική θέση της Μικράς Ασίας και ιδιαίτερα του Πόντου από το παρελθόν έως και σήμερα, επηρέασε σημαντικά τόσο την κοινωνική όσο και την οικονομική ζωή των εκεί λαών. Η περιοχή της Τραπεζούντας, ένας πλούσιος παραγωγικός τόπος, με πολλά νερά, εύκρατο κλίμα και άφθονα προϊόντα, ήτανε χώρος στρατηγικής σημασίας, καθώς και εμπορικό και οικονομικό σταυροδρόμι. Πολλοί ήταν αυτοί που την διεκδίκησαν, γι' αυτό κι οι κάτοικοί της ήτανε πάντα έτοιμοι να την υπερασπιστούν με κάθε τρόπο. Με τον όρο άρματα στο ποίημα, εννοούνται τα όπλα του πολεμιστή, που με τον καιρό δημιουργούνταν μεταξύ τους ένα δυνατό συναισθηματικό δέσιμο, το οποίο και εξυμνήθηκε στη δημόδη ποίηση.

«Του αντρειωμένου τα άρματα, δεν πρέπει να πουλιούνται.

Μόνο πρέπει τους στην εκκλησία και εκεί να λειτουργούνται.

Πρέπει να κρέμονται ψηλά σ' αραχνιασμένο πύργο.

Να τρώει η σκουριά το σίδηρο και η γη τον αντρειωμένο.»

Στα παλιά χρόνια, κατά την ερμηνεία και του Πανεπιστημιακού δασκάλου της Λαογραφίας Γεωργίου Αποστολάκη επικρατούσαν οι αντιλήψεις ότι τα ρούχα, τα εργαλεία αλλά και τα άρματα ενός πολεμιστή ήταν ιερά και δεν έπρεπε να πωλούνται. Και οι δυο αντιλήψεις, είναι βγαλμένες από την αρχέγονη ιδέα ότι «όπως ο νεκρός έτσι και τα πράγματά του είναι πια δοσμένα του χαμού και της ερημιάς. Άπιαστα, ανέγγιχτα, ιερά είναι τα άρματα των ανδρειωμένων που πρέπει να κρεμιούνται στην εκκλησία ή να φυλάγονται σε αραχνιασμένο πύργο».

Μετά το θάνατο του πολεμιστή, πολλοί ήταν αυτοί που τα διεκδικούσαν κι ήταν μεγάλη τιμή για όποιον τα έπαιρνε. Σε ορισμένες περιπτώσεις συνόδευαν τον νεκρό, έπειτα από επιθυμία του ίδιου πριν τον θάνατό του. Η παράδοση αυτή επικρατούσε και στους αρχαίους Έλληνες και σ' αυτή την παράδοση αναφέρεται και το ποίημα «Ο ΜΑΡΑΝΤΟΝ», το οποίο αποτελείται από δεκαέξι ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Οι δυο πρώτοι στίχοι του ποιήματος προϋδεάζουν τον αναγνώστη για το περιεχόμενο του. Στον Άδη, μας λέει ο ποιητής, πάνε οι όμορφοι χωρίς την ομορφιά τους, στον Άδη κατέβηκε κι ο Μάραντος, χωρίς τα άρματά του. Υπήρχε η πεποίθηση πως οι άνθρωποι όταν πήγαιναν στον

κάτω κόσμο έχαναν την ομορφιά και την γενναιότητα τους. Οι πολεμιστές πήγαιναν χωρίς τα άρματά τους. Αυτός ήταν ένας απαράβατος κανόνας που τον συναντάμε και στη δημοτική ποίηση. Έτσι συνέβη και με τον Μάραντο, έναν νέο πολεμιστή, που έφυγε νωρίς από την ζωή χωρίς να προλάβει να δοξαστεί.

Λίγο παρακάτω συναντάμε την μητέρα του, το τραγικό πρόσωπο της ιστορίας. Η μητέρα του που δεν μπόρεσε να αντέξει το χαμό του γιού της αποφάσισε να κατέβει στον Άδη για να τον βρει.

Φτάνοντας εκεί, χτύπησε την πόρτα και γύρεψε να της ανοίξουν. Ήθελε να δώσει στον γιό της τα άρματά του γιατί πίστευε πως κι εκεί θα συνέχιζε να αγωνίζεται για την υπεράσπιση της πατρίδας του. Έπειτα δικαιολογήθηκε στους φρουρούς πως φοβήθηκε μήπως ο γιός της θυμόταν τα όπλα του και καθώς ήταν νέος υπέφερε χωρίς αυτά. Τον φαντάστηκε σε μια γωνιά του Άδη στεναχωρημένο και μελαγχολικό.

Ακούγοντας τις φωνές της οι όμορφοι του κάτω κόσμου πικράθηκαν. Την άκουσε ο γιός της «κ' η γούλα τ' εγομώθεν» άρχισε να κλαίει. Τότε αναστέναξε ο νέος βαθιά και της είπε: «στο νου μου μητέρα δεν έρχονται τα στολισμένα άρματά μου. Εσένα μονάχα σκέφτομαι που σ' άφησα έρημη στον κόσμο, χωρίς χαρά, χωρίς παρηγοριά. Αυτό είναι που με στεναχωρεί μανίτσα μου. Όλη την ημέρα στον Άδη δυνατοί θόρυβοι και το βράδυ παράξενες φωνές και θρήνοι κι εγώ γεμίζω δάκρια απ' τα μοιρολόγια».

Στο ποίημα προβάλλεται το δέσιμο, η συναισθηματική σχέση της μάνας με το παιδί της, ο αιώνιος ισχυρός αυτός δεσμός. Εκείνη δεν μπορεί να ξεπεράσει τον θάνατό του, τον σκέφτεται και υποφέρει, γι' αυτό και οδηγείται στις πύλες του κάτω κόσμου.

Πολλά απ' όσα αφηγείται ο ποιητής, ακούσματα από διηγήσεις δικών του ανθρώπων κατά την παιδική του ηλικία και καθώς τα γεγονότα προβάλλονται στην φαντασία του, είναι σχεδόν βέβαιο πως και η δική του «γούλα (λαιμός) εγομώθεν».

Ο ΔΗΜΟΝ Ο ΚΕΜΕΝΤΖΕΤΖΗΣ

Ποίος εμαυρολόεσεν; Ποίος εμαυροείπεν;

«Κρωμέτες κατηβαίν' 'ς σον Άδ', τη Κωνσταντά ο Δήμον!»

*Κ' εβόεσαν τα σύμπαντα κ' η γη συνεταράεν
 κι ασ' σα συνεταράγματα ενοίεν τ' Ἄδ' η πόρτα
 κ' ἔρθεν το μαύρον το χαπάρ' 'ς σον σκοτεινόν τον Ἄδην,
 'Σ σον Ἄδ' ἔσαν ταένυφοι και νέικα παλληκάρια,
 'ς σον Ἄδ' ἔσαν σουμαδεμέν' κ' ἔμορφα νυφαδόπα,
 'ς σον Ἄδ' καρδόπα θλιβερά και παραπονεμένα,
 ἐκ'σαν ατο κ' ἐλάγγεψαν κ' εσκώθαν 'ς σο ποδάριν
 και -ν- ἔρθανε και -ν- ἔκοψαν τη Δήμονος τη στράταν.
 «Ἐπαρ', Δήμο, την κεμεντζῆν και σύρον το τοζάριν!
 Πέει μας π' ἑκατσεσ κ' ἔφαες! Πού ἔπεσ κρέν' νερόπον;
 'Σ σίνος χαράν 'τραγώδεσες; Τίναν επαρεζέγκες;
 Κι αν ἐν', ο Δήμο μ', Καλομηνάς και αν είν' καλά ημέρας
 και αν είναι τα παρχάρα μουν μάραντα φορτωμένα
 και αν είναι τα ψηλά ραχῆ καταπρασινισμένα!»
 « Αν ἐρτ' ο Μάρτς ο μάραντον και Απρίλτς μανουσάκεας,
 αν ἐρται και ο Καλομηνάς και τα καλά ημέρας,
 εμείς 'κι παρχαρεύουμε και 'ς σον παρχάρ' 'κι πάμε!
 Κι αν ἐν' Δεκαπενταύγουστον και αν ἐν' τη Παναῖας,
 'ς σον Αε-Σέρ' 'κι αχπάσκουμεσ, 'ς ση Σουμελάν 'κι πάμε!
 'Κ' ἔχουμε τα παρχάρα μουν και τ' ἄγια μοναστήρα,
 'κ' ἔχουμε τα ψηλά ραχῆ και τα νερά τα κρύα!
 Εφέκαμε τα μέρα μουν κ' ἐπήγαμ' 'ς ἄλλα κόσμα,
 μακράν και πέραν θάλασσας, 'ς σο πλάν τη Ρωμανίαν!
 Επέμ'ναμε αλλόξενοι 'ς σ' αλλόξενα τα τόπα,
 ἐπέμ'ναμ' αστερέωτοι 'ς ση χώρας τα στερέας!»
 «Ντό λες, ντό λες, νε Δήμο μου, ντό λες και απολογάσαι;
 Είδες τον Ἄδην σκοτεινόν, είδες τον Ἄδην μαύρον,
 είδες τον τόπον ντο πατείς χωρίς ἄθα και φύλλα,*

είδες τον τόπον ντο δαβαίντς χωρίς κρύα νερόπα
 κ' εσ'άσ'εψες την απαντή σ' και την απολοϊα σ'!
 «Παρακαλώ, παρακαλώ Θεού παρακαλίαν!
 Μ' απλώνετεν την κεμεντζ'εν, τρομάζ'νε τα χ'ερόπα μ'!
 Μ' απλώνετεν και το τοζάρ', καίεται το καρδόπο μ'!
 Μη λέτε με να τραγωδώ, γομούντανε τ' ομμιάτα μ'!
 Εγώ λόγον 'κ' εσ'άσ'εψα, μη λέτεν εκομπώθα,
 ντο είδαν τ' ομματόπα μου 'μολόεσα και είπα!»
 Το λόγον 'κ' ετελείωσεν και την απολοϊαν
 και -ν- έρθαν κ' εγομώθανε 'ς ση Δήμο μ' το κιφάλιν
 και -ν- έρθαν κ' εμυρίστανε τη Δήμονος τα χ'ερα.
 Και ντό τερούν: 'Κ' εμύριζαν ατά μανουσ'άκέαν!
 'Σ σον Άδ' να βάι, 'ς σον Άδ' ν' αηλί, 'ς σον Άδ' μαύρα λαλίας
 Κι ο Δήμον στέκ' ασάλευτος κι ο Δήμον μαραιμένος!
 'Κι σ'κών' απάν' τ' ομμιάτα του τα καταδακρωμένα,
 'κι αποδιπλών' τα γόνατα τ' τα καταδιπλωμένα,
 'κι αποσταυρών' τα χ'ερα του τα κατασταυρωμένα!

Εισαγωγικά σχόλια

Το παραπάνω ποίημα, αποκύημα της ποιητικής φαντασίας του Ηλία Τσιρκινίδη, ένας ύμνος προς τη ζωή, λατρεία για την φύση και συνάμα ένα πατριωτικό ξέσπασμα. Γοητευμένος και ξεκάθαρα επηρεασμένος από το δημοτικό τραγούδι, χρησιμοποιώντας και πάλι ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο και χωρίς αρχαϊσμούς στο λόγο του, μιλά για την ιστορική πατρίδα, τον αλησμόνητο Πόντο. Απώλεια, πόνος, νοσταλγία. Η θλιβερή κάθε φορά ανάμνηση προκαλεί πάντοτε τραύματα και στην δική του καρδιά. Το βαρύ αυτό τοπίο έρχεται να συμπληρώσει και η σκέψη των δικών του συγγενών και φίλων από την ξακουστή Κρώμη, πολλοί εκ των οποίων βρίσκονταν ήδη στον κάτω κόσμο, πριν από τον μεγάλο ξεριζωμό. Αυτοί

δεν γνωρίζουν για τα τραγικά γεγονότα κι ο ποιητής νιώθει την ανάγκη να μοιραστεί μαζί τους τη συμφορά.

Η Κρώμνη υπήρξε μια ορεινή πόλη νότια της Τραπεζούντας. Οι Έλληνες κάτοικοι της, γνωστοί μουσικοί στον Πόντο, είχαν ιδιαίτερη φήμη στη σύνθεση και την απαγγελία δίστιχων τραγουδιών. Στις αναμνήσεις του, ο Χρήστος Τσαρτιλίδης («Η Κρώμνη – Από τον παππού στον εγγονό», εκδ. Αδελφών Κυριακίδη), γράφει: Οι Κρωμναίοι θεωρούσαν το τραγούδι μέρος της ζωής τους όπως επίσης και τη λύρα. Ήτανε σπάνιο να δεις Κρωμναίο να μην ξέρει να τραγουδάει και να χορεύει. Οι λυράρηδες της Κρώμνης ήταν κατά το πλείστον ξακουστοί. Δεν έπαιζαν όμως μόνο για να εκδηλωθεί η χαρά αλλά και η λύπη».

Αναφορά στο ποίημα, γίνεται και στην εκκλησία του Αγίου Σεργίου, στην περιοχή Σταυρίν. Αυτή ήταν χτισμένη σε μια από τις ψηλές κορφές του Κουλάτ Νταγ της οροσειράς του Παρυάδρη. Εκεί κάθε Δεκαπενταύγουστο γινόταν εθνικό-θρησκευτική και εμπορική πανήγυρη. Στην τοποθεσία του Αεσέρ βρίσκεται κατά την παράδοση ο Θήχης ποταμός, γνωστός από τους Μυρίους του Ξενοφώντα.

Είναι άραγε η τραγική-κακιά μοίρα των ανθρώπων που τους οδηγεί ν' αναζητήσουν τη ζωή στον «άλλο κόσμο» αναρωτιέται ο ποιητής, καθώς κι εμείς ή μήπως είναι μια πεποίθηση, μια βαθιά ριζωμένη αντίληψη από καταβολές του κόσμου; Ίσως και τα δυο μαζί.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Ένα μακροσκελές ποίημα που αποτελείται από σαράντα επτά στίχους ξεκινά με τον ποιητή να αναρωτιέται: «ποιος είναι αυτός που μοιρολόϊσε και είπε θλιβερά λόγια». Η απάντηση έρχεται μόνη της σχεδόν. Ο Δήμον, ο γιος του Κωνσταντά απ' την Κρώμνη, πέθανε και κατέβηκε στον Άδη. Τα σύμπαντα συνταράχτηκαν, σείστηκε η γης κι η πόρτα του Άδη άνοιξε κι έφτασε το μαντάτο του θανάτου. Στους επόμενους στίχους έχουμε μια περιγραφή όσων συναντά στον κάτω κόσμο. Ανάμεσα σε όλες τις ψυχές των ανθρώπων, βλέπει και δικούς του γνωστούς, συγγενείς, φίλους, αλλά και άγνωστους ανθρώπους από τον Πόντο. Εκεί, μας λέει πως ήτανε νεόνυμφοι που δεν πρόλαβαν να χαρούν τη ζωή, εκεί και νεαρά παλικάρια. Μαζί τους και νέοι αρραβωνιασμένοι με τις όμορφες σαν νυφούλες κοπέλες τους. Στον Άδη μαζεμένες ψυχές, γεμάτες θλίψη και πόνο. Με τον ερχομό του Δήμου ξαφνιάστηκαν όλοι. Σηκώθηκαν από την χαρά τους κι έτρεξαν προς το μέρος του για να τον υποδεχτούν. Του παρήγγειλαν να πιάσει τη λύρα και να παίξει κρωμνέντικους σκοπούς. Αρχίζει τότε ένας νεκρικός διάλογο μεταξύ τους.

Οι άνθρωποι που από καιρό βρίσκονται στον κάτω κόσμο, θέλουν να μάθουν νέα από την πατρίδα. Νοσταλγούν την όμορφη εποχή που ζούσαν εκεί, σημάδι πως δεν έχουν κάποια γνώση για τον ξεριζωμό. Τον ρωτούν λοιπόν πως είναι ο τόπος που άφησαν πίσω τους, τα παρχάρια τους αν είναι φορτωμένα με λουλούδια και τα ψηλά βουνά αν είναι πρασινισμένα. Αν η ζωή των ανθρώπων είναι καλή κι αν χαίρονται και τραγουδούν στις χαρές τους.

Κι η απάντηση του, ένας τρόπος για να περιγραφεί ο ξεριζωμός με απλά αλλά σίγουρα όχι και με ανώδυνα λόγια. Τους λέει λοιπόν: «δεν είναι τώρα του Μάρτη η εποχή, που αλλάζει ο καιρός και λιώνουνε τα χιόνια, ούτε του Απρίλη π' ανθίζουν τα λουλούδια. Κι αν έρθει κι ο καλομηνάς, ο Μάης, εμείς δεν βγαίνουμε ψηλά στα παρχάρια. Και τον Δεκαπενταύγουστο της Παναγίας τη γιορτή, δεν πάμε στο μοναστήρι της Σουμελά και στον Άγιο Σέργιο και δεν γιορτάζουμε. Τα παρχάρια δεν είναι πια δικά μας ούτε τ' άγια μοναστήρια. Δεν είναι δικά μας τα ψηλά βουνά με τα νερά τα κρύα. Εμείς αφήσαμε πια τα μέρη μας και πήγαμε σε άλλους τόπους, μακριά από την θάλασσα, από την άλλη πλευρά της Ρωμανίας. Γίναμε ξένοι σε ξένους τόπους, μείναμε αστερέωτοι σε άλλη γη».

Οι επόμενοι στίχοι φέρνουν στο μυαλό του αναγνώστη τη σκηνή που ο Οδυσσέας κατεβαίνει στους κάτω κόσμο για να συναντήσει τους συντρόφους του. Τα λόγια όμως των «ανθρώπων» στην συγκεκριμένη περίπτωση, έρχονται για να μεγαλώσουν τον καημό του: «Ντο λες, ντο λες, ναι Δήμο μου, ντο λες κι απολογάσαι;[...] κ' εσάσψες την απαντή σ' και την απολοΐα σ'!». Ξαφνιασμένοι λοιπόν από τα άσχημα νέα τον ρωτούν: «μήπως είδες τον Άδη σκοτεινό και πολύ μαύρο, τα μέρη που πέρασες χωρίς λουλούδια και φύλλα, χωρίς κρύα νερά και μπέρδεψες τα λόγια σου;»

Από τον τριακοστό στίχο κι έπειτα, είναι όλα συναισθηματικά πιο φορτισμένα για τον ήρωα μας. Βλέπει πως οι άνθρωποι του δεν έχουν πιστέψει στα λόγια του και περιμένουν από αυτόν να παίξει και να τραγουδήσει και να χαρεί μαζί τους, όπως περίμεναν απ' την αρχή που τον είδαν. Τους παρακαλεί τότε εκείνος, από τα βάθη τη ψυχής του, «Παρακαλώ, παρακαλώ Θεού παρακαλίαν!», να μην επιμένουν να παίξει. Τους λέει: «μη μου δίνεται την κεμεντζέν, τρομάζουνε τα χέρια μου. Μην μου απλώνεται το τοξάρι, υποφέρει η καρδιά μου. Μη μου ζητάτε να τραγουδήσω, τα μάτια μου γεμίζουν δάκρυα. Δεν μπέρδεψα τα λόγια μου κι ούτε ξεγελάστηκα. Σας είπα όσα τα μάτια μου είδαν, σας είπα τον καημό μου».

Πριν προλάβει να τελειώσει τα λόγια του, τον πλησίασαν και του έπιασαν τα χέρια. Κατάλαβαν τότε πως αυτά δεν είχαν το άρωμα των λουλουδιών. Τότε συνήλθαν και θυμηθήκανε πως βρίσκονται στον Άδη, εκεί που αλίμονο ακούγονται παράξενες ομιλίες. Κι εκεί ο Δήμον,

ασάλευτος και μαραμένος, δεν σηκώνει τα μάτια του που είναι γεμάτα δάκρια, παρά μόνο ξεδιπλώνει τα διπλωμένα γόνατά του και λύνει τα σταυρωμένα του χέρια.

Ο επίλογος τραγικός. Η ανάγκη του ποιητή να μοιραστεί με όλους τον πόνο του ξεριζωμού. Να μιλήσει για μια πατρίδα που ζει πλέον εγκαταλελειμμένη. Στον τόπο που κάποτε ζούσε η ευδαιμονία, τώρα η συμφορά κι ο πόνος στήσανε το σπιτικό τους. Οι άνθρωποι στους δρόμους, ζωντανοί – νεκροί, αστερέωτοι σε άλλες πατρίδες. Σχολεία χωρίς μαθητές, κι εκκλησιές χωρίς κεριά. Τάφοι για άταφα κορμιά, δίχως παπά ευχή. Χωράφια σπαρμένα ορφανά δίχως κλάμα. Κι ένας χειμώνας που αγκάλιασε παντοτινά το καλοκαίρι. Οι σκέψεις ενός ποιητή που με την σάρκα του δεν έζησε στον Πόντο, όμως με την ψυχή του υπήρξε εκεί για όλη του τη ζωή.

ΘΕΟΦΑΝΙΑ

*Εμέν ψηλά εκράτ'νε με ο κύρη μ', να ελέπω
το πέραν και τη θάλασσαν ασ' σην πολυκοσμίαν
και πως θ' αγιάζ'νε τα νερά με το «Εν Ιορδάνη...»*

*Εμπρ' ασ' σ' ομμάτα μ' έρθανε πλουμία χρυσομένα,
τη ποπαδίον τ' άμφια, λαμπάδες μανουάλα,
Και με τα εξαφτέρυγα και τ' άσπρα περιστέρα,
΄ς ση θάλασσαν εδέβανε, κατάβαθα επήγαν.*

*Εκείνα τα νουνίγματα και -ν- ασ' σα μικροθέας
νερόπα ένταν κατενά ΄ς σα δέβας ι-μ' ντο τρέχ'νε,
εμέν ντο παραστέκ'νε με, τη παρχαρί' λουλούδα
κι όλα τα χαμελόκλαδα κι όλα τη γης τα φύλλα.
Ελέπω και ΄ς ση θάλασσας το βάθος λιβαδένα
στερέας ντο φωτάζ'νε φως, άργυρον και ζαφείριν,*

*ζαφείριν και -ν- αμέθυστον, πηλάντα θαλασσία
 κι απέρνιγα ντο στέκουνε τα μαργαριταρένα
 τα δάκτρα και τ' επίχλωμα τ' εμόν τ' αροθυμίας*

Εκεί, εκεί -ν- επέμ' νανε τ' έρημα τ' ομματόπα μ'!

Εισαγωγικά σχόλια

Από τις λαμπρότερες γιορτές της Χριστιανοσύνης στον Πόντο, τα *Καλαντόφωτα*. Με αυτήν έκλεινε το εορταστικό δωδεκαήμερο. Όπως και στην Ελλάδα, ο αγιασμός των υδάτων την παραμονή των Φώτων γινόταν στην εκκλησία και ανήμερα στην ύπαιθρο με την δέουσα λαμπρότητα. Για τους Πόντιους τα έθιμα ήταν ένα σημαντικό μέρος της ζωής τους, βαθιά συνδεδεμένα με την πίστη τους. Οι πρώτης γενιάς πρόσφυγες μετέφεραν και στην Ελλάδα όλο τον ποντιακό πολιτιστικό θησαυρό τους και η θύμησή τους, ανακαλούσε στη μνήμη συγκινητικές στιγμές φέρνοντας δάκρυα στα μάτια. Πολλά από τα έθιμα αυτά διατηρούνται και σήμερα. Η ρίψη του Σταυρού, οι νέοι που έπεφταν για να τον πιάσουν πρώτοι και να πάρουν την ευλογία του ιερέα, τα περιστέρια που αφήνονταν ελεύθερα για τον συμβολισμό του Αγίου Πνεύματος, η περιφορά του σταυρού και τα χρήματα που μαζεύανε για το κοινοτικό ταμείο. Το γεγονός αυτό έγινε πηγή έμπνευσης και για τον Ηλία Τσιρκινίδη που μας χάρισε το υπέροχο θρησκευτικό ποίημα τα «*Θεοφάνια*». Το ποίημα αποτελείται από δεκαεπτά ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους, είναι χωρισμένο σε τέσσερις ενότητες και μέσα σ' αυτούς συναντάμε πολλές σκέψεις του ποιητή. Μέσα στο καταχείμωνο, η γιορτή των Θεοφανίων, με το συναγμένο πλήθος στον αγιασμό των υδάτων αλλάζει το σκηνικό, διώχνει την μοναξιά. Ο υποκειμενισμός του ποιητή και το αντικειμενικό περιβάλλον, που το αποτελούν η φύση, ο λαός και τα σύμβολα της θρησκείας κατά τη διάρκεια της γιορτής των Θεοφανίων, συνθέτουν μια υπέροχη εικόνα αρμονίας.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Η κεντρική ιδέα του ποιήματος περικλείεται στους τελευταίους στίχους: «*Τα δάκτρα και τ' επίχλωμα ... επέμ' νανε τ' έρημα τ' ομματόπα μ'!*», όπου το φωτεινό παρελθόν γίνεται νοσταλγία, αροθυμία, στην ώριμη ηλικία του ποιητή.

Στους τρεις πρώτους στίχους, έχουμε μια περιγραφή της μυσταγωγικής ατμόσφαιρας της ημέρα των Θεοφανίων. Το πλήθος των πιστών και ο κλήρος ολόκληρος, *ομορφοντυμένους*, δίνει το παρών και η παρουσία αυτή, μαζί με τη *θεία* τονώνει το φρόνημα. Αλλά και η εκπλήρωση του θρησκευτικού καθήκοντος είναι από μόνη της μια εκδήλωση κοινωνικότητας. Όλοι μαζί μεταβαίνουν στη θάλασσα για των αγιασμό των υδάτων, «*Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου Κύριε...*». Η θρησκευτικότητα αυτή, είναι κάτι που δεν εγκατέλειψε τον ποιητή ως την ώριμη ηλικία του. Οι μνήμες του, τον μεταφέρουν με την σκέψη στις παραλιακές πόλεις του Πόντου, τότε που και ο ίδιος μικρό παιδί ανάμεσα στον κόσμο ήθελε να παρακολουθήσει την τελετή των Θεοφανίων. Η αγκαλιά του πατέρα του, το μέσον εκπλήρωσης της επιθυμίας του.

Οι τέσσερις επόμενοι στίχοι της δεύτερης ενότητας, μας δίνουν την εικόνα της πομπής: *ψηλά από την αγκαλιά του πατέρα, ο ποιητής θαύμασε τους ιερείς με τα χρυσοκεντημένα άμφια, τις λαμπάδες, τα μανουάλια και τα εξαπτέρυγα, να ανακατεύονται με το πλήθος. Άσπρα περιστέρια χάνονταν στα βάθη της θάλασσας υπό τους ήχους των τροπαρίων. Σε λίγο, όλοι μαζί έφτασαν στην πλησιέστερη ακρογιαλιά.*

Στην τρίτη ενότητα, με τους οχτώ επόμενους στίχους, κυριαρχεί ένα αίσθημα νοσταλγίας. Οι σκέψεις περνούν από το νου του ποιητή σαν καθαρά τρεχούμενα νερά και γεμίζουν τα μάτια με δάκρυα: «*Εκείνα τα νουνίγματα και –ν ασ’ σα μικροθέας, Νερόπα ένταν καταινά ‘ς σα δέβας-ι-μ’ ντο τρέχ’νε*». Γυρίζει πίσω στα παρχάρια, με την πλούσια βλάστηση, τα λουλούδια και τα κλαδιά των δέντρων γεμάτα φύλλα. Στο βάθος της θάλασσας αντικρύζει στεριές να λάμπουν από φως, απ’ τα νερά που ευλογήθηκαν. Η γη παντού καταπράσινη σαν πολύτιμο πετράδι, ζαφείρι και αμέθυστος, διαμάντι θαλασσένιο.

Το ποίημα, κλείνει με έκδηλη την νοσταλγία του ποιητή, που όσο κι αν έγινε *επίχλωμη*, και πάλι δε μπορεί να την ξεπεράσει. Έρημα τα μάτια του, έμειναν σ’ εκείνη την εικόνα, στο πέλαγος, τη στιγμή που ενώ βρισκότανε στους ώμους του πατέρα του, όλη η μαγεία των Θεοφανίων αποτυπώνονταν στο νου του.

Ο Ηλίας Τσιρκινίδης μας μεταφέρει κι εμάς νοερά, σ’ ένα ευλαβικό κλίμα όπου η ψυχή μας ανυψώνεται καθώς νιώθουμε περήφανοι γιατί ο ελληνικός λαός, ακόμα και ξεκομμένος από τον κορμό του, μετείχε στις *λειτουργίες* της Μεγάλης Ορθόδοξης Εκκλησίας κάνοντας κοινωνούς τα μικρότερα παιδιά, το μέλλον της γενιάς.

ΤΑ ΧΕΡΟΠΑ

Είπα κ' εγώ τ' εμόν την ψήν, απόψ': Ναι, αδελφίτσα μ',
 η νύχτα π' ατελείωτον και άφεγγον και μαύρον,
 κι ατά τα χέρρα μ' σίδερα και πέτρας παγωμένα.
 Τ' έναν με τ' άλλο σταυρωτά κρατώ ατα 'ς σην κάρδα μ',
 η κάρδα μ' να χουλένει ατα...

Κι αν έρται ο Χριστόν, απόψ' εγώ μελανασμένα
 και κρύα πώς θ' ανοίγ' ατα κ' έμπρου 'ς σο Βασιλέαν;
 Αχ, αδελφίτσα μ', αύριον παρακαλώ ας έρται.
 Πρωί θα τρέχω και καλόν αν 'κ' επορώ ν' ευτάγω,
 θε να προφτάνω για τ' εσέν τη παρ'γορίας λόγον.
 Κι ατότε τα χέρόπα μου, άσπρα, θερμά δακρόπα,
 'ς σο Χριστόν έμπρ' θ' ανοίγ' ατα κ' έμπρου 'ς σο Βασιλέαν.

Τίνος χέρόπα μάραντα μυρίζ'νε παρχαρέτ'κα
 κι όλεν το χρόνον τ' ορμανί' έχ'νε την ευωδίαν
 κ' είν' άμον καταινά νερά και -ν- ανθομυριγμένα
 κ' εκείνο το θυμίαμαν τον κόσμον ντο θυμιάζει
 τ' ελεημοσύνας η χαρά κ' η απερηφανία;

Απόψ' εγώ νουνίζ' ατα πολλά, πολλά βαθέα:

'Κ' έν' ο Χριστόν πολλά μακρά...

Τ' οσήμερον, το αύριον, η ώρα με την ώραν
 Ολίγον έν' και -ν- έτοιμος, έτοιμος πρέπ' να είμαι!

Εισαγωγικά σχόλια

Οι χαρές και οι λύπες από την καθημερινή ζωή στον Πόντο, εφελτήριο των ποιητικών δημιουργημάτων για τον Ηλία Τσιρκινίδη. Το ποίημα σε ίαμβο δεκαπεντασύλλαβο και πάλι, ένας παράξενος διάλογος του ποιητή με τον εαυτό του και πιο συγκεκριμένα με την ψυχή του. «*Είπα κ' εγώ τ' εμόν την ψην, απόψ'...*», η ψυχή του ανθρώπου, η πνευματική του ύπαρξη στον κόσμο, με προεκτάσεις κατά τη Χριστιανική Θεολογία για την μέλλουσα αιώνια ζωή. Είναι κάποιες στιγμές στη ζωή, που οι άνθρωποι έχουν ανάγκη από τέτοιου είδους εσωτερικούς διαλόγους. Έκδηλα τότε φανερώνεται η ανάγκη τους για ψυχική προετοιμασία. Τους περισσότερους θρησκευόμενους, αυτό που τελικά τους απασχολεί είναι η δικαιοκρισία του Θεού κατά την Δευτέρα Παρουσία και τελικά η σωτηρία της ψυχής. Αποτελεί μια απόδειξη όλο αυτό πως κατάφεραν να ολοκληρώσουν την αποστολή που τους ανέθεσε ο δημιουργός τους. Το φαινόμενο αυτό, απαντάτε σε μεγαλύτερες συνήθως ηλικίες, αποτελώντας αφετηρία περισυλλογής και πνευματικής ωρίμανσης του ατόμου. Για τον Χριστιανό, μια τέτοια προετοιμασία, προϋποθέτει και την φανταστική έστω παρουσία του Θεού κριτή. Ο ποιητής μέσα από αυτό το διάλογο θα διδαχτεί και θα βιώσει την γαλήνη και την πνευματική ανάταση που είναι απαραίτητα για την καθαρότητα της ψυχής του.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Με τη ιδιαίτερη λογοτεχνική γλώσσα της ποντιακής διαλέκτου και πάντοτε με τον ίδιο ρυθμό και μέτρο στους στίχους του, μας εισάγει γρήγορα στο θέμα που πραγματεύεται το συγκεκριμένο ποίημα. Γινόμαστε κοινωνοί της βαθιάς του προς το Θεό πίστης, πράγμα που βιώνει στην καθημερινή του ζωή. Μια νύχτα διαφορετική, από εκείνες που προκαλούν ποικίλες σκέψεις, σκέψεις που η έλλειψη του φεγγαριού τις κάνει πιο σκοτεινές, ο ποιητής βυθισμένος στο άπειρο της ψυχής του, αποζητά ψήγματα γαλήνης και ευτυχίας μέσα από το μονοπάτι της αυτοκριτικής του. Αυτό από μόνο του αποτελεί ένδειξη ωριμότητας του ατόμου. Την ψυχή του την ονομάζει «*αδελφίτσα μ'*» (αδελφούλα μου) και της εξομολογείται ότι τον απασχολεί, ότι τον βασανίζει. Νιώθει τα χέρια του παγωμένα, σαν σίδερα, σαν πέτρες και τα σταυρώνει στο στήθος του μπροστά για να ζεσταθούν. Στην πραγματικότητα όμως αυτή που είναι κρύα, είναι η καρδιά του από ότι τον βασανίζει και παράλληλα του προκαλεί δέος. Αναλογίζεται πως θα συναντήσει τον Χριστό. Δεν θέλει να τον αγκαλιάσει με τα κρύα του χέρια, απροετοίμαστος δηλαδή. Κι αυτοί οι προβληματισμοί του ποιητή, μας οδηγούν σε σκέψεις κι ίσως σε συζητήσεις γύρω από θεολογικές ανησυχίες, γύρω από την ανάγκη που έχει

ο άνθρωπος να έρθει κοντά στο Χριστό, ξεπερνώντας τα πάθη και τις ενοχές του. Παρακαλεί λοιπόν εδώ ο ποιητής την αδελφή του, την ψυχή του δηλαδή, να καθυστερήσει αυτή την συνάντηση, να γίνει την επόμενη μέρα για να μπορέσει να προετοιμαστεί, κι έπειτα να «τρέξει» έγκαιρα για να προλάβει. Κι αν πάλι δεν τα καταφέρει, τότε θα χρειαστεί τα παρήγορα λόγια της στο πρόσωπο του Χριστού. Τα λόγια αυτά του ποιητή μας παραπέμπουν στον Πλάτωνα, ο οποίος πίστευε πως η ψυχή έχει μαντικές δυνάμεις. Αυτή την μαντική δύναμη προσπαθεί να αποκαλύψει κι ο ίδιος, για να τον οδηγήσει την πνευματική του σωτηρία.

Από τον ενδέκατο στίχο: *«κι απότε τα χερόπα μου, άσπρα, θερμά δακρόπα»*, ανοίγεται ο δρόμος που οδηγεί στην πνευματική κάθαρση. Τα χέρια του άσπρα και ζεστά από τα δάκρυά του, αποτελούν βαθιά πεποίθηση για τον ίδιο πως είναι πια έτοιμος να υποδεχτεί το Χριστό, τον Σωτήρα των ανθρώπων και τα κρατά ανοιχτά. Με τα χέρια του καθαρά πια θέλει να ζήσει την πραγματική ζωή στα καταπράσινα παρχάρια, με την πλούσια βλάστηση. Η όμορφη αυτή εικόνα στην φαντασία του ποιητή μας πάει πίσω, στην ευτυχισμένη ζωή που είχαν οι άνθρωποι όταν ακόμα μπορούσαν και χαίρονταν και να απολάμβαναν τις ομορφιές του Πόντου. Έτσι λοιπόν ο ποιητής πιστεύει πως τα καθαρά του χέρια την ώρα της συνάντησης θα εκπέμπουν το άρωμα αυτό. Στην ποντιακή παράδοση και εν γένει στον ελληνικό λαό, τα «καθαρά χέρια» σχετίζονται άμεσα με τον έντιμο βίο του ανθρώπου στην κοινωνία και τον έντιμο χαρακτήρα του. Αλλά και με την μεταφορική έννοια αυτός που έχει καθαρά χέρια χαίρει εκτιμήσεως και σεβασμού των συνανθρώπων του. Μαζί μ' αυτά όμως επιβάλλεται και η ταπεινότητα και η ελεημοσύνη για να ολοκληρωθεί η ψυχική – πνευματική προετοιμασία του θρησκευόμενου ανθρώπου.

Οι τελευταίοι τέσσερις στίχοι: *«απόψ' εγώ νουν'ιζ' ατα πολλά.....έτοιμος πρέπ' να είμαι!»*, μας αποκαλύπτουν τις σκέψεις που έκανε ο ποιητής εκείνη την χωρίς φεγγάρι νύχτα. Είναι πια πεπεισμένος πως ο «παράξενος» διάλογος, του έδωσε την ευκαιρία να τα σκεφτεί όλα και να προετοιμαστεί για την συνάντηση με τον Χριστό, μια συνάντηση που πιστεύει πως δεν θ' αργήσει να έρθει.

Κλείνοντας, για ακόμα μια φορά παρατηρούμε πως και στο συγκεκριμένο ποίημα ο μεγάλος Πόντιος ποιητής Ηλίας Τσιρκινίδης, χρησιμοποιεί λέξεις και εικόνες ελκυστικές που εκφράζουν το μεγαλείο της ψυχής του.

ΠΕΡΑΝ ΤΗ ΝΟΥ

Ἦντιναν, Ἦλε μ', ερωτώ κανείς 'κι φανερώνει
 'ς σα ποία στράτας ουρανού, νουνιγματί' στερέας,
 να πάω και να ησυχάζ' η ψή μ' το πονεμένον.
 Ἦλε μ! Ναι, Ἦλε μ'! Ἐμορφον πρόσωπον χαρεμένον,
 τον τόπον δείζον τη χαράς και τη παρηγορίας!
 Θέλω τ' ομμάτα μ' να τερούν ορμάνα φυλλωμένα,
 τη Παναγίας το ποτάμ', τα περαγκιάν' αλάτα
 και ασ σα τρεχούμενα νερά να πίνω και λαρούμαι.
 Τη ξενιτείας ερώστεσεν εμέν αροθυμία
 Και -ν- οζυπόλ'τος να πατώ 'ς σ' άθα και το χορτάριν
 και ν' ευωδάζουν άνοιξην. Χαρά Θεού ο κόσμον!
 Να πάω και να κάθουμαι 'ς σ' έναν εβόραν τόπον
 κ' εκεί ν' αποστοχάσκουμαι και -ν- ασ' ση χωρισίας
 τα θλίβερα παράπονα ντο 'κ' έχ'νε γιατρικόν ι-ν.
 Αχ! Ἦλε μ', με το σπλαχνικόν καρδίαν εσύ πέ' με
 τη στράταν και τ' αληθινόν, άνανα γης φαρμάκια
 και όθεν αναροθύματα και δίχα πόνον ζούνε...

Ἄλλ' με τον κόσμον χάιρουνταν κ' εγώ με το τραγώδιν.
 Ἐν' ουρανόν παράκλητος, τ' εξίαστρον ο κύρη μ',
 αδέλφα και καλαδέλφα τ' άστρα 'πιδεβασέας
 και όσα νοϊζω πέραν νου, κρυφόν χαρά 'ς σο ψόπο μ'!

Ἄδικον έν' γλωτωμονή και να μην ευρισκάται,
 Καν'νάν εγώ ι-ν 'κ' έβλαψα και βαρύν λόγον 'κ' είπα...

Εισαγωγικά σχόλια

Παραμένοντας ως το τέλος της ζωής του ένας νοσταλγός του Πόντου, ο Ηλίας Τσιρκινίδης, προσπαθεί μέσα από τον ποιητικό λόγο να βρει διέξοδο στα όσα βαραίνουν την ψυχή του. Το ποίημα, σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο μέτρο, αποτελείται από είκοσι τρεις στίχους. Γραμμένο όπως όλα τα ποιήματα του άλλωστε στην ποντική, για να εκφράζει καλύτερα τα συναισθήματά του. Συσσωρευμένος ο πόνος και η οργή από την απώλεια της πατρίδας των γονιών του, τον οδηγούν διαρκώς να αναζητά τρόπους παρηγοριάς. Για τον Ηλία Τσιρκινίδη, αλλά και για όσους ήρθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα, το συναίσθημα αποκλεισμού της επιστροφής στα πάτρια εδάφη, παρέμεινε πάντοτε οδυνηρό. Οι δρόμοι προς τον Πόντο είχαν κλείσει για πολλά χρόνια, για τους πρώτης γενιάς πρόσφυγες. Ένας μόνο έμεινε ανοιχτός γι' αυτούς τους ανθρώπους, ο δρόμος του νου και της φαντασίας. Αυτόν παρακαλεί κι ο ποιητής να του δείξει ο ήλιος. Ο παραστατικός τρόπος διήγησης του και οι όμορφες εικόνες που δημιουργεί το ποίημα, γοητεύουν τον αναγνώστη. Διαβάζοντας ακούει τον γλυκό ήχο των λέξεων της ποντιακής διαλέκτου και με την φαντασία οδηγείται σε άλλους κόσμους, σε κόσμους που ο ίδιος ο ποιητής πλάθει.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Στο ποίημα διαφαίνεται η πεποίθηση του ποιητή πως ο ήλιος ως πηγή ζωής, μπορεί να έχει κι εξουσία στ' ουρανού το στερέωμα. Τον παρακαλεί λοιπόν, αφού κανένας άλλος δεν γνωρίζει, να του δείξει εκείνος τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει για να φτάσει σε μέρος όπου θα βρει ησυχία η πονεμένη του ψυχή. Η παράκληση του γίνεται ικεσία, γιατί πιστεύει πως ο ήλιος, ένα πρόσωπό χαρούμενο, μπορεί να του δείξει έναν τόπο χαράς και παρηγοριάς μαζί.

Θέλει να βρεθεί σ' ένα μέρος όπου θα βλέπει και θα χαίρεται τις ρεματιές και την πλούσια βλάστηση. Θέλει να βρεθεί στη γη του Πόντου. Στο βάθος να κοιτάζει τον Πυξίτη, το ποτάμι που περνά κοντά απ' την Παναγία Σουμελά, κι από τα τρεχούμενα νερά να πιεί και να ξεδιψάσει την νοσταλγία του.

Μας λέει πως του είναι δύσκολο να ζει στην ξενιτιά, πως τον έχει αρρωστήσει κι αναρωτιέται πόσος πόνος και νοσταλγία μπορεί να φωλιάσει μέσα του.

Παρακάτω συνεχίζει περιγράφοντας τον τόπο που γυρεύει ανάπαυση. Ένα μέρος όπου θα πατά ξυπόλυτος το χορτάρι και τα λουλούδια και όλα γύρω θα θυμίζουν άνοιξη. Εκεί θα βρει ένα

δροσερό τόπο, «έναν εβόραν τόπον», να ξαποστάσει, να μπορέσει να σκεφτεί και να βρει γιατρικό για τις πληγές του αποχωρισμού από την πατρίδα.

Στους στίχους δεκαέξι έως δεκαεφτά και πάλι με ψυχικό πόνο ζητά από τον φιλεύσπλαχνο ήλιο να τον λυπηθεί και να τον οδηγήσει εκεί όπου οι άνθρωποι ζούνε χωρίς «φαρμάκια» και χωρίς το αίσθημα της αροθυμίας.

Με το δέκατο έβδομο στίχο τελειώνει ο ελεγειακός χαρακτήρας του ποιήματος.

Από τον δέκατο όγδοο μέχρι και τον εικοστό πρώτο, ο τόνος του γίνεται πιο χαρούμενος. Μας λέει πως οι περισσότεροι χαίρονται με τον κόσμο μα ο ίδιος με το τραγούδι. Την ψυχή του γεμίζουν αίσθημα χαράς, η παρουσία του Θεού, ο πατέρας, τ' αδέρφια του και οι δικοί του άνθρωποι. Με την φαντασία του τους φέρνει όλους κοντά του και μαζί έναν κόσμο που γεμίζει με κρυφή χαρά την ψυχή του.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν πως η παρηγοριά του έρχεται από την πίστη του στο Θεό, αφού μόνο έτσι νιώθει πως μένει ζωντανή η ελπίδα στον άνθρωπο ακόμη και στις πιο δύσκολες στιγμές.

Το ποίημα τελειώνει καταγγελτικά. Ο ποιητής διαμαρτύρεται και συνάμα εκφράζει το παράπονό του, γιατί δεν μπορεί να γλιτώσει από τον πόνο της νοσταλγίας και να βρεθεί κι ο ίδιος στον Πόντο, εκεί που βρίσκεται γι' αυτόν η ευτυχία, στα σπίτια, στις εκκλησίες, στα καταπράσινα λιβάδια και στα παγωμένα τα νερά. Κλείνει λέγοντας πως κανέναν δεν έβλαψε και πως για κανέναν δεν είπε βαρύ λόγο για να τον πληγώνουν.

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ

«Καλώς και -ν- έρθαν άρχοντοι, καλώς τ' αρχοντοπούλα!»

τη χῆρας τον υιόν κανείς 'κι λέει το «καλώς έρθες».

Όλ' κάθουνταν πρωτόθρονοι και παρατιμεμένοι,

τη χῆρας και το μαναχόν κάθεται 'ς την μερέαν.

Φορούν μετάξα λώματα και κόκκινον τσάρκούλιν,

τη χῆρας τ' ορφανόν φορεί ζίπκας δίχα γαιϊάνιν.

Κρατούν στουράκ' κοκκύμελον, κρατούν ραβδίν ελαίαν,
τη χῆρας το παιδίν κρατεί βουκέντρην καφουλίτσιν.

Εσ' κώθεν ο μειζότερον, καλόν αρχήν εποίκεν:
«Ποίον έν' κοσμολάλετον, ένδοξον πολιτείαν;»

Κανείς, κανείς 'κ' ελάλεσεν, κανείς 'κι απολογάται,
τη χῆρας και το μαναχόν σ' κούται κι απολογάται:

«Αθήνα λέγ'νε τ' έμορφον, το κοσμοξακουσμένον,
την πολιτείαν ντο φωτάζ' όλεν την οικουμένην!
Εκεί μαστόρ' χρυσόχῆροι, τεχνίτ' πιδεξασμένοι,
τον τόπον όλεν μάρμαρον χιλέμορφον εποίκαν!
Εκεί τα λόγια ντο λαλούν καλοσυνορθαγμένα
κ' εκεί πάντα καλόγνωμοι και με την καλωσύναν!
Στοχάσκουνταν βαθιστικά και, νουστερεωμένοι,
λέν' την ορθίαν και κριταί δίκαιοι παραστέκ'νε!
Κάθεσαι και θαμάσκεσαι, ντο λέει είνας τον άλλον,
τη ζελεμάτ' νουνίγματα, τη ψῆς εγνωριμίαν,
ντο πρέπ' και ντο χαρεντερίζ' τ' έρημον την καρδίαν,
δί' και 'ς σο νουν τη δύναμην να χάίρεται τον κόσμον!
Άμποτε και 'ς σ' εμέτερα τα καλολαλεμένα
τη νου τα φανερώματα και τα καλά τα λόγια,
των τιμεμένων η τιμή, μάλαμαν ακαμάτιν!»

Το λόγον 'κ' ετελείωσεν και την απολογίαν,
ατόν έρθαν εφίλεσαν, ατόν έρθαν ευκέθαν:
«Να κάθεσαι πρωτόθρονος και παρατιμεμένος,

*να έχ' μετάζα λώματα και κόκκινον τσ'αρκούλιν!
 Ατόν στουράκ' πρέπ' αργυρόν, ραβδίν μαλαματένεν
 κι ατόν κοράσ'ον έμορφον, ζανθέσσ' αρχοντοπούλα!»*

Εισαγωγικά σχόλια

Ερχόμενοι στην Ελλάδα μετά τον ξεριζωμό, οι Πόντιοι μαζί με τις ευχάριστες και δυσάρεστες αναμνήσεις, κουβάλησαν στις αποσκευές τους την παράδοση, τα ήθη, τα έθιμα, την γλώσσα, την λαλιά τους. Στην καρδιά τους έμειναν ζωντανά η μουσική και τα τραγούδια τους εντάμα με τον ήχο της λύρας. Ότι κληρονόμησαν, ως πολύτιμο θησαυρό θέλανε να το παραδώσουν στις επόμενες γενιές που θ' ακολουθούσαν. Αυτήν την παράδοση, προσπαθεί κι ο Ηλίας Τσιρκινίδης να καλλιεργήσει στη γόνιμη νεολαία της πόλης της Αθήνας με το ποίημά του «Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ», πάντα σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Από τον πρώτο στίχο, η προσφώνηση, «Καλώς και -ν- έρθαν άρχοντοι, καλώς τ' αρχοντοπούλα!», μας εισάγει στο θέμα. Πρόκειται για κάποιο σημαντικό πρόσωπο, που δέχτηκε στο αρχοντικό του ανθρώπους που κατείχαν εξέχουσα θέση στην κοινωνία του τόπου. Εκεί βρέθηκε και ο γιος μιας χήρας, που ίσως και να μην ήταν καλεσμένος, γι' αυτό και δεν τον καλωσορίζει κανείς. Η λεπτομέρεια αυτή, έχει τη δική της σημασία. Στο νου του ποιητή έρχεται προφανώς η τραγωδία του ξεριζωμένου ελληνισμού. Εικόνες εγκαταλελειμμένων ορφανών παιδιών, που γύριζαν στους έρημους δρόμους στις πόλεις και στα χωριά του Πόντου, αναζητώντας μάταια τους γονείς και τους δικούς τους ανθρώπους που χάθηκαν.

Από τον τρίτο μέχρι και τον όγδοο στίχο, ο ποιητής μας περιγράφει την ενδυμασία των καλεσμένων και τις θέσεις στις οποίες κάθισε ο καθένας ανάλογα με το αξίωμά του, ένα σημαντικό στοιχείο για να γίνει πιο εύκολα κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο ξεχώριζαν και τιμούσαν σημαίνοντα πρόσωπα της κοινωνίας. Οι «μειζετέρ'», αυτοί που κατέχουν κάποιο αξίωμα ή είναι άνθρωποι μεγαλύτεροι σε ηλικία, καθίσανε σε ξεχωριστές από τους υπόλοιπους θέσεις, δείχνοντας τους έτσι τον ανάλογο σεβασμό.

Για να γίνει ακόμη πιο έντονη η αντίθεση, ο ποιητής μας λέει πως ο γιος της χήρας κάθισε σε μια γωνιά χωρίς να τον προσέξει κανένας. Και συνεχίζει λέγοντας πως οι επίσημοι προσκεκλημένοι φορούσαν μεταξωτά ρούχα και στα χέρια τους κρατούσαν ραβδί από ξύλο ελιάς ή δαμασκηιάς, ενώ της χήρας ο γιος ήτανε φτωχικά ντυμένος και στα χέρια του κράταγε ένα ξύλινο ραβδί σαν αυτό που έχει ο βοσκός για να τον υπακούν τα ζώα του στα βουνά.

Στους επόμενους δύο στίχους, το λόγο παίρνει ο πιο σεβάσιμος από τους καλεσμένους και απευθυνόμενος σε όλους, τους ρωτά αν γνωρίζουν ποια είναι η πιο ένδοξη και ξακουστή στον κόσμο, πολιτεία.

Κανένας από τους άρχοντες που ήτανε εκεί δεν μπόρεσε να απαντήσει, παρά μονάχα της χήρας ο γιος.

Από τον δέκατο τρίτο έως και τον εικοστό έβδομο στίχο, πρωταγωνιστής είναι αυτός ο νέος. Ξεκινάει τον λόγο του μ' έναν ύμνο προς την Αθήνα, την καλύτερη πόλη του κόσμου, όπως την αποκαλεί. Ο ποιητής βαθιά υπερήφανος για την Ελληνική του καταγωγή, μιλάει με θαυμασμό για την Αθήνα, τονίζοντας τη φήμη της στο πέρασμα των αιώνων. Αυτό όμως που θα γέμιζε την ψυχή του, ο ασίγαστος πόθος του, ήταν κάποτε να δοξαστούν και οι δικοί του άνθρωποι, εκείνοι που γενοκτονήθηκαν. Τους λέει λοιπόν πως πρόκειται για μια ξακουστή πόλη με ένδοξο ιστορικό παρελθόν. Επιδέξιοι «χρυσόχεροι» τεχνίτες έφτιαξαν από τα καλύτερα μάρμαρα σπουδαία αγάλματα, τον οποίων η φήμη παραμένει ζωντανή. Εκεί έζησαν φιλόσοφοι και ρήτορες, που με την τέχνη του λόγου, μέσα από τις απορίες και τις ανησυχίες τους, διατύπωσαν κοινωνικούς νόμους για τη ζωή, διαμόρφωσαν κανόνες λογικής και δικαιοσύνης και μίλησαν για την ανθρώπινη καλοσύνη. Ο νέος, αισθάνεται θαυμασμό για τον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούσαν οι κάτοικοι της αρχαίας Αθήνας στις προσωπικές τους σχέσεις. Ισχυρίζεται ακόμα πως όταν κάποιος διαβάσει τους διαλόγους εκείνους, πλημμυρίζει χαρά η καρδιά του και μέσα από αυτούς μπορεί να γνωρίσει και να χαρεί τον κόσμο ολόκληρο. Κλείνει τον λόγο του προς τον τιμημένο οικοδεσπότη με μια ευχή: «κάποτε κι οι ίδιοι να μιλούν τόσο ορθά, αποδίδοντας τιμή σε όσους την οφείλουν».

Οι τελευταία στίχοι αποτελούν μια δικαίωση και συνάμα μια αποκατάσταση της κοινωνικής αδικίας και της θέση του νέου αυτού μέσα στην κοινωνία, «*ατόν έρθαν εφίλεσαν, [...] ζανθέσσ' αρχοντοπούλα!*», σπεύδοντας όλοι να εκφράσουν τη χαρά τους. Τον αγκάλιασαν, τον φίλησαν και του ευχήθηκαν. Ο οικοδεσπότης τον κάλεσε να καθίσει με τα υπόλοιπα τιμώμενα πρόσωπα, ως δείγμα φιλοξενίας και προσθέτωντας πως κι αυτουνού του πρέπουν μεταξωτά

ρούχα και ραβδί από άργυρο και μάλαμα. Τέλος είπε πως για γυναίκα του του αρμόζει μια όμορφη αρχοντοπούλα.

Το συγκεκριμένο ποίημα του Ηλία Τσιρκινίδη, μ' ένα καθαρά αλληγορικό ύφος, στόχευε στην κοινωνική αποκατάσταση κάθε ορφανού που έφτασε στην Ελλάδα μετά τον βίαιο ξεριζωμό από τον Πόντο. Μιλώντας για την στάση των ανθρώπων που κατείχαν αξιώματα και εξουσία, ήθελε να τονίσει την υποχρέωση, το χρέος τους απέναντι σ' αυτά τα παιδιά. Γνωρίζοντας ο ίδιος για την «κακιά» τους τύχη, τις εξοντωτικές πορείες, τους εκτοπισμούς, τον θάνατο και την εγκατάλειψη στους ερημωμένους δρόμους του Πόντου, αξίωνε τιμή και σεβασμό στα ορφανά, τονίζοντας παράλληλα πως δεν αποκλείεται μέσα από αυτά να προκύψουν κάποτε και προσωπικότητες που θα τιμούσαν τον ελληνισμό.

NANIA

*Έρθεν ο λαφρολάγγευτον ο Μάρτς και, τίμι-τίμι,
απάν' 'ς σα ποδαρόπα του, λεγνά-λεγνά τσουπία,
εκοντοστάθεν, χα θα ρούζ', έπλωσεν τα χέρόπα τ'
με τα κλαδία τα χλωρά, τα πρωτοφυλλωμένα,
κι ολόερα ετέρεσεν, ετέρεσεν και είπεν:
«Γ' εμ'τα πρωτοτσιτσεκα τη παρχαρί' πλουμόπα!»
Έβαλεν το χέρόπον ατ' 'ς σο στόμαν, εσυγκλίστεν,
επετσιγκώθεν κ' επεκεί, με τα πολλά τα γέλ'τα,
εποίκεν «φούτ», ανέντροπον ο Μάρτς ο καημενίτσον
κ' εδέβεν πλάν και πάει και πάει... Ατότε η ρομάνα
κάτ' έκ'σεν και ογλήγορα εξέβεν έζ', εστάθεν
κι ολόερα ετέρεσεν. Πουδέν κανέναν 'κ' είδεν.
Είδεν τα πρώτα μάραντα, τα πρωτοχαρεμένα
τα τσιτσεκόπα και οπίσ' ζαν' 'ς σο μαντρίν εσέβεν.*

Ήσθη μέσεν, τούπ, ελάγγεψεν, Απρίλτς και χαρεμένος.

Χωρίς να παίρ' αναπνοήν, έναν χορόν επαίρην,
ερχίνεσεν και, χα αδά, και, χα εκεί, τα χῆρα τ'
και τα ποδάρα τ' εθερρείς θ' εκόπουσαν τα μέσα τ'.

Και είχεν χλωροτσιτσέκα απάν' ατ' παρχαρέτ'κα
και, σίτα, ἔγυροκλώσκουτον, επρόφτασεν και είπεν:
«Όθεν δαβαίνω και πατώ μυρίζ' μανουσακέαν!»

Και, τάκ, εντώκεν τη μαντρί' την πόρταν και -ν- επαίρην
δρόμον και πάει, ασάεντον Απρίλτς ο τσιτσέκίτσον.

Ξαν' έκ'σεν κάτ', ογλήγορα εξέβεν η ρομάνα,
ολόερα τ'ς ετέρεσεν, πουδέν κανέναν 'κ' είδεν.
Είδεν τα δέντρα 'φύλλωσαν, τα χορταρόπα πλέον
και τα παρχαροτσιτσέκα επλέθυναν κ' εκλώστεν
επέρεν και τ' αρνόπον ατ'ς κ' εξέβεν έζ' 'ς σον ήλεν.

Έρθεν και ο Καλομηνάς τσιτσέκοφορτωμένος
ασ' σα παρχαροκέφαλα και τα παρχαρομύτα.
Ένοιξεν την εγκάλαν ατ', απέσ' 'ς ση μέσ' εστάθεν
και είπεν: «Παρχαρόνερα κ' εσείν πολλά τσιτσέκια
εμέναν εγνωρίζετεν; Εγώ χαρεντερίζω
τον κόσμον!» κι ασ' σο πρόσωπον έσ'κωσεν τα κλαδία
και, μάτς, έρθεν εφίλεσεν 'ς σο μάγ'λον τη ρομάναν!
Η μάρ'σα είπεν: «Ημαρτον, εγώ καν'νάν 'κ' ελέπω!»
Κι ους να καλονουνίζ' ατο, είδεν ήλεν κ' ημέραν,
είδεν την πλάσ' παντέμορφον, τα πέραν χαρεμένα,
είδεν έρθαν οι παρχαρέτ' και τα παρχαροπούλα,
κ' επέρεν σιρίν πρόατα και τα τρανά αλμεγάδα,
επέρεν και τον κρίαρον τον χρυσοκωδωνάτεν

κ' έρθεν 'ς σο «καλώς όρισες» κ' έρθεν 'ς σο «καλώς έρθες»

*Απόψ' τη νύχτας άρχοντας, ο Φέγγον, καθισμένος
 βασιλακά 'ς σο σύννεφον τ' ασημοφωταγμένον,
 τον ουρανόθ' αντιδαβαίν'. Τριγύλ' - τριγύλ' λωρία
 απάν ατ' αστροπλούμιστα
 και αγνά κλαδία ψεύτικα, καλόπλαστα με τ' άστρα
 θα έχ' 'ς σα χρυσοδάχτυλα τ' κι ατόν θα παραστέκ'νε,
 φωτόστολοι, χρυσόστολοι,
 ο Βραδαγόν πρωτόλαμπος, το πρώτον φως τη νύχτας,
 και τ' άστρεν, ο Εξίαστρον κι ο Ζύγον κι ο Αυγίτες,
 τη ουρανού τ' υστερ'νοπούλ' τ' υστερ'νοφωταγμένον.
 Κι όνταν θα έρται και σουμών' 'ς σ' εσόν το κρεββατόπον,
 θα κλώσκειται και γελαστός, πουλί μ', θα χαιρετά σε...
 Είδες; Είδες ντό έμορφα είναι τα παιγνιτόρα
 τη νου; Κι ατώρα ήσυχα κοιμέθ', χρυσόν πουλόπο μ'!
 Ποίσον νανία και -ν- εγώ, τιδέν άλλο 'κι λέω...*

Εισαγωγικά σχόλια

Το ποίημα αποτελείται από πενήντα επτά δεκαπεντασύλλαβους ιαμβικούς στίχους, το προσφιλές μέτρο του ποιητή και χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες. Η κάθε μία έχει τα δικά της χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όμως συνολικά βρίσκονται σε πλήρη νοηματική αρμονία μεταξύ τους.

Η άνοιξη στον Πόντο, με την πλούσια βλάστηση, τα γάργαρα νερά των ποταμών, το εύκρατο κλίμα, τα ανθισμένα λουλούδια, ήταν η πιο ευλογημένη εποχή του χρόνου. Για τον Μάρτιο υπήρχε η δοξασία πως πήρε τ' όνομά του από τον θεό Άρη, γιατί οι Ρωμαίοι, τον θεωρούσαν τον πρώτο μήνα του χρόνου κι ο βασιλιάς τους Ρωμύλος, του έδωσε αυτό το όνομα

πιστεύοντας πως τότε άρχιζαν όλες οι εχθροπραξίες. Για τον Απρίλιο, πως πήρε τ' όνομά του από το ρήμα *aperio* σύμφωνα με το Ιουλιανό ημερολόγιο, που σημαίνει ανοίγω, γιατί τότε πρωτόβγαιναν τα φύλλα κι άνθιζαν τα λουλούδια. Κι ο Μάιος, ο πιο ομορφοστολισμένος. Την πρωτομαγιά στον Πόντο την γιορτάζονταν όπως και στην Ελλάδα με ιδιαίτερη χαρά. Οι άνθρωποι χαίρονταν τη φύση και τις ομορφιές της και σύμφωνα με τον Άνθιμο Παπαδόπουλο, εκείνη τη μέρα στολίζανε τα κατώφλια των σπιτιών τους με λουλούδια στο σχήμα του σταυρού.

Η φαντασία του ποιητή, ρομαντική στο συγκεκριμένο ποίημα, περιγράφει με τον πιο γλαφυρό τρόπο όλες αυτές τις ομορφιές. Την άνοιξη άρχιζαν και οι υπαίθριες εργασίες και οι αγροτικές καλλιέργειες στα χωράφια. Οι εικόνες που μας περιγράφει ο Ηλίας Τσιρκινίδης δεν διαφέρουν και πολύ απ' την πραγματικότητα στον Πόντο.

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Στην πρώτη ενότητα, από τον πρώτο μέχρι και τον δέκατο τέταρτο στίχο, γίνεται αναφορά στον ερχομό του Μάρτη και σε όσα αυτός φέρνει μαζί του. Ο ποιητής μας λέει: ήρθε δειλά, δειλά με τα λιγνά του σαν βελόνες (τσουπία) πόδια και με πολλά στολίδια. Τα κλαριά έβγαλαν τότε τα πρώτα τους φύλλα. Κοίταξε γύρω χαμογέλασε, τεντώθηκε, χασμουρήθηκε, γεμάτος περηφάνια πίστεψε πως όλα τα στολίδια της φύσης ήταν δικό του έργο κι έπειτα χωρίς ντροπή εξαφανίστηκε. Τότε εμφανίστηκε η Ρομάνα, η αφέντρα των παρχαριών του Πόντου, το σύμβολο της γυναικείας εργατικότητας. Η μορφή της δέσποζε τους θερινούς μήνες στην αγροτική ζωή του τόπου. Ήταν αυτή που φρόντιζε για τα ζώα και την ζωή επάνω στα παρχάρια. Η Ρομάνα, παρατήρησε γύρω της την ομορφιά της φύσης, τα πρωτάνθιστα λουλούδια, έψαξε και αφού δεν είδε τίποτε επέστρεψε στις δουλειές της.

Η δεύτερη ενότητα από τον δέκατο πέμπτο μέχρι τον εικοστό όγδοο στίχο, μιλά για τον ερχομό του Απρίλη, που έφτασε μ' έναν διαφορετικό τρόπο. Σαν μικρό χαρούμενο παιδί, έκανε την εμφάνισή του χορεύοντας και κουνώντας χέρια και πόδια. Ήτανε ανθοστολισμένος με παρχαριού λουλούδια κι απ' όπου κι αν περνούσε μοσκοβολούσαν τ' άνθη και οι μενεξέδες. Αδιάκριτος καθώς έμοιαζε, χτύπησε την πόρτα της παρχαρομάνας κι έφυγε. Εκείνη βγήκε και πάλι δεν είδε κανέναν. Είδε όμως γύρω της τα δέντρα φυλλωμένα και τα λουλούδια ανθισμένα. Γύρισε τότε πίσω, πήρε μαζί της το μικρό της το αρνί και βγήκε να χαρεί τον ήλιο.

Η τρίτη ενότητα, από τον εικοστό ένατο έως τον τεσσαρακοστό δεύτερο στίχο, μας μιλάει για τον Μάη, τον Καλομηνά, όπως τον αποκαλούσανε στον Πόντο. Όπως και οι άλλοι δυο μήνες, ήρθε φορτωμένος με περισσότερα πια λουλούδια, απ' τα πλούσια βοσκοτόπια και τις δασωμένες περιοχές στα βουνά του Πόντου. Άνοιξε την αγκαλιά του, στάθηκε στη μέση και ρώτησε αν τον γνωρίζουν τα κρύα τα νερά και όλα τα άνθη. Τους είπε πως εξαιτίας του είναι χαρούμενοι οι άνθρωποι κι έσκυψε φίλησε την Ρομάνα. Εκείνη τρομαγμένη, κοίταζε πάλι γύρω της κι απόρησε και που δεν έβλεπε κανέναν. Όσπου να το καλοσκεφτεί, είδε την πλάση πανέμορφα ντυμένη και λουσμένη από τον ήλιο. Είδε και τους νοικοκυραίους να έρχονται μαζί με τα παιδιά τους. Τότε πήρε μαζί της όλα τα ζωντανά, τα πρόβατα, τις αγελάδες της, το ζωηρό της το κριάρι και βγήκε στα βοσκοτόπια για να καλωσορίσει την νέα εποχή!

Στην τελευταία ενότητα, από τον τεσσαρακοστό τρίτο στίχο έως το τέλος του ποιήματος, έχουμε μια μοναδική εικόνα του ουρανού, με όλα τα φωτεινά αστέρια που κατοικούν εκεί. Αφού έδυσε ο ήλιος, μας λέει ο ποιητής, και η μέρα κρύφτηκε, εμφανίστηκε το φεγγάρι καθισμένο με μεγαλοπρέπεια επάνω σ' ένα σύννεφο, που όμως είχε κρατήσει ακόμα κάτι από το χρυσό χρώμα του ήλιου. Γύρω λουριά στολισμένα και ψεύτικα κλαδιά, ομόρφαιναν τα άστρα. Εκεί κι η Πούλια κι ο Αυγερινός, εκεί κι ο Αποσπερίτης. Με την εμφάνιση του Ζυγού και της Αυγής άρχισε σιγά σιγά να ξημερώνει.

Το ποίημα, ένα γλυκόλαλο νανούρισμα του ποιητή στην κόρη του. Την αποκαλεί «χρυσόν πουλόπο μ'», για να της εκφράσει την λατρεία που της έχει κι έπειτα απομακρύνεται από το κρεβάτι της αφήνοντας να συνεχίσει τον γλυκό της ύπνο. Χρησιμοποιώντας την μεταφορά, ως σχήμα λόγου, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ο ποιητής αναφέρεται στο μεγάλωμα της κόρης του. Την παρομοιάζει με την άνοιξη που ήρθε για να ομορφίνει τη ζωή τους κι εκείνος την βλέπει μέρα με την ημέρα να μεγαλώνει και ν' ανθίζει σαν ένα σπάνιο λουλούδι των παρχαριών. Η λυρικήτητα άλλωστε, είναι ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει το πλήθος των ποιημάτων του Ηλία Τσιρκινίδη.

Κλείνοντας παραθέτουμε το παρακάτω νανούρισμά, «θύμιση» από τα παιδικά ακούσματα του ποιητή.

Ο ΜΙΚΡΟΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΝ

*Νάνι τη νύχτας το πουλίν, τ' αυγής το χελιδόνιν.
 Νάνι έρθαν τα μάραντα, νάνι τα μανουσάκια.
 Νάνι έρθεν ο Κωσταντής, χρυσοκαβαλαρέα.
 Κρατεί σπαθίτσιν άργυρον, κοντάρ' κρατεί χαλκένεν.
 Νε Κωσταντή, νε Κωσταντή, νε Μικροκωσταντίνε!
 Πού πας πουρνόν πουρνίτσικον; Πού πας αυγής ημέραν;
 Πάω 'ς σο Μέγαν τον Παρχάρ', τ' Αε-Σερί' τ' Ομάλια.
 Εκεί και τα συμπαίδια μου έμεναν αναμέν'νε,
 να λέν' το «καλώς όρισες», να λέν' το «καλώς έρθες».*

Εννοιολογική προσέγγιση του ποιήματος

Σύμφωνα με τον ποιητή τους δυο πρώτους στίχους μέχρι το «έρθεν ο Κωσταντής», τους έλεγε η μητέρα του στον ίδιο, όταν τον νανούριζε μικρό παιδί τα βράδια. Οι υπόλοιποι στίχοι, αποκοίημα της δικής του φαντασίας. Στο νανούρισμα παρατηρούμε την αντίθεση στα λόγια της μάνας. Αποκαλεί το παιδί της πουλί της νύχτας και χελιδόνι της αυγής, καθώς το νανουρίζει βάζει όλη τη φύση να χαίρεται μέσα σε μια παντοτινή άνοιξη «Νάνι έρθαν τα μάραντα, νάνι τα μανουσάκια», με τα πιο όμορφα άνθη της γης του Πόντου. Η μητέρα νανουρίζει το παιδί της και με τα μάτια ορθάνοιχτα βλέπει όνειρα για λογαριασμό του. Τα όνειρα είναι χρυσά και ρόδινα. Όνειρα για το μέλλον του γιού της μα και όνειρα για το μέλλον της φυλής τους. Την ώρα που τον νανουρίζει, είναι σα να λικνίζει το έθνος ολόκληρο στην αγκαλιά της, «νάνι ήρθε ο Κωσταντής, καβάλα σε χρυσό άλογο, κρατάει ασημένιο σπαθί και χάλκινο κοντάρι».

Η πόντια μάνα, ταγμένη ακρίτας – πολεμιστής ή πιο σωστά αγωνιστής, βλέπει το γιο της πολεμιστή και χρυσό καβαλάρη, γιατί ξέρει πως ανάμεσα στους Τούρκους μόνο με την παλληκαριά τους μπορούσαν να επιβιώσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

«*Αν άφεση δεν είναι η ποίηση –ψιθύρισε μόνος του- τότε, από πουθενά να μην περιμένουμε έλεος*» (Γ. Ρίτσος, από το ποίημα «Ο Χώρος του ποιητή», συλλογή «Δώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη»)

Για τον Ηλία Τσιρκινίδη και το έργο του μίλησαν και έγραψαν πολλοί. Άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών, συγγραφείς και ποιητές, δημοσιογράφοι, πανεπιστημιακοί και καθηγητές όλων των βαθμίδων, πολιτικοί, καθώς εξίσου σημαντική η γνώμη του κάθε απλού αναγνώστη. Ο λόγος του λυρικός και με εικονοπλαστική ικανότητα, κατάφερε να τραβήξει το ενδιαφέρον όχι μόνο του ποντιακού κοινού, αλλά και ανθρώπων που ήτανε σε θέση να κατανοήσουν και να θαυμάσουν το έργο του. Πριν αναφέρουμε τις δικές μας συμπερασματικές παρατηρήσεις κρίναμε σκόπιμη την παράθεσή τους και όχι τη διάκρισή τους σε κάποιο σχετικό Παράρτημα.

Ο εκπαιδευτικός και συγγραφέας Σίμος Λιανίδης γράφει στο *Αρχείο Πόντου* το 1959: η ποίηση του Ηλία Τσιρκινίδη ξαφνιάζει, αναβαφτίζει, συγκινεί τον αναγνώστη που είναι συνηθισμένος στην γεύση της αγνής αληθινής τέχνης. Ένας κρυστάλλινος στην υφή του λυρισμός, μια νοσταλγική τρυφεράδα αναδίνεται από τα ποιήματά του. Μορφολογικά είναι απλά, λιτά, χυμένα στην κλασική φόρμα του δεκαπεντασύλλαβου, που όμως σαν ένας καταρράκτης διπλοσύνθετων και τριπλοσύνθετων επιθέτων δείχνουν μια σπάνια γλωσσοπλαστική ικανότητα, την οποία συναντάμε μόνο στον ρωμαλέο σμιλευτή του νεοελληνικού πεζού λόγου, τον Νίκο Καζαντζάκη. Στην ποίηση του Τσιρκινίδη εντοπίζουμε μια μαεστρία στη μεταφορά, μια λαμπράδα στην εικόνα, έναν «εκ βαθέων» λυρισμό, που δίνοντας τη γοητεία της αληθινής ποίησης διαπερνούν τον αναγνώστη σα βέλος ψυχικού δονισμού που εκστασιάζει με την μουσικότητα μιας διαλέκτου όταν την σμιλεύει ως άξιος τεχνίτης. Η απλότητα των θεμάτων, το πηγαίο αίσθημα, η μορφολογική λαϊκότητα του ύφους και του στίχου, μπορούν εύκολα να «παγιδέψουν» και τον πιο έμπειρο αναγνώστη κάνοντάς τον να πιστέψει πως πρόκειται για δημοτικό τραγούδι (Σίμος Λιανίδης, 1959, *Αρχείον Πόντου*, τόμος 23).

Στην εβδομαδιαία εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς* στις 15/1/1959, ο Στέφανος Χρυσός γράφει για την ποιητική συλλογή «το Γήτεμαν και άλλα ποιήματα»: αν και δεν κατέχω την ποντιακή,

με την βοήθεια του πλούσιου λεξιλογίου, χάρηκα το περιεχόμενο της συλλογής που αποτελείται σε όσους βίαια εγκατέλειψαν την πατρίδα τους. Ο ποιητής Ηλίας Τσιρκινίδης ακολουθεί μορφικά την παραδοσιακή ποίηση δίνοντας λυρικές και μουσικές στιγμές. Όπως σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου ο Ιορδάνης Παμπούκης και συναινεί ο Στέφανος Χρυσός, ο Τσιρκινίδης πλησιάζει τόσο τα δημοτικά πρότυπα, που πάει να ξεγελάσει και τους πιο γυμνασμένους ακόμα, γιατί δεν ξεφεύγει στιγμή από τα στοιχεία της παράδοσης, καταβολές παλαιές που στεριώνουν τον άνθρωπο και χαρίζουν την αληθινή πρωτοτυπία.

Ο συγγραφέας, ποιητής και κριτικός λογοτεχνίας Αντρέας Καραντώνης, στην *Νέα Εστία* τον Ιούλιο του 1959 γράφει: όσο κι αν μας δυσκολεύει το ποντιακό γλωσσικό ιδίωμα να πλησιάσουμε άκοπα την ποιητικότητα του λόγου του Ηλία Τσιρκινίδη, με λίγη προσπάθεια μπορούμε να απολαύσουμε τον τρόπο γραφής του. Μπορούμε να χαρούμε τα ποιήματα του, όπως χαιρόμαστε ένα βουκολικό ποίημα του Κρυστάλλη, μια ερωτική δυωδία του Θεόκριτου, στροφές του Μιστράλ από τη Μιρέϊγ, επικά αποσπάσματα του εμπνευσμένου βάρδου της Κύπρου Μιχαηλίδη. Η γλώσσα του Τσιρκινίδη έχει πλούτο και νεύρο, φύση και πόνο, έρωτα και πάθος, νοσταλγία. Είναι εκείνη των δημοτικών τραγουδιών, των πρώτων θρήνων για την άλωση της Πόλης είναι η γλώσσα και η στιχουργική από την οποία βγήκαν και τα ποιήματα του Σολωμού, του Βαλαωρίτη, του Κρυστάλλη, του Παλαμά, του Σικελιανού. Βέβαια η ποίηση σήμερα γράφεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο, όμως γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο μας γοητεύει η παλιά ποίηση, που προσφέρεται ατόφια.

Η συγγραφέας Ισαβέλλα Μαλοβρούβα στο περιοδικό *ΣΜΥΡΝΑ*, τομ.1983 γράφει: οι Πόντιοι ξεπετάγονται σαν μια σπίθα από στάχτη και δημιουργούν, δίνοντας παντού το παρόν. Ότι κι αν πιάσουν στα χέρια τους γίνεται χρυσάφι, γιατί τους διακρίνει η αγάπη για τη δουλειά και το πάθος για μάθηση. Τον Ηλία Τσιρκινίδη τον διακρίνει ο βαθύς λυρισμός του, το φλογερό αίσθημα νοσταλγίας και η πλούσια εκφραστικότητα του ποντιακού λόγου. Με την βοήθεια του πλούσιου λεξιλογίου του διευκολύνεται η ανάγνωση του ποντιακού κειμένου, γραμμένα στην ιδιωματική ποντιακή γλώσσα. Τα ποιήματα μοιάζουν δημοτικά τραγούδια παρμένα από το στόμα του λαού, του ηρωικού ποντιακού λαού, που ο ποιητής με την καλλιτεχνική του φλέβα τα συμάζεψε και δημιούργησε πλάθοντάς τα.

Και ο Χρήστος Σαμουηλίδης, λαογράφος, ποιητής, πεζογράφος, ιστορικός, στο περιοδικό *ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΗΧΩ* τευχ. 11, 1983 γράφει: πρόκειται για μια σύνθετη, πλατιά και καίρια πνευματική και καλλιτεχνική προσωπικότητα. Ο πλούτος της γλώσσας που χρησιμοποιεί ο Ηλίας Τσιρκινίδης, η επιλογή των πιο σπάνιων και αχρησιμοποίητων κάποτε λέξεων, των

χαρακτηριστικών φράσεων της ποντιακής διαλέκτου χωρίς να προσφεύγει σε τουρκικές λέξεις, προκαλεί εντύπωση. Αυτό φανερώνει την βαθιά καλλιέργεια και πνευματικότητα του ποιητή. Η γνώση της λαϊκής ποντιακής ζωής, της ονοματολογίας, του πνεύματος, του κλίματος, των εθίμων, είναι τόσο μεγάλη και βιωμένη, που πείθει τον αναγνώστη πως έζησε στα χώματα του Πόντου. Στα ποιήματά του αναγνωρίζουμε τον γνήσιο Πόντο, το εσωτερικό των ανθρώπων, τον εξωτερικό γεωγραφικό χώρο, την Ποντιακή γη.

Τέλος, ο Ιωακείμ Σαλτσής, μια φωτισμένη διάνοια, ένας αληθινός δάσκαλος του Γένους, μια μεγάλη πνευματική μορφή του Πόντου και της ελληνικής πατρίδας, γράφει στην *ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΕΣΤΙΑ*, Μαρτ-Απρίλιος 1959: αν ποίηση σημαίνει την ανάπλαση, με νου και αίσθημα – κατά τον Εθνικό ποιητή- της γύρω ζωής, των ψυχικών της φανερωμάτων, τότε ο Ηλίας Τσιρκινίδης είναι αληθινά ποιητής, ένας Πόντιος ποιητής, που αισθάνεται βαθιά και κατορθώνει να τον αισθανόμαστε. Συγκινείται και συγκινεί, αναπλάθοντας λυρικά τη ζωή μας, το «χθες» το δικό μας, τα ήθη και τα ιδανικά μας.

Για τον απλό κόσμο η ποίηση του Ηλία Τσιρκινίδη θα είναι πάντοτε το γάργαρο νερό της «Ποντιακής πηγής».

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε για την ποιητική του τις εξής παρατηρήσεις:

1. Από τεχνικής πλευράς τα ποιήματά του πλησιάζουν κατά πολύ τα δημοτικά Ακριτικά τραγούδια. Είναι γραμμένα σε ίαμβο δεκαπεντασύλλαβο κι εύκολα εντοπίζουμε μεταξύ τους πολλά κοινά στοιχεία στη μορφή και στο περιεχόμενο τους. Για παράδειγμα, στο ποίημα «ο Τραβωδάνον» διαβάζουμε: *«Εμέν, κόρ', δωδεκάχρονον ερμάτωσεν η μάνα μ', εδώκε με λαφρόν σπαθίν, άψιμον και φωτίαν, [...] σα χαμελά τα κάστρα»*. Εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε την υπερβολή στον τρόπο με τον οποίο περιγράφονται οι ηρωικές πράξεις και οι πολεμικοί άθλοι του νέου, κάτι που συναντάμε και στην Ακριτική ποίηση.
2. Οι καλοδουλεμένοι στίχοι των ποιημάτων του διαθέτουν αρμονία και ρυθμό, ενώ διακρίνονται για την εκφραστικότητα και τη γλωσσοπλαστική τους δεινότητα, όπως για παράδειγμα στο ποίημα «το Όρωμαν»: *«απ' αντικρύ εβούρτσιζεν κι απ' αντικρύ εφάνθεν[...] εφώταζεν, ζάι 'κ' έλλαξεν μακρά 'ς σην ξενιτείαν»*, όπου με όμορφες εικόνες μας περιγράφεται η πομπή που έρχεται να πάρει την νύφη για το γάμο, με λύρα και τραγούδια της χαράς κι ο γαμπρός καθισμένος στο άλογο του λάμπει από ευτυχία. Όπως και ο μεγάλος μας ποιητής Κωστής Παλαμάς, έτσι και ο Ηλίας Τσιρκινίδης

δημιουργεί σύνθετες λέξεις, για να τονίσει και να φωτίσει καλύτερα πολλές φορές αυτό που θέλει να μας πει. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις «δικές» του λεξιλογικές καταθέσεις: *φεγγοφώς, ανεμοταραγμένον, ορμανοτόπ'* και πολλές άλλες.

3. Δημιουργεί παραστατικές εικόνες σαν ζωγραφίες. Στο ποίημα «Θεοφάνια»: *«Ελέπω και 'ς ση θάλασσας το βάθος λιβαδένα, στερέας ντο φωτάζ'νε φως, άργυρον και ζαφείριν, ζαφείριν και -ν- αμέθυστον, πιρλάντα θαλασσία»* μιλάει για τις στεριές που βλέπει μες τη μακρινή θάλασσα, πως λάμπουν σαν ζαφείρι, αμέθυστος, διαμάντια. Αλλά κι από την άλλη μπορεί να παρουσιάσει με τον ίδιο έντονο τρόπο και το σκοτάδι, τη θλίψη ή την αγωνιά, όπως κάνει στο ποίημα *«ο Δήμον ο κεμετζετζής»* που μας περιγράφει όλα όσα επικρατούν στον Άδη, *«Ποίος εμαυρολόεσεν [...] 'ς στον Άδ' καρδόπα θλιβερά και παραπονεμένα...»*. Κάθε ποίημα του μια ολόκληρη ιστορία, άλλοτε γεμάτη από λαογραφικά στοιχεία κι άλλοτε σαν άλλος Θεόκριτος μας παρουσιάζει βουκολικές σκηνές από την ζωή στον Πόντο και βουκολικό ειδύλιο με όμορφες διαλεγμένες λέξεις. Για παράδειγμα στο ποίημα του «Αντίσα» (1958 αδημοσίευτο), η μάννα λέει στην κόρη της: *«έπαρ τα χτήνια, ναι πουλί μ', και τ' άγρεν μουσκαρόπον και δέβα πέραν 'ς σο ρακάν' το καταχλοϊσμένον»*. Και λίγο παρακάτω, όπου από τα λόγια της μάννας βλέπουμε την τρυφερότητα προς το παιδί της: *«όθεν πατείς τ' ομμάτια μου κι όθεν διαβαίνις το ψόπο μ'»*, *«όπου πατάς με τα μάτια σε κοιτάζω κι απ' όπου θα περάσεις, η ψυχή μου θα είναι εκεί μαζί σου»*. Ανάμεσα στα θέματά του, χαρακτηριστική είναι κι η θέση της μάννας και ο σεβασμός στο πρόσωπο της, την εστία της ζωής αλλά και του ηθικού βίου.
4. Σε πολλά ποιήματα του κυριαρχεί το θρησκευτικό συναίσθημα που σημειολογικά παραπέμπει διττά: α) στη φυσιολατρική – θρησκευτική διάθεσή του μέσω εικόνων: *«Χριστέ μ', όθεν επάτεσες τραντάφυλλα ο τόπος κι όθεν εστάθες μάραντα κι όθεν εδέβες άθα»*, από το ποίημα «Αμήν!» και β) στην κοινωνική ανθρώπινη διάσταση, που δείχνει τη δύναμη που ασκεί η θρησκεία με τα τελετουργικά της, *«Έμπρ' ασ' σ' ομμάτα μ' έρθανε πλουμία χρυσωμένα τη ποπαδίων τ' άμφια λαμπάδες μανουάλα. Και με τα εξαφτέρυγα και τ' άσπρα περιστέρα 'ς ση θάλασσαν εδέβανε κατάβαθα επήγαν»*, από το ποίημα «Θεοφάνια». Η θρησκευτικότητα άλλωστε είναι κάτι που δεν εγκατέλειψε τον ποιητή ως την ώριμη ηλικία του. Θεωρούσε πως η ψυχή του ανθρώπου, η πνευματική του ύπαρξη στον κόσμο, με προεκτάσεις κατά τη Χριστιανική Θεολογία για την μέλλουσα αιώνια ζωή, έχει κάποιες στιγμές την ανάγκη από εσωτερικούς διαλόγους κι αυτό θέλησε να εκφράσει μέσα από το ποίημα του «Τα χερόπα μ'».

5. Το ύφος του λυρικό και γλαφυρό, χρωματισμένο με έντονα βιώματα. Η αλληγορία και η μεταφορά ως σχήματα λόγου εντοπίζονται με ευκολία στα κείμενά του, «*Ερθεν ο λαφρολόγγευτον ο Μάρτζ και τίμι-τίμι απάν' 'ς σα ποδαρόπα του λεγνά – λεγνά τσουπία [...].*», όπως στο ποίημα «Νάνια» στο οποίο μπορούμε να υποθέσουμε πως εκτός από τον ερχομό της άνοιξης, μάς μιλά και για τον ερχομό της κόρης του στον κόσμο. Μεταφορές συναντάμε σε πολλά ποιήματά του, όπως «Ο Τραβωδάνων», «Ο Δήμον ο κεμεντζετζής» και άλλα. Αλλά και τα σύνθετα, οι συνηχήσεις και το ασύνδετο σχήμα, είναι αυτά που συνολικά προσδίδουν έναν αέρα στην γραφή του, γεμάτο άρωμα γαλήνης, τρυφερότητας και τις περισσότερες φορές νοσταλγίας. Πηγή έμπνευσης του, ο χαμένος Πόντος, που γίνεται γι' αυτόν αροθυμία, όραμα, παραμύθι. Γράφει για την χαμένη πατρίδα σα να έχει γεννηθεί εκεί, να 'χει δει εκεί το φως του ήλιου, να έχει χαρεί τις ομορφιές του Πόντου, τα μυρωμένα παρχάρια με τα μοναδικά τους άνθη και τα κρύα τα νερά, τις παρχαρομάνες ψηλά στα καταπράσινα λιβάδια, που τα γεμίζουν ζωή. Ακόμα και ο Παντελής Μελανοφρύδης, πρόσφυγας πρώτης γενιάς, γεννημένος στο Σταυρίν του Πόντου, ξεγελάστηκε από το περιεχόμενο της ποίησης του Τσιρκινίδη και πιστεύοντας πως είναι γεννημένος κι εκείνος εκεί του έγραψε: «*Σάγκιταμ' εντάμαν έπαμε νερόν 'ς ση Σταυρί' τα παρχάρα!*», ενώ και ο Ιορδάνης Παμπούκης συνεχίζοντας του απευθύνεται ως εξής: «*Ηλία φίλε, από τα μικρά – μικρά μας χρόνια περπατήσαμε το γλυκόπικρο δρόμο της ζωής μαζί κατά ψυχήν, επειδή ποτέ δεν μακρύναμε από τον μυστικό κήπο της Εδέμ, όπου γεννήθηκα κι απ' όπου κατάγεσαι. Από την πατρίδα μας οι πατέρες κι από τους πατέρες η αδελφότε μας – ο Πόντος, τα σωθικά μας...*».

Ακόμα ο ιστορικός και φιλόλογος Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, σχετικά με το ποίημα «ο Τραβωδάνων», έγραψε: ο Αριστοτέλης στη ρητορική του κατηγορεί τον Γοργία ότι χρησιμοποιεί πολλές μεταφορές οι οποίες οδηγούν στην ασάφεια. Το σχετικό χωρίο έχει ως εξής: *συ δε ταύτα αισχρώς μεν έσπειρας, κακώς δε εθέρισας, ποιητικός γαρ άγαν.* Εγώ αντιστρέφοντας τα επιρρήματα θα μπορούσα να πω για τον φίλο Ηλία: «*συ δε Ηλία, ταύτα (τα περί Πόντου) καλώς μεν έσπειρας, κάλλιστα δε εθέρισας, ποιητικώς άγαν (Αριστοτέλους, Ρητορική, Γ', 3, 1406)*». Και τούτο διότι όχι είσαι ο ποιητής απλώς, αλλά ο *άγαν ποιητής*, ο ποιητής εκείνος στον οποίον κάλλιστα ταιριάζουν οι λόγοι που είπε στον Οδυσσέα ο Φήμιος, ο ξακουστός εκείνος τραγουδιστής: «*αυτοδίδακτος δ' ειμί, θεός δε μοι εν' φρεσίν οймás παντίας ενεφύσισεν*». Πραγματικά ο Θεός, άπειρα μέσα στο νου σου τραγούδια σου έβαλε.

Καταληκτικά, αυτό που ξεκάθαρα διαπιστώνεται στις επιλογές του Ηλία Τσιρκινίδη είναι η διαρκής συνομιλία και καταγραφή των πιστεύω του και της προσωπικής του άποψης και ερμηνείας των ιστορικών γεγονότων που συνδέονται με τη ζωή των Ελλήνων του Πόντου. Η «σιωπή» του ελληνικού κράτους γύρω από τα θέματα που ταλάνιζαν για χρόνια ολόκληρα τους πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα, έναν λαό γενοκτονημένο, έγιναν πολλές φορές αφορμή και έμπνευση των ποιημάτων του.

Παρακάτω τα δικά του λόγια για το μεγάλο του έργο:

ΤΟ ΤΕΤΡΑΔΙΟΝ

*Έναν εγκάλαγν μάραντα, έγκα ασ' σον παρχάριν
 κι εντάμαν το τετράδιον όθεν τα τραγωδίας,
 ντο έγγραφα με την σειράν, 'ς σα χρόνια ντο εδέβαν.
 Ευρετικά 'κι ψαλαφώ, τάξιμον 'κι αναμένω.
 Πέραν τη νου κι ανέσπαλτα και πέραν στοχασίας,
 το γονικόν το ένοικον 'ς σ' ομμάτα σ' φωταχτέριν
 άστρον και το εξίαστρον, ουρανικόν σημάδιν
 κι ατά τα τραγωδίας ι-μ', 'ς σ' εμέτερον τον λόγον,
 δεβάζεις και θαρρείς ακούς τον κύρη σ' και τη μάναν*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Έντυπη

Α΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ (19-20 Ιανουαρίου 1991). ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-ΘΡΑΚΗΣ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΖΙΤΖΙΚΩΣΤΑ

Αγγελοπούλου, Δ. (2010). *Το γορτυνιακό ιδίωμα και η χρήση του στην εκπαίδευση*. Διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ. Αθήνα.

Αγτζίδης, Β. (2019). *Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση κατά τον μεσοπόλεμο*. Στο Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.) *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Επανεκδοση 2019, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ/ ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.

Αλμετίδου – Κουτσιαλή, Ε. (1991). *Α΄ Συμπόσιο για την λογοτεχνία των Ποντίων (19-20 Ιανουαρίου 1991)*. Υπό την αιγίδα του υπουργού Μακεδονίας-Θράκης κ. Γ. Τζιτζικώστα, 39-40&43

Αναστασιάδη, Β. Κ. (1995). Μερικές ομοιότητες της ποντιακής διαλέκτου με νεοελληνικά μικρασιατικά γλωσσικά ιδιώματα. *Αρχαίον Πόντου*, τόμος 46ος, σελ. 73-124.

Αρχάκης, Α., & Κονδύλη, Μ. (2011). *Εισαγωγή σε Ζητήματα Κοινωνιογλωσσολογίας*. (2η έκδοση 2004) Αθήνα : Νήσος.

Βροχόπουλος, Κ. (1991). *Α΄ Συμπόσιο για την λογοτεχνία των Ποντίων (19-20 Ιανουαρίου 1991)*. Υπό την αιγίδα του υπουργού Μακεδονίας-Θράκης κ. Γ. Τζιτζικώστα, 55-60

Γιαννάκης, Κ., Γ. (επιμ.), (2015). *Ο γλωσσικός χάρτης της κεντρικής και βόρειας Ελλάδας κατά την αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο https://ancdialects.greek-language.gr/sites/default/files/studies/glossikos_xartis.pdf

Γούτσος, Δ. (2013). Γλώσσα και επικοινωνία. Στο Γ.Ι. Ξυδόπουλος Ε. Αναγνωστοπούλου, Δ. Γούτσος, Σ. Χατζησαββίδης, Β. Τσάκωνα (Επίμ.), *Γλώσσα, Κοινωνία και Εκπαίδευση: Εγχειρίδιο Μελέτης*. Πάτρα: Ε.ΑΠ.

- Δαμιανού,Δ. Παπαχριστοφόρου,Μ. (2002). *Η προφορική παράδοση*. Στο Μ. Μιράσγεζη (επιμ.) Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα ΙΙ. *Οι Νεότεροι χρόνοι*. τ. Γ΄ κεφ.1. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Διαμαντίδης,Κ. (1998). *Ονέρτα Πόνα Τάματα*
- Διαμαντίδης, Κ. (2018). «*το Ροδάφ 'νον*», Πέμπτη έκδοση.
- Δελβερούδη,Ρ. (2001β). Γλώσσα και διάλεκτος. Στο Α.-Φ. Χριστίδης σε συν. Μ.
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, (2015). *ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ Ξεχωριστές προσωπικότητες του Ποντιακού Ελληνισμού που γνώρισα*. Περιοδικού «Αρχείο Πόντου» Παράρτημα 34, Έλσας Γαλανίδου – Μπαλφούσια
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, (2016). *ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ ΥΠΟ ΑΝΘΙΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ* Περιοδικού «Αρχείο Πόντου» Παράρτημα 3, δεύτερη έκδοση
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, (2018). *ΠΟΝΤΙΑΚΑ ΠΑΡΑΦΥΛΛΑ 1, Μαύρες εποχές και μαύρες ημέρες (1)*, Στάθης Κ. Χριστοφορίδης-Σάρπογλης
- ΙΕΕ, τόμος ΙΑ΄, Αθήνα 1975
- Καϊσίδης,Π. *Η λογοτεχνία των Ποντίων*, ανέκδοτες σημειώσεις (υπό έκδοση)
- Καϊσίδης,Π. (1991). *Α΄ Συμπόσιο για την λογοτεχνία των Ποντίων (19-20 Ιανουαρίου 1991)*. Υπό την αιγίδα του υπουργού Μακεδονίας-Θράκης κ. Γ. Τζιτζικώστα, 11&14-15
- Κακριδή,Μ., Κατή,Δ. & Νικηφορίδου,Β. (1999). Γλωσσική ποικιλία και σχολική εκπαίδευση. *Γλωσσικός Υπολογιστής 1* (σσ. 103-112). Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_02/04.html
- Κακριδή-Φερράρι,Μ. (2007 α). Διάλεκτος. Στο Στο Α.-Φ. Χριστίδης & Μ.Θεοδοροπούλου (επιμ.), *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*. Πύλη για την Ελληνική γλώσσα. Ανακτήθηκε από http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_02/index.html
- Καρπόζηλος,Απ.- Καρποζήλου,Μ. Ελληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση, στο Αρχείον Πόντου, τ.42, Αθήνα (1988-89), σ.65 κ.ε. βλ. επίσης, Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας...* σ.162-183
- Κατσούδα,Γ. (2016). Διδιαλεκτική εκπαίδευση και διδασκαλία της ξένης γλώσσας: παραδείγματα από τα ιδιώματα της Λέσβου. *Μέντορας 14*, 111-124. Διαθέσιμο στο

http://www.iep.edu.gr/library/images/uploads/psifiako_yliko/mentoras/issue14/Mentor1.pdf

Κονταξής,Κ. (2007). Ο λαϊκός πολιτισμός του Ελληνικού Πόντου μέσα από τα δημοτικά τραγούδια. Στο Ο ποντιακός ελληνισμός και η παιδεία του. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη Α.Ε

Κουτίτα-Καϊμάκη,Μ. (1995). Γραμματική: φωνητική-φωνολογία-μορφολογία- παραγωγή- σύνθεση. *Αρχαίον Πόντου*, τόμος 46ος, σελ. 24-44.

Κουτσουπιά,Φ. *Η πνευματική αναγέννηση του ποντιακού ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2002
 Λαζαρίδη,Δ. «Η Ελληνική Παιδεία στον Πόντο», *Ομιλίες για τον Ελληνισμό του Πόντου*, Αθήνα- Καλλιθέα 1990

Μαλικούτη-Drachman,Α. (2000). Συρρίκνωση διαλεκτικών συστημάτων. Στο *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης et al., 23-28. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_2_2/index.html

Μαρίνης,Μ.(2020). *Κλίση και οργάνωση κλιτικών παραδειγμάτων*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών. Πάτρα.

Μιράσγεζη,Μ. Δ. (2002). Εισαγωγή στο δημοτικό τραγούδι. Στο Μ. Μιράσγεζη (επιμ.) *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα ΙΙ. Οι Νεότεροι χρόνοι*, τ. Γ' κεφ.2. Πάτρα. ΕΑΠ.

Μουρατίδης,Ε. *Το Ποντιακό θέατρο στην Ελλάδα 1922-2002*, Θεσσαλονίκη (2003)

Μπασλής,Γ. (2017). *Κοινωνιογλωσσολογία. Μικρή Εισαγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις: Γρηγόρη.

Ντενίση,Σ. *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα 1994: Καστανιώτης.

- Ντίνας,Κ. (2006). Η ποντιακή διάλεκτος: παρελθόν, παρόν, μέλλον(;). Νεολαία Π.Ο.Ε.
 Διαθέσιμο στο <https://neolaia.poe.org.gr/default.aspx?catid=183>
- Παπασουλιώτης,Γ. (1991). *Α΄ Συμπόσιο για την λογοτεχνία των Ποντίων (19-20 Ιανουαρίου 1991)*. Υπό την αιγίδα του υπουργού Μακεδονίας-Θράκης κ. Γ. Τζιτζικώστα, 32-37
- Παυλίδης,Α. *Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο*. Αθήνα: ΕΠΜ, 2004
- Πλαδή,Μ. (2001). Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 21:618-629.
- Ράλλη,Α., Παπαζαχαρίου,Δ., Καρασίμος,Α. (2010). *Εργαστήριο Νεοελληνικών διαλέκτων και η βάση δεδομένων GREED*.E-Proceedings of 4th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, pp. 7-15.University of Patras, Greece.
- Ρωμαίου,Κ. «Τα Ακριτικά τραγούδια του Πόντου», *ΑΠ*, τόμος 17^{ος}, εν Αθήναις 1952
- Σαββίδη,Α. *Ιστορία της Αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (1204-1461)*, Θεσσαλονίκη 2009
- Σαμουηλίδης,Χ. (2002). *Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: Λιβάνης.
- Σουμελίδου,Γ., *Ακριτικά άσματα του πόντου*, Αρχεϊόν Πόντου, Αθήνα, (1928), τ.!, σελ. 47-96.
 Μέγας Γεώργιος, *Παλαιά ιστορικά τραγούδια του Πόντου*, Αθήνα, 1957-1958)
- Ταξίδης,Ε. *Η εκπαίδευση των Ελλήνων στον Πόντο*, Θεσσαλονίκη, (2013)
- Τζιτζιλής,Χ. (1995). Λεξικό: συμπλήρωση υπάρχοντος ή σύνταξη νέου ενιαίου λεξικού;. *Αρχεϊόν Πόντου*, τόμος 46ος, σελ. 34-46.
- Τομπαΐδης,Δ.(1995). Η έρευνα της ποντιακής σήμερα. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 4: 49-59.
 Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο
https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d6/03.html
- Τομπαΐδης,Δ.(1988). Η ποντιακή διάλεκτος. *Αρχεϊόν Πόντου*, Παράρτημα 17.Αθήνα.

- Τριανταφυλλίδης,Μ.(1938) 1993. *Νεοελληνική Γραμματική: Ιστορική εισαγωγή.3ος τόμ.* του Άπαντα. Θεσσαλονίκη:Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
Ανακτήθηκε από https://www.greeklanguage.gr/greekLang/studies/guide/thema_a9/03.html
- Τριανταφυλλίδου,Π. *Η εν Πόντω Ελληνική Φυλή ήτοι τα Ποντικά*, Θεσσαλονίκη 1993
- Τσιρκινίδης,Η. *Το Γήτεμαν κι άλλα ποιήματα*, Αθήνα 1958
- Τσομίδης,Στ. (1991). *Α΄ Συμπόσιο για την λογοτεχνία των Ποντίων (19-20 Ιανουαρίου 1991)*. Υπό την αιγίδα του υπουργού Μακεδονίας-Θράκης κ. Γ. Τζιτζικώστα, 18-22
- Φίλος,Π. (2015).*Ο γλωσσικός χαρακτήρας της αρχαίας Ηπείρου*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο ελληνικής γλώσσας. Διαθέσιμο στο https://ancdialects.greek-language.gr/sites/default/files/studies/glossikos_xartis.pdf
- Φιρτινίδης,Γ. *Κρώμνη*, Θεσσαλονίκη: Έκδοση Αδελφότητας Κρωμαίων Καλαμαριάς, 1994
- Φωτιάδης,Κ. – Ηλιάδου – Τάχου,Σ. *Η Παιδεία στον Πόντο (1682-1922)*. Θεσσαλονίκη, 2007
- Χατζησαββίδης,Σ. (2012) Η ποντιακή διάλεκτος: η ιστορία της και η χρήση της στον ελλαδικό χώρο σήμερα. Στο « Οι πατρίδες του ελληνισμού». *National Geographic*, τομ.3, σελ.8-19. Διαθέσιμο στο <http://ikee.lib.auth.gr/record/265066/files/PontiakhDialektos.pdf>

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Έντυπη

- Berelson,B. (1971). *Content Analysis in Communication Research*. New York: Hafner.
- Crystal,D. (2000). *Language Death* .Cambridge: Cambridge University Press.
- Drettas,G. (2000). Η ποντιακή διάλεκτος και η χρησιμότητά της στην παιδαγωγική της σύγχρονης ελληνικής. Στο Α.-Φ. Χριστίδης et al., (επιμ.). *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, 35-42. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_11_4/index.html
- Fallmerayer J. Philip, *Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας*, μτρφ. Θωμά Σεργίνη, Θεσσαλονίκη 1984

Hirsch M., *The Generation of Postmemory. Writing and visual culture after the Holocaust*, New York 2012: Columbia University Press.

Jablonka I., *Η ιστορία είναι μια σύγχρονη λογοτεχνία. Μανιφέστο για τις κοινωνικές επιστήμες*, μτφρ. Ρ. Μπενβενίστε, Αθήνα 2017: Πόλις.

Joseph, Brian D. (2001). *Language Contact and the Development of Negation in Greek — and How Balkan Slavic Helps to Illuminate the Situation*.

Διαθέσιμο στο <https://www.asc.ohio-state.edu/joseph.1/publications/2001lang.pdf>

Kosmas K., *Μετά την Ιστορία: Ιστορία, ιστορικό μυθιστόρημα και εθνικές αφηγήσεις στο τέλος του εικοστού αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Berlin 2002: Fach bereich Philosophie und Geisteswissenschaften – Freie Universität Berlin

Willert T. S., *The New Ottoman Greece in History and Fiction*, Cham – Switzerland 2019: Palgrave Macmillan

Petyt, K. M. 1980. *The Study of Dialect: An Introduction to Dialectology*. Κεφ.1, *Language, dialect and accent*. Λονδίνο: André Deutsch, σελ. 27-29.

Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_d5/Keimeno4.htm

Ψηφιακή

Φωτιάδης,Κ.(2009). *Οδοιπορικό στον Πόντο: από το χθες στο σήμερα*. Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου 2019, από <http://www.pontos-genoktonia.gr/οδοιπορικό-στον-πόντο-από-το-χθες-στο-σήμερα>

<https://pontianlyrics.gr>

Διατριβές/διπλωματικές εργασίες:

Αμανατίδου,Α. (2023). Διπλωματική εργασία: *Το ποντιακό ζήτημα στο σύγχρονο ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα*

Διρχαλίδου,Π. (2020). Διπλωματική εργασία: Φίλων Κτενίδης *Η Καμπάνα του Πόντου: Γλωσσολογική και σημειωτική ανάλυση*

Καμηλάκη-Πολυμέρου,Α. & Καραμανές,Ε. (2011). *Λαογραφία: Παραδοσιακός Πολιτισμός*. Ανακτήθηκε 3 Νοεμβρίου 2019 από <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/1015>

Συμεωνίδου,Μ. (2023). Διπλωματική εργασία: *Η αξιοποίηση της ποντιακής διαλέκτου στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Προτάσεις διδακτικών σεναρίων*

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Στο δημιουργικό μέρος της εργασίας επιχειρήθηκε η συγγραφή ποιημάτων στην ποντιακή διάλεκτο. Σε ορισμένα σημεία γίνονται φανερές οι επιρροές που υπάρχουν από το ύφος και τον τρόπο γραφής του Ηλία Τσιρκινίδη. Σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο, άλλοτε ομοιοκατάληκτο κι άλλοτε όχι, έχουν γραφτεί είκοσι τρία ποιήματα εξ' ολοκλήρου στην ποντιακή διάλεκτο. Η θεματολογία των ποιημάτων, βασισμένη σε τρεις διαφορετικούς άξονες, διακρίνει τα ποιήματα σε τρεις κατηγορίες: 1) αγάπη, 2) γενοκτονία, 3) εορταστικά. Στο τέλος όλων των κειμένων ακολουθεί αναλυτικό γλωσσάρι για το σύνολο των ποιημάτων.

Ας σα θρυμμούλια τη εγάπ'ς

Περιστερόπον γίνουμαι, σο παραθύρι σ' στέκω

ας σα θρυμμούλια τη εγάπ'ς να τρώω πα χορτάζω

το ζερταβάν τη γούνας –ι-σ', ση βαρυχειμωνίαν

τ' αναλλαγάδι σ' γίνουμαι και κείμαι απάν' σα ψήα σ'

σύννουχα έρθα σην αυλή σ', στέκω και αναμένω

το ισκιάδι σ' σο κατωθύρ εμεύω άμα 'κ' ελέπω

χτενόπον για τα μαλλόπα σ' θα γίνουμαι, κορτσόπον

κι όντες φουσα αγράνεμος δελιάουν σο χέρόπο μ'

Γλωσσάρι

αναλλαγάδιν: ενδυμασία καλή και πολυτελής για γιορτές
δελιάζω, (παθ.) δελιάουμαι: περιπλέκω,μπερδεύω, μπερδεύομαι
εμεύω: ελπίζω, προσδοκώ
θρυμμούλιον: ψίχα ψωμιού

Αγίασμα τα χείλια σ'

*Ο ουρανόν να χαμαιλόν', ση γην να κρούγ'νε τ' άστρια
τ' εμόν η εγάπη και τ' εσόν χαλάν' και χτίζει κάστρια*

*σε εγκλεσίας έρημα, σ' ισίζ'κα μοναστήρια
προσκύνεμα το φίλεμα σ', αγίασμαν τα χείλια σ'*

*καμπάνας κρούγ'νε κι εθαρώ ακούω τη λαλία σ'
να παίρω σε σ' εγκαλιόπο μ' να 'φτάγω λειτρουΐας*

*το όμνυσμα σ' έτον τρανόν κι εγώ έμ'νε ψιλοπούλλιν
το καρδόπο σ' θα ωριάζω, ψή μ', κι ας ταφώνω τ' αχούλι μ'*

Γλωσσάρι

όμνυσμαν: όρκος

ωριάζω: φυλάω, προστατεύω, προσέχω

Αέρα σ' μαναχόν να ζω

*Έρημον κάρδια μ', έρημον, κάρδια μ' τογρααμένον
τα στράτας όλια 'κόπανε, τ' αρνόπο μ' αναμένω*

*αέρα σ' μαναχόν να ζω κανείται με, αρνόπο μ',
ατό θα έν' το λάρωμαν σο γεραλίν το ψόπο μ'*

*τα παραθύρια τ' οσπιτί' σ' στενά κι άμον φεγγίτες
στέκω κι αναμένω, αρνί μ', να 'λέπω σε τα νύχτας*

*απόψ' ο νους ι-μ' τριυλίζ' σον ουρανόν απάν' -ι
τ' άστρια για το χατιρόπο σ', θ' ευτάγ' ατα γεργάνιν*

Γλωσσάρι

γεραλής: πληγωμένος, τραυματισμένος

γεργάνιν: πάπλωμα

λαρώνω: γιατρεύω, θεραπεύω

τογρααεύω: κομματιάζω

Αέρας έσνε

Αέρας έσ'νε, κ' έστεκες, ανάσμαν σο καρδόπο μ'
παρχαροπούλι τη Κρώμνης, τη θάλασσας το ψόπον

νασάν εκείνον π' αγαπάς, χ'άιρεται την εγκάλια σ'
ν' αϊλί εμέν τον σεβταλήν, π' εθαμάγα ας σα κάλλια σ'

με το χαμόγελον τ' εσόν όλιου τον κόσμο χτίζω
και ας σο ψόπο σ' παίρω φως κι όλεν τη γήν φωτίζω

ας σα πεγάδια το νερόν, κρύον έν' παγωμένον
άμα ας σ' εσά τα χ'ειλόπα αποδιψώ ο καμένον

Γλωσσάρι

ανάσμαν: ανάσα, αναπνοή
αποδιψώ: ξεδιψώ
σεβνταλής: ερωτευμένος

Απέσ' σα σα λίβια χάμαι

*Γ'αρνόπο μ' παρχαρεύκεται σα ψηλά τα ραχία
τ' οσπιτόπο μ' ορφανίεν και ζω την μαναχίαν*

*αν αποθάνω σο ταφί μ' γράψον και ας μαθάν'νε
ας σην εγάπ' σ' ορφανίγα κι απέσ' σα λίβια χάμαι*

*σπαλώ τ' ομμάτια μ' κι εθαρώ, σ' εγκαλιόπο μ' κρατώ σε
τα χείλοπα σ' τραντάφυλλα, με τ' ανάσμα μ' μεθώ σε*

*για το χατίρι σ', πουλόπο μ', τα στράτας έχω οσπίτ' -ι
κι ατώρα εσύ τερείς σεϊρ και κόφτς τ' εμόν τ' ομούτιν*

Γλωσσάρι

λίβια: σύννεφα

ομούτιν: ελπίδα

παρχαρεύω: παραθερίζω σε θερινό βοσκότοπο

ραχία: ράχες, βουνά

τερώ σεϊρ: απολαμβάνω βλέποντας

Ας ση εγάπ'ς τον πόνον

*Το μαχῆρ' εταγιάνεψεν σο καρδόπον τ' εμόν -ι
κόκκινος εέν'τον ουρανόν κι η θάλασσα, τρυγόνι μ'*

*το Χάρον 'παρακάλεσα να γουρταρεύ' το ψόπο μ'
εκεί πα 'κ' ενεπάγα, αρνί μ', ση χαμονής τον τόπον*

*τα πάθια μ' ατελείωτα απάν' ση γής τα στράτας
από τ' εσόν το άγωμαν κάψιμον έν' τη κάρδιας*

*τοπλάεψον τα δακρόπα μ' σ' έναν σῖσῆν, αρνόπο μ'
και μετ' ατά θα κοινωνίεις ας ση εγάπ'ς τον πόνον*

Γλωσσάρι

άγωμαν: αναχώρηση, φευγιά, πορεία
γουρταρεύω & κουρταρεύω: ελευθερώνω, απαλλάσσω, σώζω
πάθια: παθήματα, συμφορές
σῖσῆ: γυάλινο δοχείο, μπουκάλι
ταγιανεύω: εγγίζω
τοπλαεύω: μαζεύω, συγκεντρώνω

Ας σ' ουρανού θα έν'

Η Κουρανόη εφώταξεν, τ' αρνόπο μ' σα παρχάρια
τ' οσπίτι μ' ισιζλάεψεν κι έρημον έν' εγκάλια μ'

τα τσαϊρόπα ερχίνεσαν να πρασινίζ'νε ίσα
τα τσιμπονάθια κίτρινα άμα σην ψή μ' έν' δείσα

το Τουμαλί-Τερεσί καρσϊ, τ' έμορφα τα ορμία
'καπάτεψεν τον καρδόπο μ' τ' εσόν η εμορφία

παράδεισον ντο λέγ'νε, αρνί μ', άμον αούτο θα έν'
το φίλεμα σ', τ' εγκαλιόπο σ' απ' ουρανού θα έν'

Γλωσσάρι

ισουζλαεύω, ισιζλαεύω: ερημώνω

καπατεύω: σκεπάζω, κρύβω κάτι να μη φαίνεται

καρσϊ: αντίκρυ, απέναντι

ορμίν: οδός, μικρός ποταμός, ρυάκι, ρεματιά

τσαϊρα: λιβάδια

τσιμπονάθια: λουλούδι της άνοιξης με κενό στέλεχος από το οποίο τα παιδιά κάνουν πρόχειρες φλογέρες (τσιμπόνια)

Εδέβαν τα νεότητα μ'

*Επέμ'να, ρίζα μ', μαναχός, απάν' σα σταυροδρόμια
επέμ'να στράτας να μετρώ κι εδέβανε τα χρόνια*

*Εχάσα τα νεότητα μ' μαναχόν να νουνίζω
τη ψής ι-μ' τα θελέματα 'κ' επόρεσα να ζω*

*Η κάρδια μ' τώρα γεραλίν και άμον γυρευός έν'
και αραεύ' το θάνατον, μ' αργός και απαργός έν'*

*Ατώρα επέμ'να δίχως ψήν, ζω και 'κί ζω, αρνόπο μ'
ση γην να στέκω 'κ' επορώ, σα λίβια έν' τ' οσπιτόπο μ'*

Γλωσσάρι

*θελήμαν: επιθυμία, θέληση
γυρευός: επαίτης, ζητιάνος
λίβια: σύννεφα*

Μακρά ας σ' εσεν' 'κι γίνουμαι

Τ' ομματοτέρεμα σ', αρνί μ', άμον ντο είν' τα τσίας
 εέν' τον βρούλα κι άψιμον και κατακαίει καρδιάς

Άσκεμον πράμαν η σεβντά, άνθρωπον παλαλούται
 εθαρεί στράταν το ποτάμ', ση θάλασσαν γομούται

Σην κάρδια μ' έρθεν χέιμωγκόντς, αφύν χαλάζ' ερρούζεν
 αδά πα νύχτα 'κί νυχτών', ο Χάρον πα 'κί τσούζ' με

Μακρά ας εσέν 'κί γίνουμαι, μακρά ας εσέν 'κί στέκω
 αούτ' ο κόσμο ψεύτικον, θάνατον αραεύω

Γλωσσάρι

αραεύω: ψάχνω, αναζητώ, γυρεύω
 παλαλώνω: γίνουμαι τρελλός, ζαλίζω, (παθητική) τρελλαίνομαι
 τσίζω, τσούζω: μτφ αισθάνομαι για κάποιον λύπη, συμπάθεια
 τσίας: σπίθες φωτιάς

Ο πρόσωπο σ' τραντάφυλλον

*Άγγελος ας στον ουρανόν σα άσπρα φορεμένος
τα χείλοπα σ' κι η καλατσή σ' έτον παραδεισένιον*

*Ο πρόσωπος σ' τραντάφυλλον, τα ψήα σ' σκουττουλίζ'νε
τ' εγκαλιόπο σ' παράδεισος, την κάρδια μ' τυραννίζ'νε*

*Τα νύχτας όντες έρχουνταν, εσέν, πουλί μ', νουνίζω
να έρχεσαι σο όρωμα μ' κι άλλο να μη γνεφίζω*

*Σ' εσόν το γλυκοτέρεμαν απέσ' θα ταξιδεύω
και με τη ψής ι-μ' το ταξίδ' την κάρδια μ' θα αρδεύω*

Γλωσσάρι

αρδεύω: ποτίζω φυτά και δέντρα

καλατσή: ομιλία

σκουττουλίζω: ευωδιάζω, μυροβολώ, αποπνέω οσμή μύρου

Ους να τελείται ο κόσμον

*Και να τερώ σε πα ελιώ, σα χῆρόπα μ' κρατώ σε
κι άμον τα εικονίσματα, κλίσκουμαι προσκυνώ σε*

*Για την εγάπη σ', πουλόπο μ', αμουρατσούης επέμ'να
αμουρατσούης και μουατσῖρ'ς κι ευρέθα αδά σα ζένα*

*Τα αστρόπα επλούμιζαν τα μαύρα τα μαλλία σ'
κι ο φέγγον πα εξέλευεν' τ' εσόν την εμορφίαν*

*Άμον τη ομματί' το 'χώρ' θα ωριάζω σε, αρνόπο μ'
τ' εσόν η κάρδια έν' τ' εμόν ους να τελείται ο κόσμον*

Γλωσσάρι

*αμουρατσούης: με ανεκπλήρωτες επιθυμίες, αδικοχαμένος
μουατσῖρ'ς: πρόσφυγας*

Τ' εμόν τη ψῆς το έναν

*Τη μάνας-ι-σ' το μαναχόν, τ' εμόν τη ψῆς το έναν
σ' ομματόπα μ' είσαι το φως, σο καρδόπο μ' το αίμα*

*Μαΐσσα κατενόπλαστος, ζαέρ έτον η μάνα σ'
μαΐσσοπούλ' εποίκε σε και χάμαι σην εγκάλια σ'*

*Τα σαρία τα μαλλόπα σ', πεντάπλεχτα πλεγμένα
εδέλιαξαν το καρδόπο μ' και τυραννίζ'νε εμέναν*

*Γαιϊάνια τ' ομματόφρυδα σ' και για τ' εσέν, κορτσόπον,
παστάν ατόρα λύουμαι, τρανόν σεβντάν σο ψόπο μ'*

Γλωσσάρι

Γαιϊάνια: έντεχνα πλεγμένα κορδόνια με τρεις μεταξωτές κλωστές(κοτσίδα), (μτφ. όμορφα και λεπτά/ καλαίσθητα)
δελιάζω, (παθ.) *δελιάουμαι*: περιπλέκω,μπερδεύω, μπερδεύομαι
λύουμαι: λιώνω
παστάν: ολότελα, εντελώς
σαρία: ξανθά, κίτρινα

Τ' εσά τα κάλλια

*Απόψ' τη νύχτας άρχοντας 'κί στέκ', πουλί μ', ο φέγγον
τ' ομμάτια σ' και η θωρέα σ' ασημοφωταγμένον*

*Εσύ, αρνί μ', ο Βραδιαγόν, το πρώτο φως τη νύχτας,
τ' άστρεν κι ο Εζίαστρον, ο Ζυγόν κι ο Αυγίτες*

*Αρνόπο μ', γλυκολάλετον και γλυκοφιλεμένον
τ' εσόν το ψόπον σκουττουλίζ' τσίτσέκοφορτωμένον*

*Όλια τη κοσμί' έμορφα, πέραν-περού παρχάρια
τ' εσά τα κάλλια 'κ' εχωρούν ση καννός την εγκάλια*

Γλωσσάρι

θωρέα: θωριά, όψη
σκουττουλίζω: ευωδιάζω, μοσχοβολώ
παρχάρ': ορεινός τόπος θερινής βοσκής
πέραν περού: πέρα ως πέρα

Το γλυκύν το φίλεμαν

Με το νερόπον τη βρεχίης θα πλύνω τα μαλλία σ'
με το γλυκύν το φίλεμαν μ' θα στολίζω τα ψήα σ'

Τρανόν τ' εμόν το χαβεζλούκ' κι όντες τερώ σε, πουλί μ',
τ' εμόν η κάρδια τουρουλεύ', πασάν χάνω τ' αχούλι μ'

Ας σο μαβίν τη θάλασσας, τ' ομμάτια σ' εμορφίζω
ας σα κασκαούτας, αρνί μ', τα μάγ'λα σ' κοκκινίζω

Τσάμις έεις τα μαλλόπα σ' και ρούζ'νε απάν' σ' ωμία σ'
αέτσ' θα πλέκω, κορτσόπο μ', τα χέρια μ' στην καρδιά σ'

Γλωσσάρι

κασκαούτα: παπαρούνα
τουρουλεύω: παύω, σταματάω
τσάμις: πλεξούδες
χαβεζλούκια: πόθοι, επιθυμίες, γούστα

Ας ση Σαμψούνταν ους το Καρς

*Ποτάμια αγεφύρωτα και στράτας χαλαγμένα
πατρίδα μ', αραεύω σε κι επέμ'να αδά σα ζένα*

*εκεί τ' οσπίτια άκλερα, έρημα τ' εγκλεσίας
εκεί χαρά 'κ' ευρίεται, όλια πίσσα σκοτίαν*

*σα παρχαρόπα τ' έμορφα, χλοάδα 'κί φυτρώνει
αρ' έλα, ψή μ', κι άλλο μ' εβγαίντς, επέμ'να ορφανόν -ι*

*Τραντέλλενας ο κύρ' τ' εμόν, ρομάννα έτον η μάνα μ'
ας ση Σαμψούνταν ους το Καρς, πασάν κόφκεται η καρδιά μ'*

Γλωσσάρι

άκλερα: άκληρα, φτωχά, δυστυχή, ταλαίπωρα (εδώ κτήματα ακληρονόμητα)

ρομάννα: η παρχαρομάννα (κατ' άλλη εκδοχή ως ρωμάννα: η γυναίκα υπήκοος της Ρωμανίας)

Η μάνα μ' κ' έρθεν

'κι ανασπάλλω καμίαν
 τα κλαίητα, τα βαρκίγματα
 παντού σκοτία
 κι εμείς άμον τα πεντικούδια

ο κύρη μ' ετέρεσεν τη μάνα μ'
 Τρέξον!
 να στέκω 'κ' επορώ, άμα και πώς να φεύω;

Μάνα
 ετσάρτίλιζαν τ' ομμάτια τ'ς
 Μανίτσα μ',
 στον πρόσωπο μ' το φίλεμα σ'
 σο μαγ'λόπο μ' το δάκρε σ'

εγρίβωσα σου κυρού μ' την εγκάλια
 τα χέρόπα 'τ' κι άμον γανάτια
 ετσάμωσα τ' ομμάτια μ'

Βοή Θεού
 τ' οσπίτ' εμουν
 άμον χασόφυλλα σ' ορμάν'
 παντού ανθρωπί μοιρολοΐας

κι η μάνα μ'

ση θάλασσαν καικά
 άλλ' εράεναν το παπόρ'
 και άλλ' τον χάρον

Εμπαν Κερασινού...
 Ακόμαν αραεύω τη μάνα μ'

Γλωσσάρι

ανασπάλω: ξεχάσω
 βαρκίγματα: κραυγές, θρήνοι
 γανάτια: φτερά
 γριβώνω: προσκολλώμαι
 κλαίητα: κλάματα, θρήνοι
 ορμάν: βουνό
 τσάρτιλίζω: λαμπυρίζω, διαλάμπω
 τσάμμώνω: κλείνω τα μάτια
 χασϊόφυλλα: ξερά φύλλα

Μαύρα ημέρας

Τσόουα επέμ'ναν τα ραχιά, έρημα τα εγκλεσίας
 αρ' έλα, ψή μ', και μη εβγαίντς, ζήσον μ' αροθυμίας
 ντο είδα και ντ' επέντεσα, ντο έρθανε κι εδέβαν
 τη καρδιάς ι-μ' την καμονήν, καμίαν 'κ' επιδέβαν
 Άγριοι κι ανημέρωτοι, έσαν άμον θερία
 σα στράτας ετσάκάνιζαν τ' εμέτερα τα ψήα
 παιδιά εκράτ'ναν και γυναίκ'ς, δεμέντς με τα σκοινία
 εδεβαίναν τ' ορμανόπα, εβγαίν'ναν σα ραχία
 Κλαίγω ατουνούς που έφυν με τα νεότητα 'τουν
 κλαίγω κι ατουνούς π' επέμ'νανε κι έθαψαν τα μωρά 'τουν

 'κί θέλω να αναστορώ, 'κί θέλω να θυμούμαι
 Μαύρα Ημέρας και καιρούς σο νου μ' όντες θα κρούγ'νε

Γλωσσάρι

αροθυμίαν: νοσταλγία
 επέντεσα (από το ρήμα απαντώ: συναντώ, προϋπαντώ): συνάντησα
 καμονήν: καημός
 ραχία: ράχες, βουνά
 τσάκάνιζω: σέρνω καταγής, σβαρνίζω, τραβώ με το ζόρι
 ορμάνι: δάσος
 τσόουα: έρημα(έκφραση νοσταλγίας)

Ο Μάρτ'ς εμαυροφόρεσεν

Οφέτος 'κ' έρθεν άνοιξη, 'κ' έρθαν τα χελιδόνια
 στον Άδην εκατήβανε και κελαηδούν τ' αηδόνια
 ο Μάρτ'ς εμαυρολόεσεν, ο Μάρτ'ς εμαυροείπεν·
 ντο είδανε τ' ομμάτια 'μουν καμίαν 'κ' ανασπάλκουν
 τα σύμπαντα εβόεσαν, η γη συνεταράεν,
 του Άδ' τα πόρτας ένοιζαν, εγόμωθε η αύλια 'τ'
 κι εκεί ατώρα τραωδούν κορτσόπα και γιοσμάδες
 ο κόσμον όλιον 'μαύρυνεν, αδά χαρά 'κ' επέμ'νεν
 φαρμάκ' εγένταν τα νερά και τα ποτάμια δάκρυα
 ο ουρανόν 'χαμαίλυνεν, τα λίβια εγομώθαν,
 ο ήλεν πα εμαύρυνεν, εγέν'τον άμον πίσσαν
 και τα παρχάρια 'πέμ'νανε έρημα και ισίζ'κα
 άλλο 'κί παίζ' η κεμεντζε, 'κί ακούς χαράς λαλίας
 ακούς μαναχόν κλαίητα, μάνας μοιρολοΐας

«Έλα, αρνί μ', έλα, πουλί μ', κι η μάνα σ' αναμέν'τσε»

Γλωσσάρι

ανασπάλω: ξεχάσω
 βόω: κραυγάζω, φωνάζω, παράγω βοή, αντηχώ
 γιοσμάδες: κομψοί, λεβέντες νέοι
 γομώνω: γεμίζω, πληρώνω, συμπληρώνω
 εμαυροείπεν: είπε μαύρα μαντάτα
 εμαυρολόεσεν: μαυρολόγησε
 ισίζ'κα: ερημικά, απομονωμένα
 συνεταράεν: συνταράχθηκε

Εγέντανε σαχτάρια

Κι αν έρθε, αρνί μ', ο Αλωνάρτς, κι αν έν' τη Παναΐας
 ση Σουμελάν 'κ' αχπάσκουμες, 'κ' ευτάμε λιτανείας
 τα μαναστήρια τ' άγια επέμ' νανε ισίζ'κα
 'κ' ακούς καμπάνας να χτυπούν, 'κ' ακούς τα ψαλμωδίας
 'κ' έρχουνταν οι σουμαδεμέν', 'κ' έρχουνταν νυφадόπα
 εκεί επέμ' ναν έρημα και κρύα τα νερόπα
 τη ποπαδίων τ' άμφια, εικόνας, μανουάλια,
 τη Χριστού τα βαγγέλια εγέντανε σαχτάρια
 Άλλο 'κ' ακούς την κεμεντζέν, 'κί κελαηδούν πουλόπα,
 'κί τραωδούν ταένυφοι κι έμορφα νυφадόπα
 μανάχον κλαίγ'νε τα ραχιά, κλαίει κ' η Παναΐα,
 επέμ' ναμε αλλόξενοι σο πλάν τη Ρωμανίαν
 γέφυρα εκρεμίγανε, ποτάμια ετσουρώθαν,
 εβόεσαν τα σύμπαντα, τα στράτας όλια 'κόπαν
 Όλια εκεί επέμ' νανε, επέμ' νανε τ' ομμάτια μ',
 εσέν τερώ, πατρίδα μου, και λύεται η κάρδια μ'

Γλωσσάρι

Αλωνάρτ'ς: Αύγουστος
 αλλόξενον: παντελώς ξένος
 ισίζ'κα: ερημικά, απομονωμένα
 σαχτάρια: στάχτες
 σουμαδεμένον: αρραβωνιασμένο/η
 ταένυφος: η νεόνυμφη
 τσούρώνω: στερεύω, στραγγίζω

Τ' Αρμενάντων τα παιδιά

Θεέ μ', να ποδεδίζω σε! Αροθυμώ και κλαίω
 τη μάνας ι-μ' και τη κυρού μ' τα πάθια όντες λέω
 ντο είδαν τ' ομματόπα 'τουν, καμίαν 'κί ανασπάλκουν

*Ας σα χωρία έσ'κωναν και ας σα πολιτείας
 αγούρτζ, κορτσόπα και γυναίκ'ς εσύρναν ατ'ς σα στράτας
 είναν 'κ' εφέκανε με ψήν
 Αρμέν'τζ κανείς 'κ' επέμ'νεν
 άμον θερία ανημέρωτα απάν' ατουν εκχΰουσαν
 τα λώματα ετσέριζαν,
 τα κορτσόπα ατίμαζαν, εσκότωναν τ'ς αγούρτζ*

*Ση Φαρναβαζούν μερέαν, ση Κουνάκας τον παρχάρ'
 Έγκαν' οι τσανταρμάδες τ' Αρμενάντων τα παιδιά
 με τα καμψία εντούναν' ατα για να μη ταϊτεύκουν
 κι εκείνα 'πάτ'ναν 'βάρκιζαν, εκούιζαν «μανίτσα μ'!»
 Επέρεν κι ο ήλιον, τα μωρά ολίγον εχουλέθαν
 κι άμον τσίτσάκια παρχαρί' κι άμον μανουσάκόπα
 σα χέρια 'τουν εκράτ'νανε, θρυμούλια κι εβουκούσαν
 ελάγγευαν κι εχΰιρούσαν
 εφώταζεν ο τόπον
 Απ' υστερ'νά ση Σαμψωράν, απέσ' σ' άγριον τ' ορμάνιν
 τ' Αρμενοπούλια εσάρεψαν, ολία ολία έγκαν'
 και με τα ποταμολάλλατσα τα ψήα 'τουν εξέγκαν*

τα λώματα από πάν' ατουν έσυραν και επέραν
 φορίζ'νε τ' εκεινέτερα τα τσάτσαλα μωρά

Έρθαν κι εδέβαν τα καιρούς, ανάσπαλτα όλια επέμ'ναν
 ση Βασιλείαν τ' ουρανού
 θα στέκ'νε χαρεμένα

Γλωσσάρι

αραθυμώ, αροθυμώ: νοσταλγώ, αισθάνομαι έντονη επιθυμία να ξαναδώ οικείο πρόσωπο
ασκέρια: σώματα στρατού
βουκούμαι: κάνω μια μπουκιά
μανουσακόπα: μενεξέδες/ βιολέτες
τοπλαεύω: μαζεύω, συγκεντρώνω
τσίτσ'άκια: λουλούδια
τσ'σανταρμάδες: χωροφύλακες

Υιέ μ'

Υιέ μ', τσϊκάρι μ', πουλόπο μ',
 τ' εμόν τη καρδιάς έναν
 ετσάμωσαν τ' ομματόπα σ'
 κι άλλο 'κ' ελέπ'νε εμέναν

Εσύ τ' εμόν το γιατρικόν
 ντ' ελάρωνε τα ψήα μ'
 εγέντονε η χαμονή σ'
 τσίλιδιν σην καρδιά μ'

Όθεν καικά κείσαι, αρνί μ',
 τα άσπρα τα μαλλία μ'
 χουλέν γεργάν' θα ευτάγ' ατα
 να σκεπάζ'νε τα ψήα σ'

Τα παγωμένα χείλοπα σ'
 φιλώ εγώ, αρνόπο μ'
 μετάληψην κι αντίδωρον
 σο μαύρον το καρδόπο μ'

Γλωσσάρι

γεργάνιν: πάπλωμα
 λαρώνω: γιατρέω, θεραπεύω
 τσίλιδιν: πυρωμένο κάρβουνο
 τσάμμώνω: κλείνω τα μάτια τσϊκάρι
 χαμονήν: χαμό, όλεθρο (εδώ ως θάνατος)
 χουλέν': ζεσταίνει, θερμαίνει

Τη Θωμά σα ταφία

Σον ουρανόν Παράκλητος, έν' λαμπροφορεμένος
και ας σον Άδ' οι συγγενοί φορούν και αναμέν'νε

Έρθεν κι οφέτος τη Θωμά, έρθαμε σα ταφία
μετάληψην κι αντίδωρον και κόκκινα ωβά
τ' εμετέρον αποθαμέν' 'κί θέλ'νε τα κοκκία
ν' ακούγ'νε θέλ'νε κεμεντζ'ε και γαβαλί' λαλόπον
με το ρακίν να κοινωνούν, να τραωδούν και χΐιρουν

Ονέματα αμνημόνευτα, δάκρα αροθυμίας
σο νούν εμούν κρούγγε τα παλαιά, αγγεύουμε την Πατρίδα
γομούνταν τ' ομματόπα 'μουν και στέκ'νε δακρωμένα
κι όντες κλαίμε κι αροθυμούμ', λαρούνταν τα καρδίας

Γλωσσάρι

αγγεύω: αναφέρω, κάνω λόγο
γαβάλι: φλογέρα
κοκκία: κόλλυβα

Χριστός ἑγενέθεν

Τ' οφειζ'νά Χριστούγεννα άμον γιορτή 'κί ομοιάζ'νε
το γέλος 'χάθεν κι η χαρά, δέδ' και κακόν εφάνθε

Τα χιόνια 'κ' είναι σα ραχιά, μανάχον σα καρδιάς
τα θάρρια ατώρα εγέντανε τερτόπα κι αγωνιάς

Χριστέ μ', απόψ' 'κί φέρω σε χρυσόν, λιβάνιν, μύρα
ευχία φέρω μετάνια, εγάπ' και καλοσύνια

Δέσποινα Παναΐα 'μουν, τ' εσόν η εσπλαχνία
λάρωμαν και κουρτάρεμαν σ' εμέτερα τα ψήα

Σα ποδαρόπα Σ' ρούζω απόψ', Θεέ μ', παρακαλώ σε!
Φώτσον μας με το αγιοφώς κι ανθρώπ' τ' ομούτ' μη κόφ'νε

Γλωσσάρι

δέδιν: κίνδυνος πεπρωμένος, κακή τύχη, κακό ριζικό

θάρρια: ελπίδες

λαρώνω: γιατρεύω, θεραπεύω

ομούτιν: ελπίδα

ραχία: ράχες, βουνά

τέρτιν: βάσανο, ταλαιπωρία, θλίψη, καημός

Γλωσσάρι³

A

αγγεύω: αναφέρω, κάνω λόγο
άγωμαν: αναχώρηση, φευγιά, πορεία
αγράνεμος: άγριος, δυνατός άνεμος
άκληρα: άκληρα, φτωχά, δυστυχή, ταλαίπωρα
αλλόξενον: παντελώς ξένος
Αλωνάρτ'ς: Αύγουστος
άμα: αλλά
άμον: σαν, όπως, καθώς
αμουρατσούης: με ανεκπλήρωτες επιθυμίες, αδικοχαμένος
αναλλαγάδιν: ενδυμασία καλή και πολυτελής για γιορτές
ανάσμαν: ανάσα, αναπνοή
ανασπάλω: ξεχάσω
ανέσπαλτος,ο: αξέχαστος
αναστορώ: ανακαλώ στην μνήμη μου γεγονότα παιδικής ηλικίας
αούτο: αυτός/ή
απέσ': μέσα
αποδιψώ: ξεδιψώ
αραεύω: ψάχνω, αναζητώ, γυρεύω
αρδεύω: ποτίζω φυτά και δέντρα
αραθυμώ, αροθυμώ: νοσταλγώ, αισθάνομαι έντονη επιθυμία να ξαναδώ οικείο πρόσωπο
αροθυμίαν: νοσταλγία
ασημοφωταγμένον: ασημοφωτισμένο
ασκέρια: σώματα στρατού
αχπάσκουμες: φεύγουμε, αναχωρούμε, κινούμε για
Αυγίτες: το άστρο της αυγής, Αυγερινός (ο πλανήτης Αφροδίτη)

B

βαρκίγματα: κραυγές, θρήνοι
βαρυχείμωνιά: βαρυχειμωνιά
βόω: κραυγάζω, φωνάζω, παράγω βοή, αντηχώ
βουκούμαι: κάνω μια μπουκιά
βραδιανόν: Αποσπερίτης

Γ

γαβάλι: φλογέρα
γαϊτάνια: έντεχνα πλεγμένα κορδόνια με τρεις μεταξωτές κλωστές(κοτσίδα), ΜΤΦ όμορφα και λεπτά/ καλαιίσθητα
γανάτια: φτερά

³ Το γλωσσάρι έχει συγκροτηθεί από τις παρακάτω πηγές: <https://pontianlyrics.gr>, Ιστορικό Λεξικό της Ποντιακής Διαλέκτου «Άνθιμου Παπαδόπουλου» καθώς και από τα βιβλία: *Ροδάφ'νον, το Γήτεμαν, Μαύρες εποχές και μαύρες ημέρες 1*.

γέλος: γέλιο, περίγελος
γεραλής: πληγωμένος, τραυματισμένος
γεργάνιν: πάπλωμα
γιοσμάδες: κομποί, λεβέντες νέοι
γλυκοτέρεμαν: γλυκό κοίταγμα
γομούμαι: ορμώ, συρρέω
γομώνω: γεμίζω, πληρώνω, συμπληρώνω
γουρταρεύω & κουρταρεύω: ελευθερώνω, απαλλάσσω, σώζω
γριβώνω: προσκολλώμαι
γυρευός: επαίτης, ζητιάνος

Δ

διαβαίνω: (για τόπο) περνώ, διασχίζω, (για χρόνο) περνώ
δέδιν: κίνδυνος πεπρωμένος, κακή τύχη, κακό ριζικό
δελιάζω, (παθ.) δελιάουμαι: περιπλέκω, μπερδεύω, μπερδεύομαι
δείσα: ομίχλη

Ε

εγκάλια: αγκαλιά
έγκανε: έφεραν
εμαυροείπεν: είπε μαύρα μαντάτα
εμαυρολόεσεν: μαυρολόγησε
εμορφίζω: γίνομαι όμορφος, ωραίος, (και μεταβ.) κάνω κάτι ωραίο, ζωγραφίζω
εμεύω: ελπίζω, προσδοκώ
εξίαστρον (το): το άστρο Αυγερινός/ στον πληθ. η Πούλια
επέντεσα (από το ρήμα απαντώ: συναντώ, προϋπαντώ): συνάντησα
επέμ'να: απόμεινα
έταν: ήταν
ευρίεται: βρίσκεται

Ζ

Ζερταβάν: είδος γούνας

Θ

θάμαζω: θαυμάζω
θάρρια: ελπίδες
θαρώ: νομίζω
θειήμαν: επιθυμία, θέληση
θρυμμούλιον: ψίχα ψωμιού
θωρεά: θωριά, όψη

I

ισίζ'κα: ερημικά, απομονωμένα
ισουζ'λαεύω, ισιζ'λαεύω: ερημώνω

K

και κά': εκεί κοντά
καλατζή: ομιλία
κάλλια: κάλλη
καμίαν: ποτέ
καμονήν: καημός
κανείται: φτάνει, είναι αρκετό
καπατεύω: σκεπάζω, κρύβω κάτι να μη φαίνεται
καρσί: αντίκρυ, απέναντι
κασκαούτα: παπαρούνα
κατωθύρ': κατώφλι πόρτας
κεμεντζέν: ποντιακή λύρα
'κι, 'κ', (ουκί): δεν
κλαίητα: κλάματα, θρήνοι
κλίσκουμαι: σκύβω, κλίνω
κοκκία: κόλλυβα
κουίζω: φωνάζω, λαλώ, καλώ κάποιον ονομαστικά
κύρης: πατέρας, οικογενειάρχης

Λ

λαγγεύω: πηδάω
λαλία: φωνή
λαρώνω: γιατρεύω, θεραπεύω
λίβια: σύννεφα
λύουμαι: λιώνω
λουτρούτ'α: εκκλησιαστική θεία λειτουργία
λώματα: ρούχα

M

μανουσακόπα: μενεξέδες/ βιολέτες
μαβής: γαλάζιος
μαγ'λον: μάγουλο
μουατσ'ρ'ς: πρόσφυγας

N

ναηλί: αλίμονο

νουνίζω: σκέφτομαι
νυφασδόπα: νύφες

Ο

ομοιάζω: μοιάζω
όμνυσμαν: όρκος
ομούτια: ελπίδες
ορμάνι: δάσος
ορμίν: οδός, μικρός ποταμός, ρυάκι, ρεματιά
όρωμαν: όνειρο
οφειζ' νος: φετινός

Π

πάθια: παθήματα, συμφορές
παλαλώνω: γίνομαι τρελλός, ζαλίζω, (παθητική) τρελλαίνομαι
παρχαρεύω: παραθερίζω σε θερινό βοσκότοπο
παρχάρ': ορεινός τόπος θερινής βοσκής
παρχαροπούλι: πουλί των παρχαριών
παστάν: ολότελα, εντελώς
πεντικούδα: ποντίκια
πέραν περού: πέρα ως πέρα
'πιδιαβαίνω: περνώ/ απομακρύνομαι έτσι που να μη φαίνομαι
ποδεδίζω: να χαρώ
πλουμίζω: στολίζω με κοσμήματα χρωματιστά (πλουμία)

Ρ

ρομάνα: η παρχαρομάνα (κατ' άλλη εκδοχή ως ρωμάνα: η γυναίκα υπήκοος της Ρωμανίας)
ραχία: ράχες, βουνά

Σ

σαρία: ξανθά, κίτρινα
σαχτάρια: στάχτες
σεβνταλής: ερωτευμένος
σίσε: γυάλινο δοχείο, μπουκάλι
σκουντουλίζω: ευωδιάζω, μοσχοβολώ
σουμαδεμένον: αρραβωνιασμένο/η
στέκω, στέκουμαι: στέκομαι
συνεταράεν: συνταράχθηκε
στράτας: δρόμοι
σύννηχτα: πριν ακόμα ξημερώσει

T

ταγιανεύω: εγγίζω
ταγιανίζω: αντέχω
ταένυφος: η νεόνυμφη
ταλεύω: ορμώ, χιμώ, βυθίζομαι
τ' εμέτερα: τα δικά μου/μας
τέρτιν: βάσανο, ταλαιπωρία, θλίψη, καημός
τζερίζω: σχίζω (ύφασμα, χαρτί)
τζιλίδιν (τσιλίδιν): πυρωμένο κάρβουνο
τογραεύω: κομματιάζω
τοπλαεύω: μαζεύω, συγκεντρώνω
τουρουλεύω: παύω, σταματάω
τρανός: μεγάλος
τριυλίζω: τριγυρίζω/ κυκλώνω
τσαϊρα: λιβάδια
τσακανίζω: σέρνω καταγής, σβαρνίζω
τσαμία: πλέξούδα
τσαμμώνω: κλείνω τα μάτια
τσιζώ, τσούζω: μτφ αισθάνομαι για κάποιον λύπη, συμπάθεια
τσαρτιλίζω: λαμπυρίζω, διαλάμπω
τσίας: σπίθες φωτιάς
τσιμπονάθια: λουλούδι της άνοιξης με κενό στέλεχος από το οποίο τα παιδιά κάνουν πρόχειρες φλογέρες (τσιμπόνια)
τσιτσάκια: λουλούδια
τσιτσεκοφορτωμένον: φορτωμένο λουλούδια
τσούα: έρημα(έκφραση νοσταλγίας)
τσουπώνω: κλείνω
τσουρώνω: στερεύω, στραγγίζω
τσσανταρμάδες: χωροφύλακες
τυραννίζω: βασανίζω, ταλαιπωρώ, στεναχωρώ

X

χαβεζλούκια: πόθοι, επιθυμίες, γούστα
χαμελύν: χαμηλώνει
χαμονήν: χαμό, όλεθρο
χαρεμένα: χαρούμενα
χασιόφυλλα: ξερά φύλλα
χειμωγ' κοντζ: χειμώνας
χλοάδα: χλοερή πρασινάδα
χουλέν': ζεσταίνει, θερμαίνει

Ψ

ψηλοπούλιν: μικρόσωμο πουλί

Ω

ωμίν: ώμος

ωριάζω: φυλάω, προστατεύω, προσέχω